

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Politikai nyelvtörténet

Az 1956-os forradalom és szabadságharc
a délvidéki magyarok nemzeti identitásában

A kávézás rítusa egy szerémségi közösség életében

A Nagybecskereki Filharmonikus Társaság
történetéből

3
2007

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXVII. évfolyam, 2007. 3. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

A 2007. 2. szám angol nyelvű összefoglalóit Gerold Ákos,
e szám összefoglalóit pedig McConnell Márta fordította.

Kéziratgondozó:

Takács Ilona

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E számunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Szülőföld Alap

TARTALOM

	<i>Nézőpont</i>	
Balogh István:	Politikai nyelvtörténet	7
	<i>Más szóval</i>	
Papp Richárd:	Az 1956-os forradalom és szabadságharc a délvidéki magyarok nemzeti identitásában	26
	<i>Visszapillantás</i>	
Major Nándor:	A vég kezdete? (III.)	47
	<i>Műhely</i>	
Hajnal Virág:	A kávézás rítusa egy szerémségi közösség életében	65
Mák Ferenc:	Kalapis Zoltán és a szellemi honvédelem (II.)	76
	<i>Jelen és múlt</i>	
Pándi Oszkár:	A Nagybecskereki Filharmonikus Társaság történetéből	104
	<i>Szemle</i>	
Bálint István:	A vajdasági magyar tudomány seregszemléje	119
	<i>Helyesbítés</i>	127

SADRŽAJ

	<i>Aspekt</i>	
Ištvan Balog:	Politička istorija jezika	7
	<i>Drugim rečima</i>	
Rihard Pap:	Revolucija i oslobodilački rat 1956. godine u nacionalnom identitetu vojvođanskih Mađara	26
	<i>Pogled u prošlost</i>	
Nandor Major:	Početak kraja? (III).	47
	<i>Radionica</i>	
Virag Hajnal:	Običaj ispijanja kafe u životu jedne zajednice u Sremu	65
Ferenc Mak:	Zoltan Kalapiš i duhovna odbrana (II).	76
	<i>Sadašnjost i prošlost</i>	
Oskar Pandi:	Iz istorije Velikobečkerečkog Filharmonijskog Društva	104
	<i>Prikazi</i>	
Ištvan Balint:	Smotra nauke vojvođanskih Mađara.	119
	<i>Ispravka</i>	127

CONTENTS

	<i>Points of view</i>	
István Balogh:	A History of Political Language	7
	<i>In other words</i>	
Richárd Papp:	The 1956 Revolution and Struggle for Liberation in the National Identity of the Hungarian Population of Délvidék . . .	26
	<i>A glance back</i>	
Nándor Major:	The Beginning of the End? (III.)	47
	<i>Workshop</i>	
Virág Hajnal:	Ritual of Drinking Coffee in the Life of a Community in Srem	65
Ferenc Mák:	Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (II.)	76
	<i>Present and past</i>	
Oszkár Pándi:	From the History of the Nagybecskerek Philharmonic Society	104
	<i>Review</i>	
István Bálint:	Survey of Hungarian Sciences in Vojvodina	119
	<i>Error Correction</i>	127

ETO: 32:811.16

Balogh István

POLITIKAI NYELVTÖRTÉNET

A History of Political Language

Horvátország 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, majd háromévi háború után kivált a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból. A politikai különállás, amely tulajdonképpen állandó kulturális és vallási különállást jelentett, most valósult meg másodszor a délszláv népek 1920-ban történt egyesítése után. E politikai függetlenedés nemzeti identitást, nyelvi függetlenséget kívánt. Megerősödtek azok a hangok, amelyek tagadják a szerbhorvát-horvátszerb nyelv létezését. A szerző nyelvtörténeti szempontból vizsgálja e jelenséget, különös tekintettel a politikai nyelvhasználat gyakorlatára.

Kulcsszavak: a horvátszerb nyelv sztenderdizációja, horvát nyelvemlékek, nyelvjárások

Horvátország 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, majd háromévi – többször kegyetlenkedésekbe, vérontásba és népirtásba torkolló – háború után kivált a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból. A politikai különállás, amely tulajdonképpen állandó kulturális és vallási különállást jelentett, most valósult meg másodszor a délszláv népek 1920-ban történt egyesítése után.

A politikai függetlenedés nemzeti identitást, nyelvi függetlenséget kíván. Megerősödnek azok a hangok, amelyek tagadják a szerbhorvát-horvátszerb nyelv létezését. **Mato Marčinko** elemzése szerint mindkét felbomlott Jugoszlávia, a királyi és a titói is, ellenségesen viseltetett a horvát nyelv iránt. A kommunista uralom alatt meg egyenesen üldözték. A horvát nyelv nem egyenlő a szerb nyelvvel, áll az elemzésben, s minthogy a horvát nyelvet hosszú időn át elnyomták, sok szó eltűnt kincsesládából, s most eljött az idő, hogy újra visszatérjenek az elüldözött szavak.

Ivo Škarić a horvát nyelv jelenlegi helyzetéről értekezik. Gondolatmenetét a nyelv definiálásával és kiterjedésével kezdi. Megfogalmazása szerint a horvát nyelv szláv nyelv, amelyet a horvátok beszélnek közösségeikben, s ezek a közösségek térben átnyúlnak az államhatárokon is túlra, időben pedig a baškai táblától, Marulićtól, Kašićtól, Gundulićtól a mai és jövőd horvátokig terjednek azokig az eljövendőkig, akiknek a maiak nyelve már ismeretlen horvátot jelent, ahogy a maiak sem értik igazán a régi horvátok nyelvét. A nyelv aszerint rendeltetett el, aszerint neveztetett meg, mely nép használja, beszél. Ami a horvát nyelv nyelvi szubsztanciáját illeti, felismerhetően különbözik minden más nyelvtől, még a hozzá leghasonlatosabbaktól is.

Škarić tanulmányában kitér a horvát nyelv sztenderdizációjának problémájára is. A sztenderd nyelv megteremtését ő úgy látja, hogy minden homogénizáló társadalom belső kommunikációjával éri ezt el. Ezt úgy viszi véghez, hogy a belső kommunikáció követelményeihez megteremti a közös nyelvet (**kione**), amely spontán úton keletkezik. Optimalizációja a lingua franca alapján a legkisebb ráfordítás elve szerint történik. A szerző a következőket hangsúlyozza: „Tekintsük csak át a nyelvi sztenderdizáció új fontos tényeit! Horvátország hosszú évszázadok után lett szabad és nemzetközileg elismert szuverén állammá. Ez a horvátok állama, és anyaországa a határon kívül élő horvátoknak. Alkotmányával törvényesítették, hogy a horvát nyelv a közoktatás, a tájékoztatás, a közigazgatás, a politika és a diplomácia nyelve. Soha ezelőtt annyi horvát oly erősen és tisztán nem gondolt úgy magára, mint a horvát nemzet fiára. Soha eddig a horvátok nem gondoltak úgy a bosnyákokra, montenegróiakra, macedónokra, szlovénekre és szerbekre – hogy csak a »mi« népeinket említsük –, mint most, hogy ők mások és másfajta. S mi másokkal nem osztjuk a közös nyelvet, mert olyan nincs. Ellenkezőleg, a sztenderd nyelv feladata, hogy kijelölje a választóvonalakat, és felállítsa a kommunikációs akadályokat, és elvámolja a behozatalt, hogy jelhang-jelszó legyen, amellyel az emberek a saját közösségükből valót felismerik. Hogy a nyelv megőrizze és megerősítse identitását, a sztenderdizáció folyamatában negatív szabályozások is történnek. A saját különbözőséget hangsúlyozni és erősíteni kell. A nyelv tisztaságával védekezünk más nyelvek agressziója ellen.”

Škarić mást is kinyilatkoztat. A határok megváltoztatásával az ország közepe Gorski kotari területére került, csodálatos és jelzés értékű egybeesésként épp oda, ahol a három fő horvát beszéd (nyelvváltozat) a **štokav**, a **kajkav** és a **čakav** találkozott egymással, mert a három nyelvváltozat egyformán fontos a sztenderd horvát nyelv optimalizációjához. (A štokav, a kajkav és a čakav dialektus elnevezése onnan ered, hogy a horvátok tájegységenként más szóval ejtik a **mi?** főnévi kérdő névmást. A što, a kaj és a ča egyaránt azt jelenti: mi? B. I.) Azzal a meghatározással, hogy a sztenderd horvát nyelv csak a horvátok közös nyelve, és ma a štokav, a kajkav és a čakav beszéd arányai sem olyanok, mint előbb voltak, mert a kulturális, gazdasági és politikai befolyás erősen csökkent a štokav potenciáját. Az örökölt sztenderd horvát nyelv, a „nyugati változat”, nem jól reprezentálja az igazi horvát nyelv rendszerét. Ez a megmaradt változat közelebbi a bosnyáknak, a montenegróinak, a szerbnek, mint az egyszerű horvátoknak; jobban reprezentálja a szerb nyelvet (amely minden szerb nyelvként van definiálva), mint a horvátot, mert kisebb a különbség a belgrádi helyi nyelvváltozat és az örökölt sztenderd horvát nyelv között, mint a zágrábi helyi nyelvváltozat és a sztenderd horvát nyelv között. És az egyszerű horvát ember meggyőződése az, hogy nem tud horvátul, mert ez a nyelv különbözik az általa használttól. Az egyszerű szerb ember ezt kevésbé gondolja. S végül mindkettő-

nek az a meggyőződése, hogy a sztenderd horvát és a sztenderd szerb nyelvek egyáltalán nem annyira különböznek egymástól, mint amennyire eltérőek keletkezésük körülményei, fejlődésük története.

Fölöttébb fontos Škarićra figyelünk. Ő sztenderd horvát és sztenderd szerb nyelvről beszél, holott egy 1989-ben Zágrábban megjelent tanulmányban, amely a JSZSZK-ban használt sztenderd nyelvekről szól, ez áll: „Horvátszerb nyelv: délszláv, indoeurópai nyelv. A mai sztenderd alapja a štokav dialektus. A horvátszerb a nyilvános kommunikáció nyelve a JSZSZK négy köztársaságában, és négy változata van. A Horvát Szocialista Szövetségi Köztársaságban (ez a változat) a horvátszerb irodalmi nyelv és **-ijekav** kiejtésű alapja van, a Szerb Szocialista Szövetségi Köztársaságban (ez a változat) a szerbhorvát irodalmi nyelv, és **-ekav** kiejtésű alapja van, a Bosznia-Hercegovinai Szocialista Szövetségi Köztársaságban a horvátszerb nyelv bosznia-hercegovinai változata, míg a Crna Gora-i Szocialista Szövetségi Köztársaságban a montenegrói változat, amely felöleli mindkét változatot, és **-ijekav** ejtésű alapja van. Két írásmódot használnak: a latint és a cirillt.” Különbözik e nyelv egész Jugoszlávia területén úgy funkcionál, mint egy informális lingua communis.

A tanulmányban a horvátszerb nyelv sztenderdizációjáról ez áll: „A horvátszerb nyelvet 1850-ben sztenderdizálták a bécsi irodalmi megegyezés alkalmával, ekkor határozták el, hogy a horvátok és a szerbek közös tájnyelveként az -ijekav nyelvváltozat štokav ejtésű változata legyen az irodalmi nyelv alapja. A horvátok a maguk részéről ezt már 1836-ban elfogadták.

A horvátszerb nyelv sztenderdizációjának folyamata még nem fejeződött be. A nyelvnek nincs sztenderd szótára, a normatív grammatikát iskolai nyelvtanok helyettesítik, és nincs specializált szótára sem. Relatív nagyszámú kétnyelvű szótára van.”

Dolgozatomban csak bevezető fragmentumként villantottam fel néhány gondolatot abból a kéréből, amely a politikai függetlenedés után a horvát nyelv függetlenségéért harcolókat foglalkoztatja.

Az vitán felül áll, hogy a horvát nyelvnek vannak dialektusai, de kemény vitákra a sztenderd horvát nyelv definiálása készlet, mert valójában beszélt horvát köznyelv igazából nem létezik ma sem, egymáshoz közelítő dialektusok, vagy pontosabban helyi köznyelvi változatok vannak. A horvát irodalmi nyelv definiálása, sztenderdizálása a horvát nyelvészek jelentős többségénél alapvető feladatként fogalmazódik meg.

Milan Moguš akadémikus, nyelvész, a dialektológia és a nyelvtörténet avatott tudora 1993-ban jelentette meg *A horvát irodalmi nyelv története* című könyvét. E könyv ismertetése dolgozatom tárgya.

A nyelv változásainak folyamatát nevezzük nyelvtörténetnek, írja a szerző, s hitet is tesz azonnal metodológiájáról, amikor kijelenti, hogy ez a folyamat az adatok állandó összevetésével határozható meg, méghozzá oly módon, hogy

a és **b** egységek vizsgálatának eredményei adják **c** egységet, és nem fordítva. Az egységek között megfordíthatatlan viszony ad alapot a nyelv történetének tanulmányozásához.

A metodológia bizonyítására álljon itt a módszer:

a	b
isp njuješi (XVI. sz.)	ispunjuješ (XX. sz.)

Az összevetésnél a következőket állapítja meg Moguš: ha két szó fonológiai egységeit összevetjük, megállapíthatjuk, hogy **u** és **ɫ** fonémák helyén (a) egy **u** fonéma áll (b). Tehát:

u,ɫ > u

Magától értetődően nem tudjuk megállapítani, melyik előző egységből keletkezett az **u** fonéma, ezért jelöljük **c**-vel. Így kapjuk azt a szabályt, hogy a és b egységek adják **c** egységet.

Ahogy a nyelv fejlődése visszafordíthatatlan, megállapítjuk, hogy egyik példa idősebb, mint a másik, vagyis a fejlődés iránya ilyen:

u(a)>u(b) és ɫ(a)>u(b)

Csak ilyen analízis után mondhatjuk, hogy a egység nyelve régebbi egység nyelvénél.

Moguš akadémikus metodológiáját megvilágítandó elmondja, hogy a történelmi-összehasonlító módszert, amely a nyelvi egységek változásainak visszafordíthatatlanságát igazolja, más nyelvi relációk összehasonlításánál is alkalmazta. A morfológiában például a párhuzamosan fennálló grammatikai morfémák elemzésénél:

mug-u mellett **mol-im** alak (bírok, kérek)

Felfogása szerint így választhatók szét azok az átváltozások, amelyek a nyelvben alakulnak ki a nyelv időbeli létezésével, s ezek az átalakulások teszik a nyelvi létezés fejlődését.

A nyelv részeinek, elemeinek változásai jelentik a tulajdonképpeni nyelvi evolúciót. Ez a fejlődés nem átfogó az idő tekintetében. A nyelv minden eleme (fonémák, morfémák, lexémák, szintaktémák) egyidejűleg nem kényszerül változásra, hanem közülük egyik-másik, vagy néhány szinte észrevehetetlenül változik, a régít új váltja, de úgy, hogy az emberek kölcsönös kommunikációját nem zavarja. Az emberek olyan meggyőződésben élnek, hogy nyelvük nem változik.

A századok óta tartó nyelvi evolúciót a történelmi grammatika tanulmányozza, de ez csak egyik módja a vizsgálódásnak. A másik mód a nyelv fejlődésének tanulmányozása. Azt a nyelvi anyagot vizsgáljuk, amely írott formában maradt fenn, ez az írott vagy irodalmi nyelv történeti fejlődésének vizsgálata. Ez szélesebb a sztenderd nyelv vizsgálatánál, mert felöleli a közösség mindazon írott nyelvi anyagát is, amelyre nem hatott a sztenderdizációs folyamat. Ezért az irodalmi nyelvnek, ha az sztenderd nyelvvé vált, van sztenderdizáció előtti időszaka is, noha a két időszak között igen nehéz éles határt húzni. A nyelvi sztenderdizáció folyamata mélyen a nyelvi sztenderdizáció előtti időszakba ágyazódik, és sajátos módon köti egységgé az irodalmi nyelv története sztenderdizáció előtti és sztenderdizált nyelvi változatait. Minthogy a horvát írott nyelvi anyag, a horvát nyelvű irodalom, mint a horvát kultúra szerves része, megőrzött a sztenderdizáció előtti időszakából is forrásokat, nyelvemlékeket, így ezek komplex nyelvi vizsgálata adja tulajdonképpen a horvát irodalmi nyelv történetét.

Az egymás közti kommunikációjukban a horvátoknak három nagy nyelvjárásuk volt és van: a **čakav, kajkav, štokav (zapadnoštokavsko, nyugati štokav)**. Felettből fontos ez a nyugati jelző, mert Moguš szerint a keleti változat nem horvát, hanem szerb. Szerzőnk szerint mindhárom nyelvjárás a nyugati délszláv ősnyelvből fejlődött ki. A nyugati délszláv ősnyelv (ZJP) négy nyelvváltozattól áll, amelyeket a földrajzi elhelyezkedés alapján különböztetünk meg. Ezek: alpesi (Al), pannon (Pa), tenger melléki (Pr) és a dinari-raškai (Dr). Ezt az állapotot szerzőnk így ábrázolja:

$$\mathbf{ZJP = (Al + Pa + Pr + Dr)}$$

Az alpesi csoportból a szlovén, a pannonból a kajkav, a tenger mellékiből a čakav, a dinari-raškai csoportból a nyugati štokav, a keleti štokav és a torlak dialektusok alakultak ki. Az alpesi csoport különült el először, majd a többiek is különválnak, méghozzá úgy, hogy a nyugati štokav, a čakav és a kajkav dialektusokkal kerül szorosabb kapcsolatba, a keleti štokav meg a torlakokkal.

A nyugati štokav dialektus **-ikav, -ijekav** ejtésű változatait beszéli a legtöbb horvát. De irodalmi nyelvük kialakításánál mindhárom dialektus jelentős szerepet játszott. Mindhárom dialektusban maradtak ránk jegyzetek, felírások, szövegek, irodalmi művek, nyelvtanok, szótárak. Mindhárom dialektusban születtek terminológiák, amelyek magukon hordozzák a nyelvet használók kulturális és civilizációs fejlődésének jegyeit.

Az írásbeliség kezdete, miként más nyugati keresztény népeknél, a horvátoknál is latin nyelvű volt. Azonban a horvát írásjegyek használatát nem csak a latin eredetű betűk jellemzik. Cirill és Metód grafémáinak hagyatéka erős nyomot hagyott. A frank államban ugyan a horvátok is latin nyelven miséztek, de a IX. században Szent Metód tanítványai eljutnak a délszlávok közé, és a hitet

az egyházi ószláv nyelven terjesztik. Ezen a nyelven kerültek feljegyzésre az imádságok, egyházi szövegek, liturgiák, az evangélium szövegei. S ezek mind a Szent Cirill által konstruált **glagolita** írásjegyekkel íródtak. Ezek az írásjegyek öblösek vagy szegletesek voltak. Cirill és Metód ószláv nyelvvel, mint a többi szláv népek, a horvátok is kaptak egy kész (pán)szláv irodalmi nyelvet és írásjegyeket. Ennek hatására a horvátoknál kialakult egy latin-glagolita két-nyelvűség.

Az egyházi ószláv nyelv nem volt a beszéd nyelve, de közel állt a beszélt nyelvhez, ezért a horvát nyelv elemei kezdtek beszivárogni az idegennek tűnő elemek helyére. Az egyházi nyelvben is végbemennek azok a fonetikai változások, amelyek a helyi beszélt nyelvben már bekövetkeztek:

e	e
meso (hús)	meso (hús)
govedo (marha)	govedo (marha)
duše (lelkemé)	duše (lelkemé)
•	u
roka (kéz)	ruka (kéz)
ženo (asszonyt)	ženu (asszonyt)
y	i
ryba (hal)	riba (hal)

E vizsgálatokkal a nyelv nyíltabbá válásának lehetünk tanúi.

Eltűnnek a nyelvből a rövid **Ѣ** és **ѣ** magánhangzók. Először az úgynevezett yengege helyekről, a szavak végéről, s később mindenünnen.

gradѢ	grad (vár)
rajѢ	raj (éden)
dѢva	dva (kettő)

A nép által beszélt nyelv elemeinek bevitele az ószláv templomi nyelvbe, természetesen morfológiai és lexikai innovációkra is gondolok, szokássá vált, de a világiasabb szövegekben gyakoribb. Példát is mondanék erre is, de szerzőnktől nem kaptam kölcsön. Mogaš nem szól arról, mi kényszerítette ki a változtatásokat, talán az analógia, talán a könnyebb ejtés.

Az óhorvát nyelv első fellelt emlékeit kőtáblákra vésve találjuk. A XI. századból való a **Plomini feljegyzés**, a **Krški feljegyzés** és a **Voluni feljegyzés**. A Voluni tábla érdekessége, hogy kétnyelvű: az első sor horvát nyelvű glagolita írású szövegét a második és harmadik sorban lévő latin nyelvű és latin betűs fordítás követi.

A legismertebb kőtábla a **Baščanska ploča** (baškai kőtábla), amelyen 13 sorban majd száz szó van. Ez egy adományról szóló szöveg. A tábla glagolita írásmódja miatt világhírű. Arról tanúskodik, hogy a glagolita írásmód egészen az Adria-tenger nyugati pereméig (Krk szigete) is elért. Ezen a táblán írásbeli újítás is fellelhető, az úgynevezett **horvát félhang** (hrvatski poluglas) jelölésére. Szerzőnk nem mondja el a horvát félhang történetét. Viszont ezt a táblát tartja a horvát irodalmi nyelv kezdetének, az első nyelvemléknek.

Az írott nyelvemlékek kolostorokból maradtak ránk. A kolostorokban tanították a glagolita írást, amely több évszázadon át uralta a horvát írást. A szövegekre jellemző, hogy a kanonizáltaknál még tisztelik az egyházi nyelvet, sőt a liturgiai beszéd őrzi is az ószláv kiejtést. A környezet beszélt nyelve a didaktikus és moralizáló szövegekbe, legendákba, apokrifekbe, prédikációkba és mirákulumokba kerül bele.

Így alakult ki elsőként az egyházi ószláv és a čakav dialektusú horvát nyelv közvetlen kapcsolata. Rövidesen a kajkav dialektus elemeit is megtalálhatjuk, igaz, jóval kisebb mértékben.

Petrisa évkönyvében (Petrišiniv zbornik) 1486-ból a čakav elemek vannak túlsúlyban. Erősen elkülönül az -ikav, -ekav kiejtés jelölése (ě), de emellett kajkav elemeket is találunk:

kaj (mi?)
vuči (tanít)

Latin grafémákkal is kezdenek horvát szövegeket írni. A földrajzi és személynévvel kezdték, szórványként latin szövegekben is előfordulnak:

Dobroslaua	Dobroslava
Carina	carina (vám)
opatica	opatica (apáca)

Minthogy a glagolita írásmódot az egyházi irodalom sajátította ki, a világi szövegeket latin betűkkel szabadon írhatták. Ezt az írást az a törekvés jellemzi, hogy egy hang jelölésére egyetlen jegyet igyekeznek alkalmazni. (Szerzőnk meg sem említi Jan Hus törekvéseit.) Az egy fonéma=egy graféma tendencia írásbeli egyenlenséget szül. Morfológiai tendenciák miatt elhagyják a geminátákat, új betűket konstruálnak. A horvát nyelvben nincs geminálódás, grafémaként a glagolita írásban sincs, ezért a latin betűs szövegekben is elhagyják.

így nincsenek nyelvi előzményei, nincsenek klisék, panelek, megkötődöttségek. A fordító szabadon használja a helyi beszélt nyelvet, a **zenggi čakavštinát**. Az általános čakav kifejezések közül megemlíthetünk néhányat: **ča (mi)**, **zač (miért)**, **četrti (negyedik)**, **tuji (idegen)**, **jati (elvenni)** stb.

Ekav ejtésű példák: **del (rész)**

Ikav ejtésű példák: **nedilja (egy hét)**, **človik (ember)**

A gazdag lexika mellett a **frazeológiáról** is szólni kell:

grih od grla (a torok bűne, jelentése mindent megivó, megzabáló)

iznimati vanka z računa (kipottyanni a számításból)

Šimun Kožičić Fiumében indít nyomdát és ad ki könyvet. Az 1529-ben kiadott **Molitav Gospodnja** (Miatyánk) imaszövege azért jelentős, mert ennek nyelvezete sokban különbözik azoktól az egyházi szövegektől, amelyeket az óhorvátban használtak. Elmaradnak a **nazális magánhangzók**, de még mindig őrzzi a **ǰ** szótaghordozó hangot: **ǰlgi (vétkeinket)**, **ǰlžnikom (ellenünk vétkezőknek)**.

A morfológia az óhorvátnak megfelelő: **na nebesih (Lok pl. az egekben)**, **ǰlžnikom (Dat pl)**, **ǰlgi (Akk pl)**, **sveti se (imp, E/3, szenteltessék)**, **budi (imp, E/3, legyen)**.

Szerzőnk csupán egyetlen dolgot nem mond el erről az izgalmas majd ezredévről: minek a hatására történtek a változások. Metodológiájában, amelyet dolgozatomban elején kivonatossan ismertettem, azt ígérte, hogy összeveti a dolgokat. A példákon keresztül sok mindent megfeythetünk, azt is, hogy analógiák hatására kiszorultak idegen alakok, de a hangfejlődési tendenciákról nem szól, pedig lehetne a horvát nyelvre jellemző törvényszerűségeket felfedezni, analizálgatni. Ez az az idő, amikor az európai nyelvekben végbementek a nagy hangtani változások, a legizgalmasabb kor, a nyelvi változások tekintetében a legnagyobb kor. A horvát nyelvben is ebben az időben fontos fonetikai változások történtek: négy magánhangzó transzformálódott

e	e	(meso – meso, hús)
o	u	(roka – ruka, kéz)
y	i	(ryba – riba, hal)
ǰ	eltűnt	(vǰna – vuna, gyapjú)

Elvesztették fonológiai értéküket a **Ѣ** és a **Ѥ** hangok, a szóvégeken meg is szűntek:

konjѢ	konj (ló)
gradѢ	grad (vár),

így sok szó konfigurációja megváltozott, az egyes szavaknál áttevődött a hangsúly is:

bobѢ	bob	(bab)
sudѢ	sud	(sors, bíró)

A további évszázadokban már nem történnek ilyen markáns hangváltozások, akkor már ezzel kapcsolatosan nincs mit elemezni.

A XV. század a véres háborúk, a török inváziók ideje, az állandó menekülések, áttelepülések, keveredések kora. A premigrációs és a postmigrációs nyelvjárási, nyelvhasználati képek igen gyorsan keverednek, változnak.

A čakav dialektus területe állandóan fogy, csak a szűk tengerparti sávra korlátozódik, meg az adriai szigetekre. A parton tovább keveredik a štokav dialektussal, csak a szigetekeken maradt meg jobbadán, az elzártság miatt, meg ott, ahol menekülteként más népek között megtelepedtek, s azok nem voltak hatással a horvát nyelv alakulására: Ausztriában, Magyarországon, Csehországban. Ezekről a nyelvjárási szigetekről s a mai archaikus nyelvről sem szól szerzőnk.

A XVI. század nagy alkotója **Marko Marulić**. Judit című versét kétszeres rímelésű tizenkettésekben írta. Čakav dialektusban alkot, ezt a következő lexémákból is láthatjuk: **ča** (mi), **zač** (miért), **jazik** (nyelv), **vavik** (mókus).

Ikavizmusa példái: **kripost** (erő), **lipost** (szépség), **dilo** (rész),

-**ar** szekvencia realizálódásával:

arvati se (birkózni), **barzo** (gyorsan)

az ősi **čr** csoport realizálódásával:

čarljen (piros), **čarv** (kukac)

a szekundáris tj és dj csoportok megőrzésével:

bratja (fivérek), **prezpravdje** (jogtalanság)

az **ŕj** és **n j** megőrzésével:

veselje (vidámság), **počten je** (tisztelet)

Ezek a hangzók arra engednek következtetni, hogy Marulić visszatér a középkori irodalmi nyelv gyökereihez. Milan Moguš most sem mondja el nekünk, hogyan és főleg miért változnak meg később az idézett szavak:

arvati se	rvati se
barzo	brzo
čarljen	crven
čarv	crv

Minden esetben eltűnt egy magánhangzó, az **r** pedig szótaghordozóvá vált, általa az ejtés keménnyé, recsegővé lett. A szekundáris csoportokat sem magyarázza, pedig itt minden esetben összeolvadás történt:

bratja	braća (tj=ty)
prezpravdje	prezpravde (dj=gy)
vesel je	veselje (lj=lly)
pošten je	poštenje (nj=ny)

Ez utóbbi esetben a **č** hang is **š** lett. Ezt sem magyarázza szerzőnk.

Marulić szóhasználata is igazolja a középkori egyházi irodalmi nyelvhez való közelállását: **pop** (pap), **brašno** (liszt, itt élelem), **brašno duhovno** (lelki táplálék), **istinan** (igaz), **kobilica** (szöcske), **krivina** (bűn), **meč** (kard), **nižnji** (alsó), **pravden** (igazságos), **raba** (szolgáló), **rič** (tárgy), **shraniti** (megőrizni), **slovo** (szó), **vetah** (öreg).

Kajkavizmus is előfordul Marulićnál: **hiža** (kirúgás), **hiznuti se** (kirúgatni), **vekši** (nagyobb), **manjši** (kisebb), **najmanjši** (legkisebb), **zabiti** (elfelejteni).

Moguš itt sem eleméz, pedig lehetne:

vekši	veći	(ks=ty)
manjši	manji	(nj=ny, eltűnt az š)

Első példánkban az összeolvadás, másodikban a hangkiesés látszik. De mindkettőre jellemző, hogy megszűnik a -ši szóvégi morféma, amely komparációs jelentést hordoz. De a nyelvből nem tűnik el, mert ma élő példa:

lakši (könnyebb)
lepši (szebb)

Marulićnál **hungarizmusra** is lelünk:

rusag	(ország, vidék)
šereg	(sereg, sok)

Szerzőnk megelégszik azzal, hogy hungarizmusnak nevezi a magyar jövevényszavakat. De ezeket már nem elemzi. Pedig az első példa az **uruszág** szavunkat rejti.

Marulić műveiben sokszor alkalmazza a különböző lexémák variánsait:

čistinja	čistoća (tisztaság, tisztás)
lipost	lipota (szépség)
ložišće	ložnica (tűzhely)

Szerzőnk fonetikailag nem elemzi ezeket az alakokat sem. Pedig az alap a ložiti. A hangtani változásokat szó nélkül hagyja.

oholast	oholost	oholje	oholija	oholstvo (büszkeség)
pristoj	prisl	pristolje	(trón)	

Gazdag Marulić **frazeológiája** is. Sokszor kombinálja a lexémát a frazeológiával:

bižati	svijati nogami (menekülni, hajlítani a lábakat, szedni a lábat)
pobići	dati pleća (elszökni, hátat mutatni)
hoditi	sterati stopi (eljönni, talpakat hajtani, úzni)
posići	obratiti pod mač (levágni, kard alá hajtani, kerülni)
slišati	stresti uha (hallgatózni, fület rázni)

Moguš felsorolja a szólásokat, de meg sem kísérli összevetni őket más délszláv népek vagy szomszédos nemzetek szólásaival. Csak a hasonló magyar szólásokat említsük: szedi a lábát, hátat mutat, kardélre jut, hegyezi a fület.

A **dubrovnik**i költészetben **čakavizmust** és úgynevezett **dalmatizmust** találunk, a **zár**ai és a **spalatói** nyelvben **štokavizmust** is. Moguš nem magyarázza meg, mit ért dalmatizmuson, így ennek vizsgálatától el kell tekintenem. Vizsgálatában Dubrovnik a legérdekesebb, hisz itt **-ikav**, **-ekav** kiejtés használatos. Szerzőnk szerint sokakat megzavart ez a jelenség, mert a vizsgálatot nem a grammatikai morféimákkal kezdték, pedig ezek a morfológiai szint hordozói, és ezek egy ősbib, örökölt réteghez tartoznak. Ha így tekintjük át a példákat, akkor világos lesz, hogy azok az **-ijekav** kiejtéshez és korhoz tartoznak.

lipijeh	és	lipijem (szép, széppel)
dobrijeh	és	dobrijem (jól[ság], jól[ság]val)

A lexikai morféma kölcsönzött is lehet, újabb keletű. Ezért a lexikai **-ika-****vizmus** (pl. **lip-**) a dubrovnikai szövegekben nem feltétlenül a régi nyelvi rétegre

utal, de miattuk pontosan látni lehet, hogy a dubrovniki kör a horvát nyelvű irodalomhoz tartozik.

Moguš ugyanezen elv alapján a horvát irodalomhoz tartozónak mondja a **Makarska** környéki irodalmat is. E közép-adriai részen pedig a šta, sőt a šćap (mi) a használt, s szerzőnk nem elemzi az utóbbi változatot. A tengerpart e részén keresztül jutottak el Dubrovnikba a čakavizmusok és a dalmatizmusok.

Moguš a szigetek, Dubrovnik és Makarska közeledésével azt példázza, ám ezt semmivel nem igazolja, hogy az **-ikav** ejtésű **štokav** és **čakav** változatok teremtik meg fokozatosan a *délkeleti közös horvát irodalmi nyelv változatát*, az **irodalmi koinét**, amely a horvát *petrarkista költészet* nyelvének alapját adja.

Hanibal Lučić és **Mikša Pelegrinović** munkáira utal szerzőnk, s azt mondja róluk, hogy alkotói nyelvüket, amely **čakav** alapokra épül, igencsak átszövik a **štokav** elemek. Egyaránt előfordul náluk a **ča** és a **što** névmások használata, sőt stílusváltozatként mindkét dialektus szavait használják:

dilnik	dionik (osztó)
ditić	djetić (gyerekecske)
bil	bio (volt)
čul	čuo (hallotta)
počati	početi (elkezdeni)
žajan	žedan (szomjas)

Lučićnál egymás mellett is előfordulnak a különböző dialektusok rokon értelmű szavai:

stid és sram	(szégyen)
bol és zled	(fájdalom)
jid és čemer	(epe, keserűség)

A stiláris hatás valóban szembetűnő, nagy, nyomatékösítő, hatványozó erejű.

Moguš szerint az irodalmi és a beszélt nyelv a **čakav** dialektusú **Martin Benetović** és a **štokav** dialektusú **Marin Držić** dubrovniki drámáirók műveiben kerül közel egymáshoz. E két reneszánsz szerző az ismert helyi **čakav-štokav bidialektus** mellett más dialektusok, sőt idegen nyelvek helyben ismert szavait is felhasználja, ha ezt a dráma cselekménye és a szereplők jelleme megkívánja. Így ez a *dubrovniki reneszánsz nyelv* lett a horvát irodalmi nyelv **kionéje**.

A kajav dialektusú irodalmi kör a Zrínyi és a Frangepán család birtokain alakult ki. Kezdődik pedig **Ivan Pergošić Decretumával**, amelyet 1574-ben adtak ki. E szerző szövegéből a következő **kajavizmusokat** említhetjük: **vu** (határozó morféma **_ban, -ben**), **Vugri** (magyarok), **vugerski** (magyar), **moduš** (módon, jövevényyszó), **zmisliti** (elgondolni), **razumel** (érti), **što** (ki?, mi helyett,

mert az kaj), **vrijeme** (idő), **nijesu** (nincsenek), **donesal** (hozott), **otac** (atya), **konac** (vége), **odvitak** (kertész), **dobar** (jó), **iminje** (vagyon, birtok), **na non mistu** (helyből), **ruka** (kéz).

Atrun Vramec Krónikájában (1578), mely a szigetvári ostromot beszéli el, **č** fonémát találunk é helyett:

vsemogučemu (svemogućemu) mindenbírónak, mindenhatónak

Kiegyenlítődnek a következő hangok:

Ǯ=Ǯ=č

ves (mind), **vezda** (akkor), **petek** (péntek), **leta** (nyáron)

Vramec a toldalékolás két formáját használja:

imaj - u	zov - o (zovu)
na dik - u	za vol - o (volu)
na začetk - e	na hval -u (hvale)

Világosak tehát a kajkavizmusok, de a fenti dubléták nemkajkav jegyeket mutatnak. Vramec életművét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a **varazsdi északkajkav** dialektust használja, de nyelvében nemkajkav elemek is vannak, így gyűjti-kiegyenlíti ő a horvát nyelvi anyagot. Módszere, hogy megtart több régies alakot, amelyek korában már nem a kajkav dialektusból valók. Szinonimaként idegen szavakat is alkalmaz:

templum	és	cirkev
filozofuš	és	mudri (bölc)
orsag	és	ladanje (uralkodás, orszá)
fabule	és	pripovesti (tanítómesék)
heretik	és	bludnik (eretnek, tévelygő)

Moduš szerint a XVI. század a *köznyelvnek* két típusát teremtette meg, két irodalmi **koinéjét**: egyet nyugaton és délen, egyet északon. A politikai körülmények (török hódoltság) a két nyelv közötti együttműködést a minimumra csökkentették. Mégis mindkét nyelvi műhely megtalálja az újat. *Először a horvát dialektusok nem külön-külön, hanem együttesen, igaz, nem azonos mértékben, lesznek a horvát irodalmi nyelv alapjává. Másodszor a horvát irodalmi nyelv alapja lehetett minden nyelvjárás, amelyet a horvátok beszélnek, tehát a čakav, a štokav és a kajkav dialektusok. A nyelvváltozatok ebben az értelemben mind egyenrangúak.* A čakav dialektus területén a különbségek kicsinyek, mert a kapcsolatot nem rontotta meg a török, a hatások gyorsan és kölcsönösen alakultak ki az egyes területek között.

A štokav dialektus a dubrovniki reneszánsz irodalom bázisa, ám behatolása a másik két dialektusba a legjelentősebb, a čakavba mégis erőteljesebb, mint a kajkavba. Akcentusában ez a dialektus különbözik a másik kettőtől, az **-ikav** és az **-ijekav** kiejtés helyett jellemzője az **ě** hang.

Az első önállóan nyomtatott horvát szótár szerzője a sebeniccói **Faust Vrančić** (1595). A Velencében kiadott mű kuriózuma, hogy a szerző szerint az öt legnevesebb európai nyelv: a latin, olasz, német, horvát és a magyar összevetése.

Ez a szerző megtanulta a magyar nyelvet, s később horvát–magyar kétnyelvű szótárt is szerkesztett. A magyar nyelv tanulása közben arra figyelt fel, hogy a magyarban sok a horvát eredetű jövevényszó. Módszeresen kereste ezeket a szavakat, s ennek az összeírásnak a következő címet adta: *Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt* (Horvát szavak, amelyeket a magyarok átvettek).

Ízelítőül néhány példa:

buha	bolha
golub	galamb
kobila	kábala (kanca)
lopata	lapat (lapát)
muka 'brašno'	monka (küszködés)
petak	péntek
szveet	szent
srida	szerda

A XVII. században jelent meg **Bartol Kašić** horvát grammatikája, amely az első nyomtatott nyelvtan. Rómában adták ki 1604-ben, *Institutionum linguae illyrica libri duo* címen. Ő elsősorban írott szövegek alapján szerkeszti meg munkáját, keresi azokat a horvát példákat, amelyek megfelelnek a latin nyelvtanból kiinduló példáknak. Így Kašić nem egy dialektus nyelvtanát fekteti le, hanem az általa fellelt horvát irodalmi nyelv nyelvtanát. Bőséggel találhatunk példákat a čakavizmusra és a štokavizmusra is munkájában, de valami másra is. A deklinációs esetek különbözőségeire:

Dat sing	slugi	sluzi (szolgának) alanyeset: sluga
Gen pl	vrimen	vrimena (időnek) alanyeset: vreme, vremena
Ins pl	golubimi	golubima (galambokkal) alanyeset: golub, golubi

Moguš most sem magyarázza ezeket a különbségeket, s azt sem, mikor és miért tűntek el az első oszlop alakjai.

A XVII. században, a török szorítás gyöngülése folytán, a Zrínyiek és a Frangepánok udvarában jelentkezik **Pavao Vitezović** költő és krónikáíró. **Krónikája** (1696) azért jelentős a nyelvtörténet szempontjából, mert a horvát nyelv definícióját találhatjuk meg benne: a horvát nyelv alkotóelemei az északnyugati **kajkav** (szlovén), **délnyugati kajkav** (majdani), a **Száva menti** és a **Dráva menti štokav**, valamint a **čakav** (tengermelléki). E leírás már az *összhorvát nyelvi egyesítést* is célozza. Amikor a szerző Krónikáján dolgozott, számára az volt a fontos, hogy minél kevesebb **dijačko**, **nemeško** és **ugersko** nyelvekből átvett szót kelljen alkalmaznia. Munkájában a következő elveket követi: egy fonéma – egy graféma, a lágy fonémák (**ć, ĺ, ņ**) felett jelet találunk: **c.?, ĺ, n?**; a kemény fonémák: (**č, ž**) grafémái alatt kaptak jelet: **c., z**:

A XVIII. század nagy költője **Ivan Gundulić**. A dubrovniki alkotó elsősorban az **-(i)jekav** ejtésű **štokav** nyelvet használja. Különösen érdekes ezt megfigyelni a toldalék morfémáknál:

istijeh	ugyanazok
krvavijeh	véresek
ljepšijeh	szebbek
mladahnijeh	fiatalabbak
mrtvijeh	halottak

Moduš ezeknek az alakoknak a felsorolásával is megelégszik, nem elemez most sem, nem állítja oda a felsorolt alakok mellé a mai alakokat (istih, krvavih, ljepših, mladih, mrtvih), s nem is magyarázza a különbségek okait.

A továbbiakban szerzőnk főképp a fonéma-graféma problémákkal foglalkozik, ami az ortográfia izgalmas területe, s igencsak fontos egy irodalmi nyelv történetének áttekintésekor is, én azonban ezt a területet jelen esetben nem vizsgáltam, dolgozatomban nyelvészeti problémákkal foglalkoztam.

A XIX. század írói, nyelvészei is inkább ortográfiai problémákkal viaskodnak, de ez a század a horvát nyelvújítás ideje is. **Ljudevit Gaj**, **Ivan Mažuranić** és a többiek, az illír mozgalom elindítói a népnyelv felé fordulnak, s ők alkotják meg a ma is használatos grafémákat. Gaj mondja ki (1836), hogy egy az illír irodalmi nyelv, amely a horvát irodalmi nyelv tradíciójára épül.

Moguš újra elfelejt egy fontos dolgot. Az illír mozgalom alkotói vitatkoznak a szerb nyelv nagy reformátorával, **Vuk Stefanović Karadžić**tal, mert *ő egyetlen dialektusból, a délnyugat hercegovinai ijekav ejtésű štokav nyelvjárásból származtatja a szerbek és minden délszlávok irodalmi nyelvét*, Gajék pedig a három horvát dialektusra esküsznek (kajkav, štokav, čakav), s hangzóbeli különbségeket emlegetnek. Mely fonémák ezek? Szerzőnk még a felsorolással is adós marad.

Emellett a deklinációs esetek többes számaiban lévő különbségeken is vitatkoznak az illírek:

Gen pl	jelenah és jelenov	(ma: jelenima, szarvasoké)
Dat pl	jelenom	(ma: jelenima, szarvasoknak)
Lok pl	jelenih	(ma: jelenima, szarvasokon)
Inst pl	jeleni	(ma: jelenima, szarvasokkal)

Szerzőnk itt is csak felsorol. A mai példákat én szemléltetem. Pedig nyelvtörténetileg olyan alakokról van szó, amelyek meglete teljesen más többes számú esetragozást eredményezne. Miért fogadták el a négy azonos alakot a különböző alakok helyett? Egyáltalán, léteztek-e ezek az alakok, vagy csak nyelvújítói javaslatokról van szó? Nem tudhatjuk.

Szerzőnk **Franc Kurelac** nyelvi dolgozatait említi, ezeket is inkább az írásjelekről vallott nézetei miatt. Pedig Kurelac fontos dolgokat mond nyelvészeti szempontból is, mert szerinte az írott horvát nyelv alapját azok az elemek teszik, amelyek azonosak a legtöbb szláv nyelvben. És ezt a fumei nyelvész nem csak a grafémákról hitte!

1852-ben cikket jelentetett meg a Gen pl problémáiról, támadta a zágrábi alkotók nyelvhasználatát. Ljudevit Gajról azt vallotta, hogy inkább hazafi, mint nyelvész. „Ki a szülőatyja a vészjósló **-ah**-nak?” – kérdezi. A **jelenah** alak **-ah** morfé-májára gondol. Az **-ah** morféma nem találja meg a többes genitívust! – mondja.

Kurelac szerint a Gen pl problémája csak konzekvens folytatása annak, amit az illír (nyelvújító) mozgalom hatásával elérni igyekezett.

Kurelac azért száll síkra, hogy használatban maradjanak a régebbi deklinációs esetek: Dat pl, Lok pl és az Ins pl. Szerinte a horvátok megkülönböztetik ezeket az eseteket a beszédükben: „*A horvátok megkülönböztetnék és azt mondanák a pl 3. esetben: jelenom, kraljem, selom, poljem, ženam, stvarim; a 6. esetben: jelenmi, kraljmi, selmi, poljmi, ženami, stvarmi; a 7. esetben: jelenih, krljih, selih, poljih, ženah, stvarih.*” Ezzel ellentétben szerinte „*a szerbségnél három eset ugyanaz: a pl 3., 6. és a 7.: jelenima, kraljima, selima, poljima, ženama, stvarima.*” Ezért „*kétségünk sem lehet afelől, hogy a horvát alakok jobbak, mert nem csak az ősit mutatják és a szlávtság egységét, hanem, ami fő, a nyelv tisztaságát adják*” (*jelen – szarvas, kralj – király, selo – falu, polje – mező, žena – asszony, stvar – tárgy, dolog*).

Kurelac nem tagadja, hogy a horvátok is ismerik és használják az **-ima** végződésű főneveket, de azok nem többes, hanem **kettes** számot jelölnek, még hozzá azokban az esetekben, ahol a szerbeknél a többes számú deklinációs esetekben állnak.

Moguš nem szól semmit ezekről a dolgokról. A kettes számmal is inkább úgy van, hogy Kurelac különködésének veszi. Olvasóját nem igazítja el, vajon volt-e valaha is kettes száma a horvát vagy bármely szláv nyelvnek.

Akár nyelvtörténeti, akár nyelvtipológiai vizsgálatot is megérne ez a téma. De szerzőnk inkább felveti a megtalált tényeket, láttatja, megoldást nem igazán kínál. Erről bizonyosodhatunk meg az előbbi korok tárgyalásainál is.

Moguš munkája a továbbiakban felemlegeti a nyelvkönyveket, nyelvtörténeti szempontból nem igazán értékelhető.

Mi volt a célja egy jónevű nyelvésznek, egy akadémikusnak, külföldi egyetemeken vendégprofesszorának egy ilyen felemás nyelvtörténet, inkább lajstromozás megírásával?

Bizony elsődlegesen politikai célja volt. Bizonyítani kívánta a horvát nyelv autenticusságát, nagyfokú különbözőségét a többi szláv nyelvektől, de legfőképpen a szerb nyelvtől. Egy ország, egy nép keresi identitását, kulturális és történelmi gyökereit. Moguš nyelvi gyökerek után kutat, ám előre megfogalmazott céllal: a horvát nyelv nem egyenlő a szerb nyelvvel. A végkövetkeztetés pedig, hogy a legmélyebb múltba visszanyúló gyökerek teljesen külön forrásból táplálkoztak.

A horvát irodalmi nyelv, amely több mint ezer esztendőn át önállóan alakult, fejlődött, csiszolódott, ma a sztenderd horvát nyelvet jelenti, s ez egyedülálló, nem része délszláv nyelveknek, s nem egyenlő a sztenderd szerb nyelvvel. Szerbhorvát-horvátszerb nyelv pedig nincs, soha nem is létezett, az csak politikai kategória, benne a szerb hegemonizmus rejlik.

Moguš nem szól arról a tényről, hogy a mai horvát beszédnek nincs köznyelve, hogy regionális köznyelvek vannak, amelyekben sok a nyelvjárási változat. Ilyen regionális köznyelve van Zágráb környékének, Eszék környékének, Zagorjének, Fiume környékének, Split környékének, Dubrovnik környékének, Zára környékének, Hercegovinának. És ezek egymástól kiejtésükben és szóhasználatukban is különböznek. Korunk horvát írói pedig előszeretettel írnak a saját nyelvükön. Azt az irodalmi nyelvet, amelyet szerzőnk említ, csak a tankönyvekben találhatjuk meg, de ott sem az irodalmi szemelvényekben.

Moguš csak a horvát kútföket ismeri el, más délszláv forrásokat elutasít. Nem látja, mert nem is akarja, hogy a tájnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv a fejlődő-növekvő művelődési élet igényeinek megfelelően a társadalmi rétegződés követelményeként szükségszerűen, és nem mesterségesen alakult ki minden nyelvben. A nyelvjárásokból állandóan felemelkedőben vannak a köznyelv s onnan az irodalmi nyelv felé az érvényesülésre törő népi elemek, főként a tájszavak. Moguš megtagadja ezt a törvényszerűséget. Az általa elismert dialektusokon kívül elveti annak lehetőségét is, hogy más délszláv hatások is bekerülhettek volna a horvát irodalmi nyelvbe. Tudós tanár úr, Szabó T. Attila pedig mindezt lefektette már akkor, amikor szerzőnk a horvátszerb nyelv történetét vizsgálta, és megtalálta annak is a legmélyebb gyökereit.

IRODALOM

- Brbora, Sonja–Novokmet Mirjana: Hrvatskosrpski jezik. In: Standardni jezici u SFRJ. SOL 8. (1989), Zagreb
- Marčinko, Mato: Hrvatski je bio jezik mučenik. Jezik 45. (1997), Zagreb
- Moguš, Milan: Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Nakladni zavod Globus, 1993, Zagreb
- Škarić, Ivan: Hrvatski jezik danas. Jezik 41. (1994), Zagreb
- Szabó T., Attila: Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv. In: Nyelv és múlt. Kriterion, 1972, Kolozsvár

ISTVÁN BALOGH: A HISTORY OF POLITICAL LANGUAGE

Croatia declared their independence in 1991 and following a three year long war seceded from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Political separatism – and this in fact meant a continuous cultural and religious separation – was attained for the second time since the unification of the South Slavs in 1920. This political independence necessitated the creation of national identity and linguistic independence. Voices that deny the existence of a Croat-Serb language have become louder. The author studies this manifestation from the aspect of language history with special regard to the practice of political language usage.

Keywords: standardization of the Croat-Serb language, Croat linguistic records, dialects

ETO: 94 (439),,1956”:94(497.1)

Papp Richárd

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC A DÉLVIDÉKI MAGYAROK NEMZETI IDENTITÁSÁBAN

*The 1956 Revolution and Struggle for Liberation in the National Identity
of the Hungarian Population of Délvidék*

Az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó délvidéki rítusok elemzése azért fontos, mert a bennük elmélyülő jelentéstartalmak a történelmi korszakokon és határokon átívelő magyar nemzeti közösséggel való összetartozást fejezik ki és tudatosítják az ünnepekben résztvevők számára. Ezeket a rítusokat elsősorban az értelmiség, a kisebbségi politikai vezetők és egyházi személyek szervezik és irányítják, helyben „teremtve” a nemzeti jelképeket és „létrehozva” a nemzeti kultúra rituális kontextusát, valamint lokalizálva, adaptálva a nemzeti történelem és politika folyamatait. Mindez azonban a helyi kultúra öröklött, tradicionalizált evidenciakészletére épül, és ebben a közösen birtokolt nemzeti kulturális kommunikációrendszerben valósul meg. Így van ez az 1956-os forradalommal és szabadságharccal is, amely immár beépült a délvidéki magyarok nemzeti identitásában. Olyannyira, hogy október 23-a része lehet március 15-e és augusztus 20-a mellett a nemzeti ünnepek sorának.

Kulcsszavak: 1956, délvidéki magyarság, nemzeti identitás

BEVEZETÉS

Az ezredforduló millenniumi ünneppsorozatára óta kutatom Zentán a vajdasági magyarok körében ünnepelt nemzeti rítusokat. Kutatásaim elsősorban Zentára összpontosulnak: megfigyelem és dokumentálom a helyi ünnepeket, majd közösen elemzem az ott történeteket beszélgetőtársaimmal úgy, hogy a rítuson látottakat összekapcsoljuk – és interjú keretében összevetjük – azokkal a vonatkozásokkal, amelyek az éppen aktuális vajdasági mindennapokhoz, a nemzeti kérdésekhez és az adott ünnep üzeneteihez kapcsolódnak. Emellett elkísérem interjúalanyaimat azokra a „központi ünnepekre” is, amelyekre a legtöbb vajdasági helységről érkeznek résztvevők, s amely rítusok során olyan minták is elmélyülnek a résztvevőkben, amelyeket később beépítenek – ahogy a zentai példák során is láttam – a saját otthoni rituális gyakorlatukba.¹

A nemzeti ünnepekhez kapcsolódó rítusok és az ezekre reflektáló, ezekhez kapcsolódó interjúk elemzése azért fontos, mert a bennük elmélyülő jelentéstartalmak a történelmi korszakokon és határokon átívelő magyar nemzeti kö-

zösséggel való összetartozást fejezik ki és tudatosítják az ünnepek résztvevői számára.

Ezeket a rítusokat elsősorban az értelmiség, a kisebbségi politikai vezetők és egyházi személyek szervezik és irányítják, helyben „teremtve” a nemzeti jelképeket, és „létrehozva” a nemzeti kultúra rituális kontextusát, valamint lokalizálva, adaptálva a nemzeti történelem és politika folyamatait.² Mindez azonban a helyi kultúra öröklött, tradicionalizált evidenciakészletére épül, és ebben a közösen birtokolt nemzeti kulturális kommunikáció-rendszerben valósul meg.

Az ezredforduló óta eltelt néhány év alatt is láthatóvá vált: a másfél évtizeddel ezelőtt lezajlott politikai-társadalmi változások a vajdasági magyarság életében lehetővé tették saját kultúrájuk és identitásuk nyilvánosabb megélésének és kinyilvánításának viszonylagos szabadságát. E viszonylagosság egyaránt fakad a többségi nemzet politikai kultúrájának lassú változásaitól és a kisebbségi kultúrákat erőszakosan homogenizálni igyekvő, letűnt politikai rendszer hatásaitól. Ezzel párhuzamosan a délvidéki magyar közösségekben is törésvonalak keletkeztek, a „helyes”, a „megfelelő” és a „hiteles” kisebbségi magatartásformák megítélését illetően. Mindezeket a törésvonalakat konszenzuális keretbe foglalja egy kollektív vajdasági magyar érték- és normarendszer, amely az etnikus társadalom perifériájára szorítja mindazokat, akik nem felelnek meg sajátos, „kiegyenlítődesre” törekvő kisebbségi stratégiáinak, alkalmazkodva a vajdasági interetnikus kapcsolatok realitásaihoz.³ A saját kultúra és identitás kérdései e kollektív értékrendszeren belül merülnek fel, s csupán ezen belül konfrontálódnak egymással.

E közös kulturális konszenzus részét képezik a nemzeti tartalmak is, vagyis azok az ideológiák, mítoszok, szimbólumok, értékek, a kollektív történelmi emlékezetből való részesedések, amelyek a regionális-kisebbségi kultúrát a magyar nemzet közösségéhez kötik. Ezek értékelése és a helyi viszonyok etnikus „játékszabályaihoz” való alkalmazása szintén eltérő a kisebbségi kultúra különböző csoportjaiban.

Az említett „játékszabályokból”, a mindennapos interetnikus kapcsolatokból, s e kapcsolatokban lehetséges viselkedést értékelő kisebbségi normarendszernek való megfelelésből, valamint a közösségen belül meglévő törésvonalakból fakadó feszültségeket elemzett rítusok képesek feloldani, mivel ezek által nyer a saját, kisebbségi identitás szimbolikus kitágítást és megerősítést az egyetemes magyar nemzethez való tartozással, mialatt a nemzeti kultúrához való tartozás jelentéstartalmai is tudatosodnak a résztvevőkben. A rítusok szociológiai szerepe ugyanis „mindennemű társadalmi rend belső felépítését összehangoló kommunikációs struktúra”.⁴

Nem csupán a belső törésvonalakból fakadó feszültségek nyernek így feloldást a rítusok által, hanem maga a teljes kisebbségi közösség válik egyenrangúvá, egyenlővé a magyar nemzet más nemzetrészeivel. A nemzeti rítusok

tehát biztosítják a nemzeten belüli egység, a „nemzeti communitas”-hoz való tartozás átélését és tudatosulását.⁵

A harmadik évezred küszöbén a millenniumi ünneppsorozat ezeket a jelentéseket erősítette meg a kisebbségi kultúra életében, tovább közvetítve ezeket a tartalmakat a mindennapok világába.

Ennek megfelelően a nemzethez való kötődés, a nemzettudat nyíltabb felvállalása egyre pozitívabb értékekkel kezdett bírni a mindennapok során is, erre utal elsősorban a felnövő generációk újfajta szocializációs mintáit, a magyarság nyíltabb felvállalását támogató konszenzus az idősebb generációk részéről.

A nemzeti rítusok sem hordoznak azonban egyforma jelentést a délvidéki magyarság életében.

Míg a lokális rítusokat Zentán is a saját kultúra rejtett, biztonságos környezetében rendezik meg, figyelve arra, hogy a nemzeti terek és a nyilvánosan reprezentált nemzeti tartalmak, továbbá a nemzeti ünnepek időpontjai ne essenek egybe, addig a „központi”, intralokális rítusok a nemzeti tartalmak nyilvános felmutatásának az ennek megfelelő új kisebbségi stratégiák lehetőségét tudatosítják a résztvevőkben. Ezek hatásai pedig további változásokat hoznak a lokális közösségek életében.

Érzékletes példa erre a 2002. március 15-én megrendezett bácskossuthfalvi ünnepség, ahol zentai interjúalanyaim kifogásolták, hogy otthon, Zentán miért nem hangzott el a Himnusz úgy, mint a „*központi ünnepen*”. 2004-re ez már úgy módosult, hogy: a *Himnusz* és a *Szózat* megjelenése mellett a *Délvidék*, mint nemzetrészt jelölő saját identitáskategória is beépült a zentai rítusok világába, a kulturális evidenciakészlet „*természetes*” részévé válva. Láthatjuk ebből, hogy a „*központi ünnepek*” változásokra inspiráló hatással vannak a lokális kisebbségi kultúrák identitás-stratégiáira. Meglátásaim szerint a bemutatott folyamatokra a millenniumi ünneppsorozat hatott elsősorban ösztönző erővel, hiszen ennek hangsúlyos üzenete volt a regionális magyar kultúrák egyetemességének tudatosítása a közös nemzeti idő és tér kontinuitásában. Mint a zentai millenniumi rítus kapcsán is feltűnhetett, mindez a Szent István-i tradícióhoz, augusztus 20-ához kötődött, amely így egyértelműen mélyítette el a nemzethez való tartozás szakrális jelentéstartalmait, legitimizációját is. A rítusnak helyt adó szakrális-nemzeti környezet pedig megeremtette a saját kultúra biztonságos környezetét a nyilvános társadalmi-interetnikus térben is. S ha hozzávesszük, hogy e szakrális-nemzeti rituális környezet szimbólumai a mindennapok során is nyíltan reprezentálják a nemzeti jelentéseket, valamint hogy mind az elemzett lokális és interlokális rítusok során kiemelkedő szerepet kapott a szakrális megerősítés, elmondhatjuk, hogy a saját kultúra és identitás nemzeti tartalmait a kisebbségi létből fakadó interetnikus szabályrendszereknek való megfelelés során „biztonságosan”, „etnikus pajzsként” védve vállalhatók fel az ünnepen résztvevők számára.

Az egyszeri millenniumi ünneppsorozat mellett az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra emlékező visszatérő rítusok mélyítik el évről évre a fent említett jelentéstartalmakat. Gereben Ferenc Vajdaságra is kiterjedő szociológiai felmérésében olvashatjuk, hogy a pozitív történelmi események élén az 1848/49-es forradalom és szabadságharc áll a vajdasági magyarok körében.⁶

Beszélgetőtársaim ezt a következőkkel magyarázták:

„A negyvennyolc újabb dolog, az utolsó, ami még összetartott itt minket. Arról legalább tudunk, hogy Kossuth meg Petőfi.”

„A március 15-e a szabadság napja. A Talpra, magyar ügy felszabadít, tudsz vele azonos lenni.”

„Március 15-e az a miénk, mert még nagyapám is hallhatta a nagyapjától, hogy ott mi volt, mert az ott volt. Élő dolog, nem úgy, mint sajnós az 1956.”

Az idézetekből láthatjuk, negyvennyolc „a legközelebbi”, „azonosulni lehet vele”, mint amely „még összetartotta” a magyarságot.

Az ünnep egyik legfontosabb értéke tehát, hogy átélhető, például az említett „1956-tal” szemben. A hivatkozott szociológiai felmérésben is az 1956-os forradalmat kevesebb, mint fele annyian tartották pozitív eseménynek, mint 1848–49-et.⁷

Esettanulmányomban ezért a fent elmondottak tükrében a 2006. október 23-ához, az 1956-os forradalomhoz kötődő rítusok, és a velük kapcsán készített interjúk segítségével keresem a válaszlehetőségeket arra, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc emléke hogyan és miért nem része úgy a nemzeti emlékezetnek, valamint rituális gyakorlatnak a Délvidéken, mint augusztus 20-a és a millennium, illetve március 15-e és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. ’56 aktualitását az ötvenedik évfordulón túl az adta, hogy a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács nemzeti ünneppé nyilvánította október 23-át. Ezzel összefüggésben arra a kérdéskörre is keresem a választ, hogy az évfordulóra rendezett ünnepek, egyszersmind a politikum és a szellemi elit által szorgalmazott „hagyományteremtés” hogyan és milyen hatással tudta „élőbbé tenni” az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékét. A kérdéskörök kontextusát jól illusztrálja az ünnepi eseménysorozat egyik szervezőjével készített interjúm részlete:

„A délvidéki magyarság számára 1956 nem igazán viseli magán azokat a történelmi vonásokat és jelképeket, amelyek másképpen nemzeti ünnepünkhöz oly fényesen kapcsolódnak. Ennek ellenére a Magyar Nemzeti Tanács 2005. szeptember 23-án mégis úgy döntött, hogy március 15-e és augusztus 20-a, Szent István napja mellett nemzeti ünneppé nyilvánítja immár a délvidéki magyarság számára is október 23-át. Ennek fontosságát, jelentőségét mindezekelőtt abban látta akkor a kulturális bizottság, amely a Nemzeti Tanács elé terjesztette ezt a javaslatot, hogy az egységes nemzetben való gondolkodás egyúttal jelképiségében, ünnepeiben is az együvé tartozást hordozza magában.

Az ellenzők viszont úgy látták, hogy az itt élőkben '56, amely igazán elsősorban Budapesthez kötődő eseményekhez kapcsolódik, itt a Délvidéken tovább folytatódtak, hiszen több mint 20 ezer menekült jött ide, és innen ment később tovább. Ennek egytizede maradt itt, letelepedett. Mégis az akkori, ötven évvel ezelőtti hírek, események, mindaz, ahogyan itt megjelent a sajtóban, kezdetben nagy lelkesedéssel és nagy fellángolással, később elapadt, elhalt, és a rendszerváltás óta sem éledt újjá, ezért kell most megpróbálni újjáéleszteni.”

Az interjúrészlet egyaránt kiemeli a történelmi esemény nemzeti jelentőségét, ugyanakkor azt is érzékelteti, hogy az 1956-os forradalom nehezen átélhető és kapcsolható a vajdasági magyarság mai élethelyzetéhez. A kettősségének ezt a sajátosságát jelképezi a több zentai beszélgetőtársam által megemlített, egy a közelmúltban nagyobb nyilvánosságot kapott tárgy is:

1962-ben egy zentai iskolás fiú egy üvegpalackot fogott ki a Tiszából, amelyben a következő üzenetet tartalmazó papírlapot talált:

„Az 1956. XI. 15. Magyarok! Segítség! Az oroszok nemsokára ki fognak végezni, és társaimat is, mert Magyarok vagyunk. Itt a Tisza Partján. Harcolunk a szabad Magyarorszáգért! Hazáért! Míg elmentek megírtam ezt. Vizes üvegbe tettem. Kifogyott a töltőtollam. Segítség! Véremmel írok! Csongrádtól 3 km északra a füzesben. Magyarok! Szabadítsatok ki!”

A papírlap végül a zentai Városi Múzeumba került, de nem lett belőle kiállítási tárgy, dokumentációba került, hiszen az akkori Jugoszláviában ezt nem lehetett kiállítani, csak a közelmúltban kezdett nyilvánosságot kapni⁸, s bár a zentai értelmiségiek közül többen jelképként tekintenek erre az általuk „*vérrel írt levélnek*” nevezett dokumentumra, egyelőre nem vált a zentai közgondolkodás részévé az említett levél. Egyik értelmiségi interjúalanyom így értékelte mindezt:

„Ez a vérrel írt levél egy szimbólum a teljes értelmében. Benne van a magyar sors tragikumja, meg az, ami közös, a Tisza, a szenvedés, a segítség várása a testvértől. De az is benne van, hogy hat évet késett a levél, és amire ideért, már minden más volt odaát meg ideát is. Itt volt valami lelkesedés, de azt Tito hamar lenyomta. Jöttek ide odaátról, de hamar tovább is mentek. Itt meg mindenki gyorsan elfelejtette '56-ot. Ezt a levelet se merték kiállítani, pedig az iskolások minden évfolyama jött a Múzeumba, megtanulhatták volna. De nem merték, féltek ezt átadni. Ma meg, pedig milyen szimbólum volna, alig tud valaki erről az ereklyéről.”

ÜNNEPI ALKALMAK

A „*vérrel írt levél*” kapcsán felmerült kettősség motívuma mélyült el az általam látott két ünnepség alkalmával is. Az egyik ilyen esemény a Vajdasági Magyar Szövetség és a Magyar Nemzeti Tanács az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából rendezett palicsi rendezvénye volt

2006. október 19-én, csütörtökön, amelyen néhány zentai beszélgetőtársammal vettünk részt.

Az ünnepi alkalom a palicsi, az '56-os magyar menekülteket befogadó menekültállomás emléktábla-avatása volt, amelyen részt vett és beszédet mondott Kasza József, a VMSZ akkori elnöke, Szili Katalin, a Magyar Országgyűlés és Predrag Marković, a Szerb Parlament elnöke. A felszólalók kiemelték, hogy a magyar nép mennyire szabadságszerető, amely szembeszállva a túlerővel, mintát és reményt adott a kelet-európai elnyomott népeknek is, utat mutatva Európa és a szabadság felé. Beszélgetőtársaim ezeket a beszédeket – szavaikkal – „*általánosnak*”, „*olyan kötelező ízü, inkább az újságíróknak szóló*” frázisok gyűjteményének értékelték. Szóvá tették azt is, hogy milyen kevés – körülbelül kétszáz – ember jött el, akiknek nagy részét az újságírók tették ki. Beszélgetőtársaim így kommentálták mindezt: „*Közömbösek vagyunk, munka van, meg mi ez az '56? Nem érdekli őket.*” „*Több az újságíró, mint az ember, az a lényeg, hogy lejöjjön holnap a Magyar Szóban, ez kijön a beszédekből is, mintha leckét mondanának föl, ezért kár eljönni, ezt otthon is kitalálhatod.*”

Az ünnepség '56-ra vonatkoztatását és az ehhez kapcsolódó hozzászólásokat érzékletesen tömörítette kérdéssé egyik beszélgetőtársam: „*Hát ebből nem sok minden derült ki, na most hol van az '56 a vajdasági magyaroknak, bent vagy kint?*”

A kérdés részletesebb megértéséhez azonban hozzátették, Zentán más lesz az ünnep, mert ahogy egyikük megfogalmazta: „*Mi ez Zentához képest, sem ember, sem igazi ünnepi hangulat, azért otthon más lesz.*”

A másnapi, 2006. október 20-i⁹ zentai ünnepség másféleségét Zenta város magyarságának a vajdasági magyar társadalmon belüli, az utóbbi években megerősödő presztízsnövekedése (vö. Papp 2005), valamint a magyarországi meghívott személye garantálta beszélgetőtársaim számára. Nagy várakozás előzte meg ugyanis a Magyarországról érkező Berecz András mesemondó és előadóművész előadását. Az ő személye olyam „*hiteles*” magyarországi egyéniséget jelöl, akinek példája fokozottan fontossá vált a zentaiak szemében a 2004. december 5-i magyarországi népszavazás után. Ennek fényében értékelték előre az előadó személyének fontosságát interjúalanyaim:

„*Ő is a mi emberünk, tudod.*” „*A televízióban is szoktam látni, és ott is elmondja, hogy velünk érez.*”

Berecz megítéléseit korábbi vajdasági látogatásai is pozitívvá tették: „*Szeret minket, idejárt hozzánk többször is.*” „*Volt már itt többször, én még Kishegyesre is elmentem megnézni.*” Berecz András hatását munkáinak folklorizálódása is mutatja, erre utal, hogy éppen egy zentai óvoda az előadóművész egyik CD-jéről megtanult meséjével nyerte meg a Kálmány Lajos vajdasági mesemondó versenyt. Nem véletlen tehát, hogy ezen az ünnepen Berecz Andrást hívták meg előadónak, ahogy ezt a rendezvény szervezője is megfogalmazta:

„Arra gondoltam, hogy ezt az ünnepet úgy kéne megünnepelni, hogy akik az '56-os eseményeket megélték, részesei voltak ennek a csodálatos két hétnek valahol, azoknak a szellemiségét kéne ide áthozni. Én szívesen vállaltam föl ezért, hogy Berecz András előadóművész és zenekara jöjjön el ide, és ők próbálják újrafogalmazni azt a szabadságvágyat és azt az érzést, amely mindenképpen az ott élő magyarságban alakult ki, tehát a mi félelmekbe burkolódzó, töredezett, annyi szempontot figyelembe vevő identitásunkban ez kell hogy megjelenjen és erősítsen.”

Az interjúrészlet az előtte leírtakon túl arra is rávilágít, hogy a „hiteles” magyarországi meghívott segíthet '56 azon szellemiségét megjeleníteni és „áthozni” abba a közösségbe, amelynek nem része az – idézett interjúalanyom szavaival – „az érzés, amely mindenképpen az ott élő magyarságban alakult ki”. Ez a megfogalmazás ebből a szempontból visszautal arra a palicsi interjúrészletre is, amely kérdésként tette föl, hogy '56 „belül” vagy „kívül” van-e a vajdasági magyarok számára. Ez a kérdés tulajdonképpen eldöntetlen maradt az ünnepség végeztével is, bár az előadást megelőzően Zenta polgármestere hangsúlyozta, hogy „mi zentaiak is '56 letéteményeseinek tartjuk magunkat”, és „'56 a határon túliakról, rólunk is szól a múltban, a jelenben és a jövőben is”.

Szintén az előadó előtt került sor a Mindszenty József bíboros, hercegprímás életéről és forradalmi szerepvállalásáról szóló vándorkiállítás megnyitójára, az egyik legnépszerűbb zentai katolikus plébános, főesperes beszédével és áldásával. Az atya kiemelte vallás és nemzeti elkötelezettség, felelősség összefüggését olyan közös pontra mutatva rá így a résztvevők számára, amely az ő kisebbségi sorsukban ugyanolyan alapvető és átélhető fontosságú, mint amilyen az 1956-os forradalmi eseményekben volt.

Beszélgőtársaim pedig már az előadás előtt „jelezték” számomra: „Már most többen vagyunk, mint Palicson.” „Azért a zentaiak igaz magyarok.” Minden adott volt tehát ahhoz, hogy '56 üzenete átélhetővé váljon a résztvevők számára még akkor is, ha Berecz András *Sinka István verseinek énekelt előadása* nem közvetlenül szól 1956-ról, hiszen az elénekelt Sinka István-versek, népdalok – ahogy az előadó is megfogalmazta – az 1956-os forradalom által is megvalósulni akaró „szabadság, igazság és szeretet” értékeit szólaltatta meg.

Ezt mélyítette tovább vajdasági előadók, a topolyai gyermekkórus és Bakos Árpád csantavéri művész bevonása a műsorba, valamint a nemzeti színű szalag, lyukas zászló, kokárda – egyik beszélgetőtársam szavaival – „példaadó” viselése is az előadók öltözékén. Fontos mozzanat volt továbbá az előadó által megemlített december 5-e is, amelyben Berecz András összekötötte a Sinka-est megszületését a népszavazás eseményével: „Zenéket adok ennek a bihari pásztornak a verseihez, mert én se tudok jobbat tenni esténként 2004. december 5-e óta.” Ezek az elemek egyaránt elősegítették az előadás „hitelességének” elfogadását, s így a benne lévő üzenetek átélését is.

A közönség katarzisélményét azonban ellensúlyozta, hogy éppen egy ilyen előadáson nem volt telt ház abban a színházteremben, ahol a március 15-éhez kapcsolódó nemzeti ünnepen vagy hasonlóan ismert magyarországi előadók előadásain soha nem marad szabad hely. Beszélgetőtársaim ezt egyöntetűen az 1956-os eseményekhez kapcsolódó „tudáshiánnyal” és „közönnyel” magyarázták:

„*Ez még igazán nem érdekkel senkit, csak aki mindig eljön*” – fogalmazta meg egyikük utalva arra a „magra”, arra az interjúalanyaim által 100–150 emberre becsült csoportra, amely minden „nemzeti” ünnepen részt vesz, akiknek „*fontos még a magyarságuk, és ezt vállalják is*”. Egyik beszélgetőtársam ennek kapcsán úgy véli, hogy hiába lett – ahogy fogalmazott – „*főnről kitalálva*” 1956 emléke nemzeti ünnepé, szerinte „*ez most lemegy, de jövőre nemigen lesznek nagyon ismétlései*”.

Ennek hátterét, mélyebb okait boncolgatják azok az interjúrészteim is, amelyeket az ünnepség után készítettem néhány nappal az események kapcsán:

„*Hogyan ünnepeljük '56-ot? Ha átgondoljuk, hogy milyen programokkal, rendezvényekkel, akkor nagyrészt a mi élményeinkből nem sugárzik az az '56, amely egy hazafias, egy forradalmi, egy Petőfihez hasonló magatartást adna. Nem jelenik meg nálunk ez a hang, nem találjuk meg. Pedig ez kéne.*”

„*Ami '56-ról megjelenik a filmjeinkben, regényeinkben, sajtóban, egyébben, az '56 tragédiája, tehát a leverett forradalom, ami ezekben megjelenik, tehát a dicsőség, az ünnep, az nem igazán adott, és nem igazán érezzük a hangulatát.*”

Felmerült tehát a kérdés, milyen összetevőktől függ, mik befolyásolták a múltban és napjainkban az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc jelentőségét vagy éppen „kivülállóságát” a délvidéki magyarok identitástudatában. Erre az összetett és kényes kérdéskörre kerestem a válaszlehetőségeket terepmunkáim helyszínein, zentai és bácsfeketehegy-i beszélgetőtársaimmal. Tanulmányom további részében a beszélgetések, interjúk segítségével próbálok meg bemutatni és értelmezni mindezt.

„KÖZELBŐL IS TÁVOL.” A TÖRTÉNETI KONTEXTUSRÓL

A fejezetcímben idézett találó megfogalmazás egyik beszélgetőtársamtól származik. Ez a rövidke mondat érzékletesen összefoglalja az 1956-os forradalom vajdasági magyar történeti kontextusát. Ismeretes ugyanis, hogy 1956-ban a Szovjetunióval való feszült viszonyból következően a titói Jugoszlávia eleinte támogatta a Nagy Imre által vezetett forradalmi kormányt, mivel egy a sajátjához hasonló „különutas” szocialista törekvésnek értékelte. Ennek megfelelően mind a vajdasági, mind a szerbiai sajtó az eseményekkel szimpatizálva, részletesen tudósított a magyarországi eseményekről.¹⁰

Később azonban megegyezett Tito és Hruscsov, aminek következtében, a szovjet–jugoszláv viszony javulásának függvényében Jugoszlávia is támogatta a szovjet katonai beavatkozás koncepcióját, és vállalta a szovjet megszállást követően Nagy Imre és kormánya „kikapcsolását”.¹¹ Ezzel együtt a jugoszláv kormány nem akadályozta meg a forradalom leverése után menekülők befogadását az országba.

Az 1957. december 4-i belügyi adatok szerint 19 851 fő menekült Jugoszláviába, akiket 36 táborban helyeztek el. A Vajdaságban a legnagyobb menekült-táborokat Palicson, Zomborban, Fehértemplomon és Kanizsán állították föl, de a jugoszláv hatóságok az első pillanattól fogva arra törekedtek, hogy a többségében magyarok által lakott településekről mielőbb elkerüljenek a menekültek. A magyarországiak ezért folyamatosan jelentkezhetek valamelyik nyugati országba befogadtatásért. Akik 1957 januárjáig nem hagyták el az országot, azokat Szerbiába és Horvátországba szállították el a Vajdaságból. A menekültek végül (csupán 620 fő kivételével) tovább is mentek Nyugatra.¹²

Ennek a tudatos politikai stratégiának következménye a fejezetcímbe idézett „közelből is távol” értékelése is az ’56-os eseményekkel kapcsolatban. Erre utal egy másik interjúrészet is:

„Ahogy ott van, csak úgy átfutottak itt a magyarok, jöttek, és egy-két kivétel, szerelem kialakult, vagy a távolibb rokonság befogadta őket, és itt ragadtak, de az nagyon kevés volt, na úgyhogy jöttek, és mentek is tovább a nagyvilágba többségükben.”

A vajdasági magyarság ’56-hoz fűződő viszonyulásainak kontextusát ezért talán a „közvetett átélés” fogalmával írhatnánk le, bár ez az átélés közvetlenül befolyásolta egy-egy család sorsát is, ahogy erre az alábbiak rávilágítanak:

„’56 a mi családi történelmünk része is. Az én édesapám és édesanyám mondja, hogy hallgatják állandóan a rádiót, és egyre tragikusabb lesz a helyzet, támadnak és jönnek az új meg új orosz csapatok, és csak egy maroknyi fiatal védi az országot. És egyik este a télirevalót tisztította édesanyám, sárgarépát meg zöldséget, és utána lereszelte apám, megsózták, és nagy dunsztosüvegekbe betették, lezárták. Na ezt csinálták, és egyre csak szólt a rádió, »segítsetek, segítsetek«, és bíztak a nyugatban, de azok dehogy segítettek. És tudod, egyszer csak az édesanyám lefordult a székről, megütötte a szél. Kivitték a kórházba. Még húsz évet élt, de tény és való, hogy megmaradt mindig ennek a nyoma, és hogy ő annak az ’56-os eseményeknek lett az áldozata. Ennyire átélte, ennyire szurkolt a magyarságnak.”

„Amikor jött az ’56, hát ott az volt az érdekesség, hogy a mi sajtónk részletesen beszámolt az eseményekről, azonkívül addig is hallgattuk a szüleimmel mindig a pesti rádiót, meg a nyugati magyar adásokat. [...] Na, de aztán az ügyek gyorsan rosszra fordultak, és akkor mi is tenni akartunk valamit. [...] Na itt meg jöttek a hírek, hogy jött a fordulat, mi meg állandóan hallgattuk.

Aztán az volt az érdekes, hogy kaptam az értesítést, hogy menjek le Újvidékre, mert akkor lesz a diplománk ünnepélyes átadása, és lementünk. Hát ez az én csoportom, ez a magyar–szerb szak 13 fős volt, abból 4 fiú. És kérlek szépen, mi ott együtt kezdtük beszélgetni ezt a dolgot, hogy újra megtámadták Magyarországot, és ott dűlnak a harcok, amit a rádióban hallottunk. És elkezdjük, hogy fiatalok vagyunk, menjünk el segíteni Magyarországra mi is négyen, az is valami. Ott majd jelentkeziünk, kapunk valami puskát, és lyukasszuk az oroszokat. És közben észre se vettük, és belépett a katedrafőnök. [...] Na, ő jött be, és amikor meghallotta, hogy mit akarunk, ránk kiabált, hogy maguk megbolondultak, hát maguk azt hiszik, hogy ez a kormány támogatja majd bárhogy Magyarországot, hát azok a szocializmus ellen vannak. Úgy lebaszarintott bennünket, hogy épp azt nem mondta, hogy mars haza, és irány dolgozni. Hát otthagyják a fogukat – mondta még aztán –, hát azért taníttatta magukat az állam, hogy ott a semmiért feláldozzák magukat. És szétzavart egyszerűen minket, mi meg szerettük őt, hallgattunk rá, és hazajöttünk.”

„Nekünk minden rokonunk, ismerősünk, barátunk átélte az '56-os eseményeket, és nagyon izgultunk a magyarságért, és nemcsak a szerteszét Magyarországon élő rokonokért, akikről semmit se tudtunk, hanem az egész magyarságért. Összejöttünk, és csak ez volt a téma, nehezen tudnám visszaadni, de szörnyű nagy izgalomban voltunk, olyan volt, mint amikor valaki a családból bajban van, vagy szül a feleséged, és nem tudsz segíteni, csak állsz az ajtó mögött, és tehetetlenül vársz. De ez még rosszabb is, mintha veled történe. Nagyon benne voltunk, de mégis passzívan.”

A személyes, családi átélések végső soron nélkülözik a forradalomban való közvetlen részvételt, ahogyan a magyarországi forradalmárokkal sem alakulhattott ki – kevés kivétellel – tartós, mély kapcsolat.¹³

A titói Jugoszlávia tudatos politikai stratégiája mellett ennek a – beszélgetőtársam előbb idézett szavával – „passzivitásnak” volt egy másik fontos oka is, ahogy a következő interjúrészlet feltárja:

„A vajdasági magyarságról ne feledkezzünk meg, azokban az időkben vagyunk, '56 idején, hogy egyrészt még él a két háború közti kegyetlen elnyomás emléke, majd jönnek a magyar idők, más megítélés, de aztán rögtön '44, '45 ismét, mikor a legkegyetlenebbül megfélemlítik az itteni magyarságot, és kegyetlenül megbüntetik a magyarságot mint nemzetet. Tehát amikor az itt élők bármi módon együtt akarnak érezni, együtt akarnak gondolkodni a magyar nemzettel, abban a pillanatban a titói Jugoszláviában hazaárulókká válnak. Tehát egy olyan érzés alakult ki, hogy nem tudta felszabadítani a magyar érzést '56 sem.”

„Titóék, az állam vezetése, hivatalosan szimpatizált a magyar eseményekkel, de a lélek az más, mert amikor azt tapasztalja az ember, hogy egy elejtett magyar szóért halálra vernek valakit, vagy lelőnek, azért gondoljunk bele, hogy

11 év múlt el '45-től, és az itt élő magyarság azért elég jól meg volt félemlítve ahhoz, hogy nem tudta pontosan értelmezni, mit is jelent ez a forradalom, és Tito hogyan is látja valójában ezt az egészet.”

Az elmondottakból következik, sokan még „passzívan” sem, vagy csupán rejtőzködve, a privát-zárt családi, bizalmas kisközösségi körökben fejezték ki szimpatizálásukat vagy azonosulásukat a magyarországi eseményekkel.

A politikai rendszer pedig nem csupán mindennek '56-'57-es fenntartásában volt érdekelt, hanem abban is, hogy a távolságot folyamatosan tovább növelje a magyarországi forradalom történései, eszméi és a vajdasági magyarság közvéleménye között.

Ennek „eredményét” tükrözi a következő interjúrészlet is: *„A nemzetrészek közül talán a legjobban minket érintett '56. Személy szerint is, hisz átjöttek húszezren. Szellemisségében is, mert azért itt nem voltunk belefúlva a sztálinizmusba, mégis olyan, mintha nem is lett volna az egész.”*

Az interjúrészletben leírtakat a többségi politikai nyomás és a nekik való kiszolgáltatottság, nemkülönben a közelmúlt tragikus eseményeiből táplálkozó félelmek mellett a magyarországi változások is elősegítették:

„Nem értettük, de a Tito aztán nagyon jóba lett a Kádárral, látogatták egymást, fényképezkedtek, és mindenhol folyt a nyál. A magyarok is, mi is beadtuk a derekunkat végül.”

„Itt nálunk pedig a menekültek erre jönnek, ide jönnek, ide érkeznek '56-ban, és mégis mind a két országban ez a viszony egészen sajátos módon alakult. Ez pedig abból adódik, hogy 1956 üzenete, szabadságvágya, mindaz az érték és szépség, amelyre egy nemzet büszke lehet, nem tudott úgy megfogalmazódni, nem tudott úgy átsugározni a határon túlra, elsősorban a levert forradalom utáni, magyarországi média miatt, amely más szempontból mutatta be az eseményeket, és ennek a médiának azért napi fogyasztója volt a vajdasági magyarság is, és valamilyen módon, az anyaországból érkező hírek, a Kossuth rádiónak a hírei, a Szabad Európa rádióval szemben, ami erősebb, hatékonyabb volt, és valami ilyen módon ezek az események az évtizedek alatt átértékelődtek. A rendszerváltás előtti vasárnapi újságban megjelenő új gondolkodásmód, amely sok esetben, úgy éreztük legalábbis mi, hogy inkább a határon túliakhoz szól, mint az anyaországiakhoz, viszont azt az üzenetet is erősítette, sugalmazta, amelyből valahol azért mégis áttörhette az igazság azt a falat, amelyen fölál-dozták sokan az igazságot, és egyszerre együtt tudtak érezni azzal a közösséggel, amely az 1956-os forradalmi eseményeket ellenforradalomnak nevezte.”

Ezzel párhuzamosan kezdett, elsősorban a vajdasági magyar értelmiség irányításával formálódni a vajdasági magyarság identitásában az a többes kötődésekre épülő identitáskonstrukció, amely fenntartja és hangsúlyozza a távolságot mind a többségi szerbek, mind a magyarországiak felé.¹⁴ Ennek a folyamatnak az '56-os események interpretációi is részét alkották, ahogy az alábbi interjúrészletekben megfogalmazódik:

„Azt hiszem, hogy '56-ban ez a különállás, különélés, az, hogy együtt és valahol mégis külön, az itt élő magyarságban különösen kialakult és megerősödött.”

„Kialakult ez a kettős identitás, magától értetődővé vált, hogy focimeccsen a jugoszlávoknak drukkolysz, és a partizánháború fontosabbá, jelentősebbé vált, mint a leverett forradalom utáni megnyomorított magyarság sorsa, amellyel mégis az itt élők többsége együttérzett. És ezt végül '56 emléke sínylette meg, persze nemcsak ez, hanem minden, amit ez mutat, ami mögötte van.”

„'56 esetében van egy kettősség. Igazán a »mieink magatartása« tükröződik ebben. Hogy amikor a jugoszláv és a magyar csapat labdarúgó-mérkőzést játszik. És az itt élők, a magyarok hogyan értelmezik, hogy melyik csapat a miénk. A forradalom és tragikus végződése, vele szemben a jugoszláviai forradalom hősiessége, a partizánháború dicsősége, szóval párhuzamba állításuk, a vetélkedés, hogy melyik volt a nagyobb forradalom, ez tabutémává kezdett válni.”

„Meg lehetett említeni, lehetett mondani azt, hogy történt ott valami, de ugyanakkor az emberekben benne volt az is, hogy az élet ment tovább Magyarországon. Magyarország azért mégis a határon túli magyarság tudatában az anyanemzet volt, és az anyaország volt. Tehát a leverett forradalom bármennyire ellenforradalomná lett bélyegezve, bármennyire is úgy alakultak az események ott, ahogy, és ezért ellenszenvesnek is láthatta a határon túli magyarság a történeteket, emberi kötődéseiből kifolyólag mégis valami módon megszépítette, és másnak is akarta látni. Ha ez nem így megy végbe benne, akkor nem tud kapcsolódni, nem tud kötődni ahhoz az anyanemzethez, amelyben ez az érzés nem így alakult ki.”

Az '56-os forradalommal és résztvevőivel kapcsolatos „felejtés”, illetve negatív irányú átértékelődés háttéréül, igazolásául szolgálhattak azok a ritka személyes kapcsolatokról szóló történetek is, amelyekben a magyarországi szereplők antipatikusan viselkednek. Ezek tartósságára utal, hogy a mai napig is élő emlékként őrződtek meg az ilyen történetek:

„Azért akik átjöttek, azok közül is voltak, akik rátettek arra, hogy végül ne szimpatizáljanak velük. Én egy ilyet ismertem. Átszökött, befogadták, még az egyetemre is beiratkozhatott, és ott a lányok közül, akit ért, lekapott, jól érezte magát, kapta hozzá az ösztöndíjat, nem tanult semmit, csak szélhámoskodott, és utána meg tovább szökött Ausztráliába.”

1956 „negatív örökségeként” említették beszélgetőtársaim a szerbek irányából több esetben tapasztalt előítéletes retorikának azt az elemét is, amely szerint a délvidéki magyarok mind egy szálig '56-os magyarországi menekültek:

„Voltak itt ezek a menekülttáborok. Nem volt hova menekülniük a magyaroknak, akkor már csak itt volt nyitva a határ. Jöttek is. Hát innen van az a tévhit a szerbekben, hogy mi magyarok '56 után az oroszok elől menekültünk ide.”

„Később a '90-es években '56-nak egy furcsa lecsapódása lett, amikor az itt élő radikálisok elkezdik úgy értelmezni az itt élő magyarokat, hogy ők '56-ban jöttek ide. Tehát a szülőföldjükön évszázadok óta itt élő magyarokra azt mondták, hogy '56-ban keveredtek ide. Ismét csak olyan képből tűntünk föl, hogy gyökértelenek vagyunk, hiszen '56-os menekülteként kerültünk ide. Ez is egy olyan csavarintása a történelemnek, amely közrejátszott abban, hogy valahogy egészen más színben tekintsünk az '56-os eseményekre.”

„Ez az egész belesulykolódott a szerbekbe. Itt volt egy asszony, szerb asszony Zentán, és ezt magam láttam. A '70-es években vagyunk, és ez az asszony kérdezteti a piacon a kofákat, mi mennyibe kerül, azok meg, ugye, a tanyákról jöttek, nemigen tudtak vele értekezni. Akkor ez a nő azt mondja kiabálva, még ilyet, már itt élnek nem tudom hány éve, mióta '56-ban idemenekültek, és még most sem tanultak meg rendesen szerbül. Ha még tudta volna, hogy még háromszáz év alatt se tanultak meg, mert ez ősi magyar föld régóta, de ezt nem tudta, mert mesterségesen azt tuszkolták beléjük, hogy a magyarok hazátlanok, ide menekültek '56-ban. Na mondjuk, erről éppen az '56 nem tehet, nem hibás.”

Az utóbbi interjúrészletekből kitűnt, hogy az említett előítélet egyes esetekben kihat az '56-ról alkotott képre is, más esetekben viszont '56 eseménye leválasztódik arról az előítéletről, amelynek nincs köze az 1956-os forradalom eseményeihez. Az utóbbi szétválasztás azt is mutatja, hogy a leírt negatív megítélések, illetve eltávolodások ellenére az '56-os forradalom eseményeinek pozitív értékelése tapasztalható a vajdasági magyarok körében. Erre utalnak azok az élő emlékek is, amelyek közvetlenül befolyásolták egy-egy család sorsát. Végső soron azonban ezek a drámai következmények is az 1956-os forradalom eseményeinek közvetett átéléséből fakadtak. Az utóbbi jellemzőre épültek rá a jugoszláviai és a kádári Magyarország politikai-ideológiai törekvései az '56-os események elfojtására, ami végül olyan társadalmi kompromisszumot eredményezett, hogy az 1956-os események és szellemiségük kiszorult a vajdasági magyar kisebbségi élet nyilvánosságából, s ez kihatott 1956 mai értékelésére is.

AZ 1956-OS FORRADALOM A DÉLVIDÉKI MAGYAROK MAI KULTURÁLIS EMLÉKEZETÉBEN ÉS NEMZETI IDENTITÁSÁBAN

A kulturális emlékezet nem csupán egy közösséget érintő emlékek halmazát jelenti, hanem eseményeket átélhető jelentéseket hordoz és ad tovább a kultúra jelenbéli megélői számára.¹⁵

Ebben az értelemben – az előző fejezetekben elmondottakkal együtt – megállapítható, hogy az 1956-os forradalom része a vajdasági magyarok kulturális emlékezetének. Mindez azonban egy összetett jelenségkörben valósul meg. Láttuk ugyanis, hogy '56-tal, a forradalommal kapcsolatos távolságok és nega-

tív következmények igen erőteljes hangsúlyt kaptak. Azt is olvashattuk, hogy egy szociológiai felmérés során a megkérdezetteknek kevesebb mint a fele ítélte pozitív nemzeti eseménynek 1956-ot, mint az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot.

Ennek ellenére mégis 1956 volt az, amit – a honfoglalás után – a harmadik legpozitívabb történésnek értékelték ugyanebben a felmérésben. Olyan történelmi eseményeket előz meg tehát az 1956-os forradalom, mint a helyi magyarságot lokálisan is érintő történések, például a nándorfehérvári diadal vagy a zentai csata. Ugyanígy a tragikus nemzeti események között említik – igaz, utolsóként – az ’56-os forradalom leverését.¹⁶

Ezek a szociológiai eredmények arra utalnak, hogy az ’56-os magyarországi események az előző fejezetben bemutatott aspektusok ellenére fontos részét képezik a köztudatnak, ahogy ezt a következő interjúrészlet is tanúsítja:

„1956 emléke egy nagy lehetőség volt eddig, meg remélem, majd lesz is, mert ez egy tiszta ünnep. A magyarok meg merték mutatni a komcsiknak meg a szovjeteknek, hogy milyen a magyar szabadság, a szabadságnak a vágya. Nekünk is itt volt egy nagy többség, de mi nem mertünk, nem lehetett, de éppen emiatt ez egy nagyszerű minta a nemzetnek, nekünk is az, még akkor is, ha éppen ez az ország most már nem ugyanaz, ami akkor volt.”

Beszélgetőtársam szavaiból kitűnik, hogy a „tiszta” forradalmi történések teszik mintaértékűvé és hitelessé a határon túli magyarok számára ’56-ot. Megemlítette ugyanakkor azt is, hogy ez a minta nem azonos a mai anyaországgal.

Korábbi kutatásaim, az interjúk, beszélgetések során az említett szociológiai eredmények ellenére sem került szóba az ’56-os forradalom. Így volt ez egészen a 2004. december 5-i népszavazás hatásait vizsgáló terepmunkáim megkezdéséig. 1956-ot 2004 decemberében közvetlenül a népszavazás után, vele összefüggésben említette meg egy idős bácsfeketehegyi kertész¹⁷, a beszélgetőtársam:

„Az embert úgy alkotta a természet, Isten, hogy valakinek valahova tartoznia kell. Tartoznia kell az embernek elsősorban az anyjához, a szüleihez, a helységhez, ahol él, a hazájához, amit hazának tart. Nagy baj, ha valaki elveszti azt, akihez tartoznia kell. Nagy baj, ha valaki elveszti az anyját, és mostoha kerül helyébe, aki soha nem helyettesítheti az anyját. Mi, akik nyolcvan éve itt élünk, így, idegenben, úgy néztünk Magyarországra, hogy anyaország, hogy odatarthatunk. Nem akartunk mi semmit tőlük, csak úgy háttérben, hogy valahova mi is tartozunk. Ezt elvették tőlünk december 5-én. Mivé lettél, ötvenhat magyar népe, hogy ide jutottál? Mit csináltak belőled? Miért kellett megtagadni bennünket? Egy anya sohasem neveli a gyereket Káinnak. Miért csináltak Káint belőled, magyar nép? Mert nem akartunk mi semmit az anyaországtól, csak érezni akartuk, hogy van egy ország, amelyik a miénk is, amelyik anyaország, de nem mostoha anyaország. Most azzá csinálták. Csodálkozom. Nem a vezére-

ken, hanem a magyar népen. Ennyire szűk látókörűek lettek zömmel? Tisztelet annak az egymilliónak, akit nem tudtak elbutítani. Mert végeredményben nem akartunk mi rohanni Magyarországra. Nem akartunk odarohanni, hogy elvegyük a szerencsétlen magyar nyugdíjasok kenyerét. Sőt, az elvtársak becsülettel megszerzett milliárdjait sem akartuk megenni. Nekünk az nem kell. Mi már megszoktuk, hogy hol nyakon, hol pofon, nem is esik nehezünkre elviselni, de ez nehezünkre esik, mert a mieinktől kaptuk. Szokták mondani, hogy veszett már több is Mohácsnál. Hát most miért kellett hárommillió magyart kitagadni? Ez is Mohács, második Mohács. Ez is egy nagy kudarc, ez is Trianonnak a része. Akik ezt csinálták a magyar néppel, nem mondom, hogy mit kívánok nekik, mert jobb nem mondani. Különben ennyit december 5-éről. Máskülönben mi, ha akármit ígértek volna is, akik már megszoktuk itt mostoha körülményeinket, nem mentünk volna oda. Aki akart, úgyis odament.”

Az interjúrészlet 1956-ot hiteles magyar nemzeti eseménynek ítéli meg, de éppen ez a határon átsugárzó, az anyaországból jövő mintaértéke és hitelessége állítja szembe vele a mai anyaországot december 5-e tükrében. A „*hiteles anyaország*” mai képe tehát éppen az 1956-ban megmutatkozó tetteinek fényében válik negatívvá. Az akkori „*hiteles Magyarország*” áll itt szemben a mai „*hittelen Magyarországgal*”.

A 2006. évi vajdasági 1956-os megemlékezésekre és azt értékelő narratívákra is kihatott ez a jelentéstartalom. Ennek megfelelően, bár október 23-a hivatalosan is a vajdasági magyar közösség nemzeti ünnepe lett, a vele való azonosulás – az előző fejezetekben leírtak mellett – a vele szembeállított, szintén Magyarországról „jövő” esemény, december 5-e miatt nem tudott kellőképpen megtörténni.

Ezek a következtetések az általam készített interjúk elemzéseiből fakadnak, mivel mindegyik interjúalanyom (nem irányított kérdésre, hanem rögtön beszélgetéseink elején) ezt hangsúlyozta 1956 kapcsán. Ezt igazolják a következő interjúrészletek is:

„A Nemzeti Tanács azzal, hogy nemzeti ünneppé nyilvánította a délvidéki magyarság számára is 1956 évfordulóját, napját, tehát október 23-át, lehetőséget adott arra az embereknek, hogy felszabadultabbak legyenek. Szükség mutatkozott erre. Az ünneplés mindig az egymásra találásnak az ünnepe, ezért az 50. jubileum egészen másképpen alakult volna, ha az anyaországi események kedvező fordulatot vesznek. Ez az egyik nagy probléma, hogy ez a közös örömműnnap nem úgy alakult, ahogyan szeretnék volna a legtöbben, és ahogyan mi is szeretnénk volna. Konkrétan természetesen december 5-ére gondolok.”

„Nagyon fontos, hogy 1956-ra gondolva most december 5-ét is ide kell vonni, hiszen valahol az '56 jubileuma lett volna most az a pillanat, az az alkalom, amikor a nemzet újra felfedezhetné azt az értéket, amely a világnak megmutatta, ha vérrel, szenvedéssel is, azt a szabadságvágyat, amelyről

ma a világ legnagyobb országainak politikusai is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak. És most ismét azt kellett érezni, hogy az anyaország, az ottani döntések valamilyen módon visszaütöttek, tehát valahogy úgy élte meg a határon túli magyarság, hogy ezzel az együttléttel, ezzel az egymásba borulással, ezzel a határok változtatása nélküli egymásra találással szemben olyan érdekeket állít elsősorban az anyaország, hogy ez ne történjen meg. És ennek jelképes dátuma lett december 5-e.”

„1956 most az 50 éves évfordulón egy fénylő csillag. A történelem vaskereke ledolgozta róla a rádobott gyalázatot. A fénylő csillag megmaradt, de a célből, az eszméből, amiért megindult, amiért tízezrek, százezrek haltak vagy váltak földönfutóvá, ködbe vész. Mert vannak bőven, akik ködösítettek és ködösítének. Most mi van? Az '56-nak egy nagy célja megvalósult, az oroszok kivonultak, de mit hagytak maguk után? A magyar elvtársaikkal együtt az ország több mint felének elvették a hitét, a lelkiismeretét, a magyarságtudatot és a becsületet. Ez nagyon világosan megmutatkozott december 5-én. Amikor szemrebbenés nélkül tagadták meg testvéreiket. Szegény Magyarország!”

„Ez, hogy nemzeti ünnep lett '56, helyes dolog, mert ez is egy kapocs, ami összekapcsol minket az anyaországgal. Mert elég az hozzá, hogy amennyire a magyar társadalom kimutatta, hogy őt a határon túli magyarság nem érdekli, mi annyira ragaszkodnánk. Ez olyan, mint mikor a kutya az egyik kölykét el akarja verni, de az csak menne ide, menne oda, bújna a többi közé. Na ez van, ez van. Vagy mikor a kotlós elkezd verni az egyik csirkéjét, mert az, mit tudom én, tarka.

Az október 23-át akkor is itt nagy tiszteletben tartjuk, sőt jobban is, mert mi a bőrünkön érezzük, mi van, ha elveszítjük az összefogást. Mert '56-ban is lélekben mindenki egy volt az anyaországgal, csak konkrét segítséget nyújtani nem lehetett, mert ellenkező esetben kitört volna a harmadik világháború, ha a jugók beszállnak, de akkor is mellette álltunk.”

Az idézett interjúrészletekhez hozzátartozik, hogy készítésükkor még két év sem telt el a népszavazás óta. Ekkor még a vajdasági magyar élő folklórt erőteljesen átszötte december 5-ének tapasztalata. A rítusok, a publicisztikák, az általam folytatott beszélgetések, interjúk vezérmotívuma volt december 5-e, de a népszavazásról szóló, hozzá kapcsolódó dalok, versek is nagy számban születtek és terjedtek el ebben az időszakban.¹⁸ Ezek intenzitása 2007-re csökkent, de december 5-ének és a mögötte álló magyarországi társadalom nemmel szavazó, illetve közömbös többségének jellemzői elmélyültek a vajdasági magyar közösség csoporttudatában. Mindez kihatott nemzeti identitásukra is, hiszen az említett folyamat során a magyarországiaktól való távolság identifikációja erősödött föl a vajdasági magyarság azonosságtudatában. Ennek összetevőit érzékletesen mutatták be az idézett interjúrészletek is.

Az interjúban viszont azt is olvashattuk, hogy december 5-e nem homályosította el október 23-a emlékét, hiszen maga a forradalom – ahogy a történelmi visszaemlékezésekből is kitűnt – ma is – idézett beszélgetőtársaim megfogalmazásában – „fénylő csillag”, „kapocs, ami összekapcsol minket az anyaországgal”.

Ez szerintük akkor is így van, ha az anyaország „elfordul” tőlük, sőt akkor még inkább felerősödik '56 üzenete, ekkor azonban már úgy, hogy valójában a vajdasági magyarok (a többi határon túli magyar közösséghez hasonlóan) lesznek az '56-os forradalom „hiteles” letéteményesei. Mindez megfelel annak a nemzeti identitásképpnek, amely december 5-e után a „hiteles-igazi” magyarságtudatot a kisebbségben megélt életsorshoz kapcsolja.¹⁹

ÖSSZEGEZÉS

Egyik beszélgetőtársam így foglalta össze, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc milyen „helyet” foglal el a délvidéki magyarok identitásában:

„Ma, amikor az ember próbálna utánajárni mindennek, az önazonosságban nem találja '56-nak a nyomát, ez tehát arról árulkodik, hogy se gyerekként, se felnőttként nem tudatosodhatott bennünk annak fontossága, amire ma azt mondhatnánk, hogy igenis, identitásunkba szervesen beépült 1956.”

A tanulmányban leírtak is rámutattak arra az összetett és változó, olykor ellentmondásosnak tűnő viszonyrendszerre, amelyben a vajdasági magyarok kulturális emlékezetében és identitásában megjelenik 1956. Hozzá kell tenni ehhez azonban, hogy csupán egy éve vált október 23-a hivatalosan is nemzeti ünnepé a Délvidéken. Emellett a történelmi kontextusból fakadó, és a szocializmus évtizedei alatt mind a jugoszláv, mind a magyarországi politikai rendszer által fenntartott távolságok mellett fennmaradt – az előző fejezet végén idézett interjúrészlet szavaival – az „'56-ban is lélekben mindenki ott volt az anyaországgal” emléke is. A vajdasági magyar értelmiség és politikai képviselő szintén '56 üzeneteinek és az október 23-ához kapcsolódó hagyományteremtésnek megalkotására törekszik. A kisebbségi társadalomban pedig olyan befogadó hátterei léteznek mindennek, mint a „magnak” nevezettek csoportja Zentán, akik ahogy minden más nemzeti ünnepen, úgy az október 23-ához kapcsolódó rítusokon is részt vesznek, elmélyítve és képviselve csoportjukban a „nemzeti összetartozás” értékeit.

A december 5-i népszavazás hatása pedig létrehozhatja azt a sajátos tendenciát is, aminek következtében az 1956-os forradalom „tisztá” szellemisége éppen a határon túli „hiteles-nemzeti” környezetében válhat autentikusan átélhetővé.

Mindennek megfelelően október 23-a része lehet – március 15-e és augusztus 20-a mellett – a nemzeti ünnepek sorának, miáltal az akár ellentétes

makropolitikai folyamatokkal, történésekkel szemben is a vajdasági magyarság kisebbségi határainak szimbolikus kitágítását, az egyetemes magyar nemzeti kultúrához való tartozást fejezheti ki évről évre.

JEGYZETEK

¹ Korábbi publikációimban több példán keresztül igyekeztem bemutatni a vallási rítusok jelentőségét az etnikus kultúra életében (Papp 2003, Hajnal–Papp 2004). A közösségi rítusok azonban a szakralitás jelenségkörén kívül is meghatározó szerepet tölthetnek be egy közösség életében (Boglár 2002: 21; Geertz 1994: 168; Voigt 2004: 142). A rítus a kultúra életében olyan „szokáscelegmény”, amely a kultúra által „előírt módon”, a társadalom normarendszerének megfelelően zajlik le. Ezért – bár a néprajz a vallás köréből vette át a rítus fogalmát – más, társadalmilag megszabott hagyományos „szokáscelegményt” (Dömötör 1977: 356) is rítusnak nevezünk és értelmezzünk. A rítus fogalma tehát olyan összetett jelentéstartalmakat (biztonságkeresés, lelki-pszichikai motivációk, a normarendszer elmélyülése, a kulturális tudás megalapozása, etnikus-nemzeti identitáselemek tudatosulása, közösségi szerepek reprezentációja stb.) foglal magában, amelyeknek feltárásához elengedhetetlen az etnográfiai és antropológiai megfigyelés, azaz a jelenségkör gyakorlatban való kutatása és értelmezése (Dömötör 1977: 356–357). A rituális gyakorlat így a társadalmi és politikai folyamatoknak sem „pusztán járulékos, mintegy díszítő eleme, nem csupán ruha a valóság testén, hanem a valóság cselekvő módja, az a közeg, amelyben a történelem történik” (Hofer 1992: 48). A rítusoknak ennek megfelelően meghatározó jelentőségük van a közösség összetartozásának szempontjából is: „A rítusok arra valók, hogy elevenen tartsák a csoport identitásrendszerét, az önazonosság tekintetében releváns tudásból juttassanak a résztvevőknek. Lendületben tartják a »világot«, így teremtik meg és reprodukálják a csoport identitását” (Assmann 1999: 142).

² Vö. Assmann 2001: 53; Gellner 1983: 56–57; Hobsbawn 1987: 127–128.

³ Hajnal–Papp 2004

⁴ Beltran 1985: 690–691; id. Losonczy 2001: 280.

⁵ Vö. Turner 1997: 676.

⁶ Gereben 2000: 68–69.

⁷ Gereben 2000: 69.

⁸ Pejin 2006: 27–28.

⁹ Október 23-a hétfőre, munkanapra esett, így a meghívott vendégekkel egyeztetve a péntek délutáni-esti alkalom kínálkozott a legalkalmasabbnak a forradalom megünneplésére.

¹⁰ L. erről Hegedűs 2006, Molnár 2006, Popin 2006

¹¹ Hegedűs 2006: 17.

¹² A. Sajti 2006: 15, Hegedűs 2006: 18, Szőke 2006: 82.

¹³ Vö. Gion 1996: 26–36, Horváth 2006, Mojzes 2006, Palatinus 2006, Szőke 2006

¹⁴ Vö. Bori 2000: 310.

¹⁵ Assmann 1999: 20.

¹⁶ Gereben 2000: 69–70.

¹⁷ Interjúalanyom nem értelmiségi, ez is utal arra, hogy 1956 „hiteles” értékelése nem csupán a „hagyományteremtésben” részt vevő társadalmi réteg konstrukciója.

¹⁸ Vö. Papp 2005

¹⁹ Papp 2005

IRODALOM

- A. SAJTI Enikő
2006 '56-os menekültek Jugoszláviában. *Bácsország*, 15–20.
- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas-kulturákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
- BELTRAN, Albert
1985 *Temps du sang, temps des cendres*. Nanterre: Université de Paris 10.
- BERECZ András–GYULAI Líviusz
2006 *Sinka Ének*. Budapest: Berecz Bt.
- BOGLÁR Lajos
2002 Rítusok sokrétősége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: „*Jelbeszéd az életünk*” 2. Budapest: Osiris, 19–26.
- BORI Imre
2000 Tudattöbblet vagy identitás. In: uő: *Identításkeresőben. Művelődéstörténeti tanulmányok – művelődéspolitikai cikkek*. Újvidék: Forum, 308–311.
- DÖMÖTÖR Tekla
1977 Rítus. In: *Magyar Néprajzi Lexikon IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 356–357.
- DUDÁS Károly
2006 Tiszteletkörök Nagy Imre élete és halála körül. *A Hét Nap 1956-os melléklete*, 14–16.
- GEERTZ, Clifford
1994 *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég
- GEREBEN Ferenc–TOMKA Miklós
2000 *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálatok Erdélyben*. Budapest: Kerkai Könyvek
- GION Nándor
1996 *Mint a felszabadítók. Novellák*. Budapest: Osiris Kiadó
- HAJNAL Virág–PAPP Richárd
2004 „*Mint leveleket a vihar*”. *Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvideki magyarjairól*. Újvidék: Forum Kiadó
- HEGEDŰS Attila
2006 Magyar menekültek Jugoszláviában. *A Hét Nap 1956-os melléklete*, 17–19.
- HOBBSAWN, Eric
1987 Többes hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport – OSZK Magyarországtudató Csoport, 127–182.
- HOFER Tamás
1992 Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapesten. *Politikatudományi Szemle*, 1: 29–51.

- Dr. HORVÁTH Mátyás
2006 Királyhalom, 1956. *Bácsország*, 3: 24–28.
- MOJZES Antal
2006 1956-os magyarországi menekültek Bajmokon. *Bácsország*, 3: 20–24.
- MOLNÁR Tibor
2006 Az 1956-os forradalom eseményei a vajdasági magyar nyelvű sajtóban. *Új Kép*, 10: 39–49.
2006 *Budapesti tudósítónk jelenti... Az 1956-os magyar forradalom a Magyar Szó hasábjain*. Újvidék: Magyar Szó
- LOSONCZY Anna
2001 *Szentek és az erdő*. Budapest: Helikon
- PALATINUS Aranka
2006 A forradalom hozta össze őket. '56-os bánati szerelmekről, házasságokról, keresztelésekről az écskai befogadótábor kapcsán. *Létünk*, 3: 101–128.
- PAPP Richárd
2005 A „déli végek” népe. Nemzettudat és többes kötődések a Vajdaságban élő magyarok körében december 5-e tükreben. In: Kovács Nóra–Osvát Anna–Szaraka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 296–317.
- PEJIN Attila
2006 Egy zentai ötvenhatos erekléről. *Új Kép*, 10: 27–29.
- POPIN, Vladimir
2006 1956. A belgrádi és a vajdasági sajtó tükreben. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- SZŐKE Anna
2006 Magyar emigránsok Kishegyesen. *Új Kép*, 10: 80–93.
- TURNER, Victor
1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In: Bohannon, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem–McGraw-Hill, 673–712.
- VOIGT Vilmos
2004 *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Budapest: Timp Kiadó

RICHÁRD PAPP: THE 1956 REVOLUTION AND STRUGGLE FOR LIBERATION IN THE NATIONAL IDENTITY OF THE HUNGARIAN POPULATION ON DÉLVIDÉK

The analysis of rituals related to the 1956 revolution and struggle for Freedom is important because their deepening denotational contents express – and make the participants of the celebrations aware of – a tie of kinship with the Hungarian national community that spans over historic eras and borders. These rituals are on the whole organized and directed by intellectuals, political leaders of the national minority and church persons who in this way locally “create” national symbols and “establish” a ritual context of national culture, while simultaneously localize and adapt the courses of national history and politics. All this, however, rests on inherited, traditionalized stock of evidences of the local culture and is realized in this mutually owned system of national cultural communication. And this is also true of the 1956 Revolution and Struggle for Liberation, which has worked its way into the feelings of national identity of the Hungarians living in Délvidék to such a degree that October 23rd can – next to March 15th and August 20th – join the line of national holidays.

Keywords: 1956, Hungarian population of Délvidék, national identity

ETO: 323(497.1) : 329.15(497.1)

Major Nándor

A VÉG KEZDETE? (III.)

The Beginning of the End? (III.)

A Jugoszláv Kommunista Szövetség legszűkebb vezetősége 1962 márciusában egy nevezetes ülést tartott, amelyen fontos politikai témák kerültek terítékre. Főképpen az Államvédelmi Szolgálat súlyos visszaéléseiről esett szó meg az aktuális gazdasági helyzettel kapcsolatos politikai és gazdasági problémákról. Az ülésről magnófelvétel készült, s 1998-ban a Jugoszláv Levéltár és a Printer Komerc *Početak kraja SFRJ* címmel, könyvben is megjelentette annak szövegét, valamint az üléshez kapcsolódó okmányokat. Abból kivételként a jugoszláv pártvezetésben akkor felmerült mély ellentéték és komoly viták, melyekről a tagság vagy egyáltalán nem, vagy csak vajmi keveset tudott.

Kulcsszavak: jugoszláv pártvezetés, viták, gazdasági és politikai válság

Miként láhattuk, Dobrivoje Radosavljević úgy képzelte, hogy a szocializmusba vezető út alapjait már lerakták, de nem mondta meg, s talán nem is tudta megmondani, mi képezte az alapot. A névtelen felszólaló nevet adott az alapnak: a munka szerinti díjazás a vállalatokban és a dolgozói közösségek távlatbeli ráhatása a társadalmi reprodukció egész folyamatára. Előbb a kommunákban. Hitt a kommunákra vonatkozó marxi elképzelés relevanciájában: a legfontosabb az, hogy a dolgozói közösségek a kommunákban kifejlesszék a kizsákmányolás nélküli társadalom csíráját; azt követően már tudni fogják, miként kell ugyanazt az állam, illetve a társadalom egészének szintjére kiterjeszteni. Ez azonban pillanatnyilag másodrendű gond, hiszen ez még a jövő zenéje. Lelkes ember volt, meg sem fordult a fejében, hogy a piacgazdasággal egybekötött áruterelésben, tekintetbe véve a nemzetközi környezetbe történő artikulációt is, a tőkeviszonyt aligha küszöbölheti ki bármely dolgozói közösség munka szerinti díjazásának öngazgatási ügyintézése, egy, a tőkefelhalmozás döntő részét kezében tartó államban. Miként is volna lehetséges a termelési folyamatban létrejövő tőkeviszonyt az elosztás szférájából kiindulva kiküszöbölni? Vajon efféle fenntartások készítették-e a később felszólaló Bakarićot arra, hogy tagadja, miszerint a tőkeviszony kiiktatására alkalmas rendszernek az alapjai már le volnának rakva?

Miloš Minić szerbiai kormányfő is a harmadik napon, huszonötödikként szólalt fel. Egyetértett Edvard Kardeljjal, mondván, a realizmus az élet

minden területén olyannyira elterjedt, hogy a „lényegi összefüggéseket” – az elméleti megközelítést – csaknem mindenki mellőzi, és nem is szokás már értekezni róluk. A maga részéről több pontba foglalta a „lényegi összefüggésekre” vonatkozó észrevételeit, amelyek közül néhányat ismertetek. Szerinte a politikai rendszernek több szakaszra visszatekintő múltja van, s minthogy az új alkotmány kidolgozására folyamatban vannak az előkészületek, tisztázni kell majd azoknak a „csomópontoknak” az egymáshoz való viszonyát, amelyekben a társadalmi ellentétek kikristályosodva jutnak kifejezésre: a kommuna, a köztársaság és a föderáció közötti viszonyt. „Az én felfogásom szerint rendszerünk alapja a föderáció és a demokratikus centralizmus. Aki a centralizmusnak nemet mond, az egyszersmind lemond a szocializmusról, és aki nemet mond a decentralizációnak, az egyszersmind elveti a társadalmi öngazgatást és az ország föderatív berendezését. Számunkra ez alfa és ómega kell hogy legyen” – mondta Minić. (Szembeötlő, hogy a demokratikus centralizmus fogalmát itt nem a hagyományos értelemben használta.) Az adott helyzetről így vélekedett: „Noha nagy decentralizációt hajtottunk végre, a centralizmus csökevényei megmaradtak.” Példát is mondott rá: a törvényhozásban a föderáció szabályoz egy sereg dolgot, amelyeket a köztársaságok, a körülményekhez, sajátágokhoz igazodva, ugyancsak törvényekkel sikeresebben szabályozhatnának. Hasonlóképpen: a föderáció Általános Investíciós Alapja egymillió tonnányi teljesítményű vasműveket épít, egyszersmind hitelt folyósít törpe szállodák és motelok építésére, sőt hűtőszekrények vásárlására szolgáló fogyasztói kölcsönöket is nyújt a kereskedelmi hálózatnak. Minić nem látta indokoltnak, hogy például a két utóbbi célra szolgáló „investíciós” eszközöket továbbra is a föderáció disztribuílja, s ne decentralizálják őket. A gazdasági rendszer tekintetében egyetértett azokkal, akik szerint a szegmentumok folyamatos kiigazításával „a rendszernek az alapja is fejlődik, és ennek folyamányaként a szocialista és a társadalmi viszonyok egésze is”. Itt a munkások javadalmazási rendszerének a rendezését tartotta a legsürgetőbb feladatnak, hiszen a munkások jövedelmében ágazatonként akkorák voltak a különbségek, hogy az egyik helyen a legkönynyebb munkáért nagyobb volt a járandóság, mint a másikon a legnehezebbért. (Minić szavai sejtetik, milyen ingtagok voltak a munkások öngazgatási díjazásának kritériumai a piacgazdaság körülményei között: a munka súlyosságát helyezte az áruba fektetett munka piacon történő értékesíthetősége ellenében.) „Ez összekülönbözést, szakadást idézhet elő a munkásosztályn belül” – emelte fel a szavát Minić.

Szerbia miniszterelnöke a politikai rendszer és a gazdasági rendszer összhangba hozását is a lényeges kérdések közé sorolta, minthogy a közöttük fennálló ellentét mindkét alrendszer teljesítményét hátráltatja. „Például, nálunk piaci termelés, árutermelés folyik – mondta –, biztosítottuk a szabad áruforgalmat, illetéknéppen az egységes piacot Jugoszláviában, a munkaerő viszonylag sza-

bad forgalmát is biztosítottuk, de van a bővített újratermelésnek egy területe, amelyen semmiféle szabad forgalom nincs, ahol az akkumulációt, leszámítva azt, ami a vállalatoknál marad, teljes egészében disztribuíjuk. Ez a mi »általános investíció« elvünk. Ez is egy terület, amelyen megoldást kell találnunk. Hiszen következményei vannak a politikai rendszerre nézve. Semmire sincs kész megoldásunk. Egyszerűen az életből kell merítenünk, a gyakorlatban kell megoldást találnunk». (Íme, aki fentebb még az elméleti megközelítést kérte számon, végül csaknem a spontaneitásra, a „gyakorlat” kínálta esetlegességekre fanyalodott.)

Hadd emeljük ki, hogy Minić a megoldandó „lényegi kérdések” közé sorolta azt is, hogy a rendszer nem rendelkezik az ellentétes elképzelések és nézetek összeegyeztetésének demokratikus módszerével; úgy vélte, hogy ez nem folyhat szokványos módszerekkel; kijelentette, hogy gyakran túl nagy dolgokról improvizált döntések születnek. Minthogy az előrehúzó megoldások felismerése és demokratikus úton történő elfogadása volna kívánatos, a felkínált megoldások sokasága közül miként hódíthatnának teret döntéshozatal előtt épp azok a lehetséges megoldások, amelyek előrelépés tekintetében legtöbbször kecsesnek; miként lehetne a tudást és a többségi akaratot demokratikus eszközökkel a döntéshozatal érdekében egymáshoz közelíteni?

Végül Minić elmondta, hogy Angliában jártában tíz napon át sokféle emberrel vitatkozott az Európai Közös Piacról, amelyet gazdasági nagyhatalomnak nevezett, méghozzá olyan nagyhatalomnak, amelynek részint Amerika, részint pedig a Kelet a partnere, és amelynek „igen veszélyes politikai szándékai vannak”. Azt állította, hogy Jugoszláviának nincs átgondolt, jól kidolgozott elképzelése arról, vajon az ország milyen távlattal rendelkezhet, tekintettel az integrációs tömbök jelenlétére. Ezt is a „lényegi kérdések” közé sorolta.

Láthatjuk tehát, hogy azoknak a fejtegetései, akik Bakarićot megelőzve a „rendszer” mineműségéről nyilatkoztak, nem csengtek össze Bakarić utánuk előadott radikális nézeteivel. A dolog természetéből következett, hogy Bakarić leginkább őket dezavualta.

A harmadik nap reggelén, sorrendben huszonharmadiknak, Edvard Kardelj kapott szót, aki a Jugoszláv Kommunista Szövetség legfőbb ideológusának számított, és akinek a következő években oroszánrésze volt az ország új alkotmányainak kidolgozásában és az öngazgatási rendszernek az egész társadalomra való kiterjesztésében. Azzal kezdte, hogy nem aggasztja sem a szocializmus sorsa, sem az ország egységének jövője, mert az ország mindkettőben olyannyira érdekelt, hogy „mindig lesz ereje mindkettőt megvédeni”. Tények egész sora utal arra, hogy az ország – pusztán léte miatt – az egység fenntartásában érdekelt. (Ezúttal egyetlen ilyen tény sem nevezett meg.) Feltette a szónoki kérdést, léteznek-e ezek a „tények” vagy sem? Tüstént válaszolt: persze, hogy léteznek. Ha tehát a jugoszláv kommunista vezetők, miként a vitából kitetszik, cselek-

vőleg széthúznak, s nem egységesek, akkor a válság oka nyilván bennük van, hiszen képtelenek az ország felismerhető érdekével összhangban cselekedni. Következésképpen az ország tekintélye és annak a kommunista forradalmár-nemzedéknek a tekintélye forog kockán, amelyik véghezvitte a forradalmat, és 1948-ban nagy történelmi feladatot teljesített, midőn kiutat ígért abból a válságból, „amelybe a szocializmust Sztálin és a sztálinizmus vitte”.

Kardeljnek az volt a benyomása, hogy ez a forradalmi nemzedék „nem képes már arra, hogy saját művét bevégezze”, és ezzel teljesítse adósságát mind a forradalommal, mind a munkásosztállyal és népével szemben, amelyeket ebbe a forradalomba szólított. (Ez halványan összecseng azzal, amit Bakarić keves-sel Kardelj után megfogalmazott.) A kialakult helyzetből adódott, hogy „azok az emberek, akik alig várták, hogy megtámadhassanak bennünket, akár sztálinista, akár burzsoá-demokrata álláspontról, most előállnak a kritikájukkal: ne-sze nektek, nincs itt választék, vagy a sztálinizmus, vagy a burzsoá demokrácia útját kell követni. E kettő közötti választást kínálják, némelyikük közvetlenül, némelyikük tudatosan, némelyikük hallgatólagosan”. Az ország tekintélyére nézve a veszélyt ebben látta: „El tudjátok képzelni, mit jelentene ma a szoci-alizmus számára, mindazon erők számára, akik a szocializmus felé tartanak, ha meg kellene állapítani: Jugoszláviában a kommunisták mindazzal, amit cse-lekedtek, csődbe jutottak. Nincs itt (más) út, nincs kiút a sztálini zsákutcából.” Kardelj szerint szilárdan ki kell tartani amellett, ami „társadalmi rendszerünk alapját képezi”, és küzdeni a kritikák ellen, amelyek „tévútra kívánnak terelni bennünket”.

Nem kétséges tehát, hogy Kardelj szerint a szocializmus alapvetése már megtörtént. Ezzel kapcsolatban kijelentette: „Személyesen természetesen úgy vélem, hogy az árutermelés és az anyagi érdekeltség elve nem a politika dolga, hanem az élet törvénye. Bárki sértse meg – az ráfizet. Tehát úgy vélem, nem vi-tázhatunk arról, hogy kell-e ez, vagy nem kell, hogy lehetséges-e, vagy nem le-hetséges. Hiszen nincs más út – kivéve a sztálinizmust vagy a kínai gyakorlatot, amely ugyancsak képtelen megkerülni ezt a problémát (...) Ez egy olyan dolog, amelyet nekünk, marxistáknak, akik a tudományra támaszkodva közelítünk a társadalmi praxishoz, látnunk kell, és a társadalmi-gazdasági viszonyainkat erre kell alapoznunk.”

Kardelj szerint a válság legmélyebb oka az, hogy a kommunisták belevesztek a praktikizmus mocsarába, képtelenek felülemelkedni a jelenségek világán, és szélesebb látószögből szemlélni, illetve megítélni a körülöttük zajló életet. A praktikizmus veszélye tekintetében tehát egyetértett Todorović miniszterelnök-helyettessel, aki azonban ennek háttérében strukturális okokat nevezett meg beszámolójában. „A köztársaságokban egyfajta republikanizmus, egyfajta nacionalizmus uralkodott el – mondta Kardelj – , méghozzá olyan mértékben, hogy az embernek, ha hozzájuk látogatott, gyakran az volt az érzése, hogy (jó-

maga) holmi centralizmusnak, és mit tudom én, milyen nemzetellenességnek az agitátora. Másfelől itt, az apparátusban ugyanolyan mértékben nőtt az antirepublikánizmus. Úgy tetszett, hogy mindenért a köztársaságok hibáztathatóak, hogy mindannak, ami Jugoszláviában a feje tetején áll, az a tény az oka, hogy Jugoszláviában léteznek köztársaságok, hogy meg kell szüntetni a köztársaságokat, és hátat kell fordítanunk pártunk egészséges és egyedül helyes nemzeti politikájának, és akkor minden problémánk megoldódik. Az egyik is meg a másik is hazug, az egyik is meg a másik is hamis és rossz, az egyik is meg a másik is tévútra vezet. Mi nem haladhatunk tovább, ha nem leszünk egységesek, és nem mehetünk tovább, ha nem tartjuk végsőkig tiszteletben a nemzeti politikát és a köztársaságok önállóságát.”

De Kardelj hiábavalónak látta a fentiek elleni háborgást, szerinte ez csak jelenség, az ok mélyebben keresendő. „Mi ma dörgedelmeket tartunk a republikánizmus és az antirepublikánizmus és minden más ellen. Úgy gondolom, elvtársak, ilyképpen nem lehetünk megoldásra; ez következmény, nem pedig ok. Az alapvető ok ebben rejlik: hol vagyunk mi, kommunisták, mik vagyunk mi, kommunisták? Vajon továbbra is megengedjük-e magunknak, hogy egy magántulajdonos mentalitása kerítsen bennünket hatalmába, aki gyűjti a pénzt, és latolgatja, miféle gyárakat építhet azon a pénzen? Elvtársak, gondolom, senki sem értelmez tévesen. Távol áll tőlem, hogy lebecsüljem a társadalom anyagi alapjának fejlesztését. Én ugyanolyan jól tudom, mint mindannyian közületek, hogy a szocializmus az anyagi alap fejlesztésétől, a termelőerőktől és a munka termelékenységétől függ. (...) De egy dolog, elvtársak, társadalmunk anyagi alapjának fejlesztése, és egészen más dolog kicsinyes számítgatóvá válni, aki a kicsike tervecskéjén kívül semmi mást nem lát, és azért, mert kicsike tervecskéjét realizálja, megfélemez mindenről, ami körülötte történik – az országban is és az országon kívül is –, és elfelejti, hogy kommunista.” Ezt tekintette Kardelj praktícizmusnak, és felszólalása során többször visszatért megnyilatkozási formáira.

Kardelj kitért a nacionalizmusra is, amely a kommunisták soraiban is felütötte a fejét. Ezt a kommunisták soraiban lappangó nacionalizmust a „reakciós elemek” politikai formába öntötték, és ekkor „a fütykös, amelyet (a kommunisták) a reakció kezébe adtak, az ő hátukra sújtott”. Kardelj így fogalmazta meg az ezzel a kérdéssel kapcsolatos álláspontját: „Arról van szó, hogy a kommunistáknak gondot kell viselniük saját népükre, saját népük kovásza kell, hogy legyenek, mert ha nem érzik népük jogait és szükségleteit, akkor nem is kötődhetnek népükhöz. Nekik, éppen kommunista mivoltuk miatt, e (kötődés) fölé kell emelkedniük, és látniuk kell azt is, ami napjainkban az egész világot egyesíti, mindazokat a tendenciákat, amelyek törvényszerűek; és az, aki ezt nem látja, az a nemzetiség tekintetében is tönkremegy, csődbe jut, lemarad – úgy értem, mint nemzet. A kommunisták most a saját (portájuk) határaiba

való bezárkózásból és a szűkkeblűségből fakadó praktikizmusnak a szellemi rabjaivá váltak.”

Nyilvánvaló volt, hogy Kardelj komolyan gondolta, miszerint a „forradalmi nemzedék”, mivel a praktikizmus rabjává vált, képtelen teljesíteni feladatát. „Ha valaki oly soká tölt be egy funkciót egy vidéken, egy köztársaságban – nem az a kérdés, hogy ő jó-e vagy rossz-e –, nem érzékeli azokat a dolgokat, amelyek más látószögből jól láthatók. Miként az ellenkező eset is áll – mi is érzéketlenné váltunk itt, egyszerűen nem fogjuk fel a köztársaságokból érkező némely követeléseket, problémákat” – mondta Kardelj. Ezért amikor szóba került, hogy az új alkotmánnyal be kell vezetni a rotáció elvét, valóságos riadalom támadt. „Jó, hát az, hogy Tito a mi titkárunk, az mindenki számára világos. De Tito elvtárs – Tito elvtárs. Ha vele így vagyunk, vajon épp így kell-e viszonyulni minden párttitkárhoz is? Úgy vélem, a dolog nem így fest stb.” – hozta a jelenlevők tudomására Kardelj azt, miként vélekedik Tito pozíciójáról. Kijelentette, hogy az országnak legalább két-három évre lesz szüksége ahhoz, hogy „kievickéljünk abból, amiben ma leledzünk”.

Végezetül Kardeljtől még egy kitélt idézet, amelyben a jelenlevők közül mindenki másétól elütő nézetet vallott. „Még két dologra utalnék. Mindazon káros tendenciák ellen küzdve, amelyekkel ma szembesülünk – a nacionalizmussal, a partikularizmussal, a sovinizmussal stb., amelyek ellen a leghatározottabban kell küzdenünk –, nem engedhetjük meg, hogy egy antirepublikánizmus vagy egy hazug jugoszlávizmus cégére alatt egy másik nacionalizmus törjön utat magának. Erre pedig annyi (példa) van, amennyit akartok, épp annyi, amennyi amabból a másikkól. Mert nekünk a nemzeti politikánknak, a nemzeti egyenjogúságnak és a nemzeti önrendelkezésnek a zászlaja felett épp azért kell örködnünk, hogy megőrizzük az ország egységét” – mondotta Kardelj felszólalásának legvégén. A nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozni – amely Kardelj értelmezésében a köztársaságok önrendelkezését jelentette, s magában foglalta az elszakadás jogát – akkor, amikor Tito a széthullástól féltette az országot, kétségtelenül kihívóan hangzott, különösen, ha számításba vesszük, hogy a hivatalos ideológia szerint a délszláv nemzetek a népfelszabadító háborúban való részvételükkel és a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1943-ban Jajcében tartott ülésén, ahol a második Jugoszlávia megalakult, végérvényesen éltek ezzel a jogukkal. Mintegy „elhasználták” önrendelkezési jogukat.

Kardelj tehát úgy vélte, hogy a szocializmus alapjai már le vannak rakva, de a „forradalmi nemzedék” képtelen arra, hogy a forradalom művét bevégezze, Bakarić viszont egy lépéssel nála is tovább ment: megkérdőjelezte, hogy a rendszer alapjai már le volnának rakva, és azt latolgatta, vajon szélnek kell-e eresztetni az aktuális kommunista csúcsot (a „forradalmi nemzedéket”), még hozzá azért, mert alkalmatlannak bizonyult a „kiút” felkutatására, és a kommunistáknak egy másik csoportjára kell-e bízni ezt a feladatot.

Ez volt a helyzet, amikor ismét Titóra került a sor: be kellett rekesztenie az ülést. Tito kijelentette, azért nyitotta meg az ülést kemény szavakkal, hogy az emberek – tekintettel a válságra – magukba szálljanak, és szedjék össze magukat. Nem várt többet, mint amennyit az ülés eredményezett. Az értekezleten kifejezésre jutott a megosztottság, napvilágra kerültek az egymással felelő koncepciók, sőt fény derült mindezeknek az okaira is. Ennek az áldatlan helyzetnek véget kell vetni. Tito ekörül kalandozott, anélkül, hogy különösebbet, tanulságosabbat mondott volna.

Valóban úgy képzelte, hogy az apokaliptikus nyitást ilyen szende cél is indokolta volna? Miért igyekezett elhithetni a jelenlevőkkel, hogy induláskor ilyen szerény cél vezérelte? Nem az történt-e, hogy az értekezlet végén fogalma sem volt, mire lyukadjon ki, vagy hogy lecsapjon-e valamire? Talán jobbnak látta, ha későbbi időpontra halasztja a felsejlő utak közötti, múlhatatlanul kenyértöréssel járó választást? Azt remélte-e, hogy kedvezőbb körülmények is kialakulhatnak a döntés meghozatalára? Meg hogy időközben az is világosabbá válhat, melyik a kívánatos, sőt talán a „szükségszerű” döntés?

Tito, noha beszédét az asszociációk erre-arra terelték, négy témáról mégis megfogalmazta a mondandóját: a forradalmi nemzedékről, a jugoszlávizmusról, a Kommunista Szövetség szerepéről, valamint a fejlődés irányáról.

„Szó esett itt arról, hogy a nehéz (helyzetben) és a nagy fordulópontokon a nem elég érett és a (nem elég) forradalmi (tényezők) kihullanak a forradalom menetszlopából. A mi forradalmunk még folyamatban van. Nagyon szomorú volna, ha a régi forradalmárok kezdenének kihullani nálunk a forradalom menetszlopából, ha mostantól kezdve meghátrálnának, meghátrálnának a nehézségek előtt, amelyekkel szembesülünk. Ami engem illet – egészen őszintén és nyíltan beszélek –, én már évek óta, főként pedig a két utóbbi évben küzdök magammal. Mit tegyek? Látom, hogy bizonyos dolgok nem mennek. Engedjétek meg, elvtársak, én sokszor beszéltem arról, amiről most néhányan közületek beszéltek. Írtunk is erről; leveleket is küldtünk, figyelmeztetések is elhangzottak, de mindez nem lett a Kommunista Szövetségünk húsa és vére olyan értelemben, hogy tovább terjedt volna, és ahhoz igazodva folyt volna a munka, és engem ez elbátortalanított. Jó, én a Jugoszláv Kommunista Szövetség főtitkára vagyok. Óriási felelősség hárul rám. És ha nagy a felelősséged, akkor szembenézel ezzel a kérdéssel: tudsz-e tovább így dolgozni? Felelős vagy, de nem keltik életre azt, amit sugalmazol vagy megkövetelsz, hanem más irányban haladnak. Meg kell-e maradnod akkor ezen a helyen? Talán meghatározott felkészültséged alapján nem vagy már alkalmas a mostani szakaszban, a társadalmi fejlődés ilyen folyamatában, miként olykor már el is hangzott: megöregedett, illetve nem az, hogy megöregedett, hanem ósdi koncepciói vannak; a háborúban jó, de a háború után valahogyan..., új embereket kell keresni. Voltak ilyesmik, elvtársak, és itt még egyszer ki kell emelnem, hogy vannak ilyesmik. Én ezzel

nem értek egyet. Nem értek egyet, mert nem akarok most, különféle elejtett szavak miatt stb., fáképnél hagyni mindent, hanem úgy döntöttem, hogy harcolni fogok. És hiszem, hogy a többség közületek azt fogja támogatni, amit én is gondolok, én pedig azt gondolom, amit többségben ti gondoltok. Meg akarjuk őrizni szocialista közösségünket, meg akarjuk őrizni forradalmunk vívmányait, el akarjuk távolítani azt, ami éket ver közénk, hogy felkutathassuk azokat az utakat, amelyek összekötnek bennünket. Erre pedig én még alkalmas vagyok” – mondta Tito. Ide kívánczok az is, amit elkalandozva egy lappal később mondott: „Mi ma is épp úgy a forradalom katonái vagyunk, mint 20 évvel, 15 évvel ezelőtt voltunk. Mi vagyunk azok, akiknek a forradalom ügyét tovább kell vinnünk. Nem könnyű, nehezünkre esik – habár némelyek úgy gondolják, hogy ez könnyű, de bizony nem könnyű, és nekünk ugyanazoknak kell lennünk, akik 20 évvel ezelőtt voltunk.”

Noha Kardelj sem, Bakarić sem vonta kétségbe Tito vezető szerepét, látni való, hogy Tito másként tekintett a forradalmi nemzedék szerepére, illetve a nemzedékváltás szükségére, mint ők. Egyszersmind kiderült: az ülés egybehívásának egyik, ha korántsem legfontosabb oka Titónak saját sorsával kapcsolatos kételyei voltak. A vita során bátorítást kapva, elég otrombán tudtára adta az egybegyűlteknél, hogy nem hajlandó távozni a hatalom csúcsáról.

Igazat adva Rankovićnak, hogy vannak, akik a Jugoszláv Kommunista Szövetséget helytelenül közönséges pártszövetségnek tekintik, pártközpontját pedig olyan fészeknek, amely „holmi új nemzeti politikát, a nemzeti érdekek eltörlésének politikáját védelmezi, egyfajta centralizmust és jugoszlávizmust erőltet, amely megsemmisíti meghatározott köztársaságok nemzeti vívmányait”, Tito tömören megfogalmazta a jugoszlávizmusról való felfogását is. „Mi pártfogoljuk a jugoszlávizmust, és ilyennek is kell maradnunk – mondta Tito. – Vajon nem mi tapostuk-e ki a háború alatt azt az utat, elvtársak, amilyenek a jugoszlávizmusnak lennie kellett, azt, hogy miként kell a nemzeti kérdést megoldani? Úgy vélem, hogy azt minden népünk jól megértette. Igen szépen startoltunk, minden drasztikus intézkedés nélkül. Az emberek valamiképpen megértették, milyen életet kell létrehozni jugoszláv szocialista közösségünkben, milyen helyük van az egyes nemzeteknek, az egyes köztársaságoknak, milyen szerepet játszanak stb. És úgy gondolom, hogy sohasem volt szilárdabb, egységesebb népeink törekvése, mint a háborút követő első években. Mindannyian látták, hogy életünk, minden népünk és köztársaságunk élete szilárdan és egységesen kapcsolódik ehhez a jugoszláv közösséghez. Népeink ezt helyesen fogták fel, és ebből fakadtak azok a nagy eredmények, amelyek egyre jobban gyarapodtak, a presztízs is, amely nemcsak az országon belül, hanem azon kívül is nőttön-nőtt. Ebben rejlett a mi erőnk. És vajon mi most holmi részleges... Ezeket mi most kielemeztük, és hiszem, hogy mindahányan meggyőződtek róla, azok lényegtelenek, és az anyagi fejlődés némely feltételeit ki lehet javítani és el lehet hárítani.”

Tito zárószavában is megerősítette: a Kommunista Szövetség helyét és szerepét abban látja, hogy irányt mutat a társadalom fejlődésében. „Talán némely elvtársak úgy gondolják, hogy most vissza kell fordulnunk, ismét parancsolgatnunk és igazgatnunk kell mindenfélét, mint egykoron. Nem, én ezt ellenzem. Mi a hatodik meg a hetedik kongresszuson kijelöltük az utunkat, noha személy szerint nem vagyok megalégedve azzal, ahogyan a hatodik kongresszus határozatait életre keltettük, mert az előirányzott úttal ellenkező irányba haladtunk. Az emberek nem értették meg, hogy mi legyen a kommunisták szerepe. A kommunisták eltunyultak, de lehet, hogy ennek mi is, itt fenn, okai vagyunk, személy szerint én is, mert nem intézkedtem korábban úgy, ahogyan jogom lett volna intézkedni, és csak most intézkedem” – mondta Tito.

Azután kifejtette, hogy válság van a Kommunista Szövetség szűkebb vezetőségében is. Hiányolta az egymás iránti meghitt viszonyt. Azt követelte, hogy minden viszályt a szűkebb vezetőségben belül, csaknem mindentől és mindenkitől elzárkózva tisztázzanak egymás között, hogy semmi ki ne szivároghasson, a nép közé ne juthassanak hírek arról, hogy a vezetőség nem egységes, vagy hogy viszály van a vezetőség soraiban. Óvakodni kell azoktól az elvtársaktól is, akik mindent kifecsegnék, mert a mendemondák kedvezőtlen hatást váltanak ki a népből. Felfogása szerint még a Központi Vezetőség ülésein sem lehet mindenről kitalálni. „Vajon a Kommunista Szövetség plénumán beszélhetnénk-e mindarról, amiről ma, tegnap és tegnapelőtt beszéltünk?! – tette fel a kérdést Tito. – Nem! Aligha! Nagyon súlyos hatást váltana ki, és széles körben elterjedne. Úgy vélem, ezt az ügyet nekünk kell elintéznünk, a plénumra meg majd olyan ügyekkel megyünk, amelyek a legszélesebb néptömegekre tartoznak, amikor a legszélesebb tömegeket kell mozgósítanunk, amikor majd elszámolunk a munkánkkal. Nem tudom, miként állhatnánk ki most a plénum elé, ilyenek, amilyenek vagyunk. Ez nagyon nehezen menne. Tehát ez nem jön számításba. Ezt azért mondom, mert úgy gondolom, hogy legkomolyabban kellene felfogni a vita eredményeit és a határozatokat.”

A fejlődés irányáról Tito így vélekedett: „Furcsállom, hogy egyáltalán felmerült a rendszer, a munkás-önigazgatás kérdése. Ki kérdőjelezheti meg napjainkban a munkás-önigazgatást?! Az istenfáját, hiszen ez a forradalmunk legnagyobb vívmánya! Minden eszközzel segítenünk kell a fejlesztését. Kiküszöbölni épp azokat a káros jelenségeket, amelyeket a vitánk során megneveztünk, és amelyek léteznek. A munkás-önigazgatás, a dolgozói közösségek önigazgatása, ez a mi rendszerünk. Ezt a rendszert senki sem kérdőjelezheti meg. Ez az, ami tartós, amit csakis fejleszteni kell. Minden más dolog mellékes. Ha vannak fogyatékososságai, minél előbb tökéletesítenünk kell.”

Tito tehát a kibővített ülésen is némiképp kifejezésre jutó törekvésekkel ellentétben letette a garast a Kommunista Szövetség irányító (s nem dirigáló) szerepe, nemkülönben a munkás-önigazgatás fejlesztése mellett, de egy szót

sem ejtett arról, hogy a továbbiakban miként alakuljon a dolgozói közösségek és a hatalmi struktúra (az állampárt és a pártállam), valamint a társadalom közötti viszony. Pedig a harmadik napon már derengett, hogy a kibővített ülés megtartásának a hátterében – noha talán Tito sem volt egészen tisztában vele – voltaképpen ez a kérdés lappangott. Aligha kétséges, hogy Titónak 1962 márciusában már avított nézetei voltak a forradalmi nemzedék szerepéről, a jugoszlávizmusról, nemkülönben az élcsapaton belüli viszonyról, nemcsak a vezetőség és a tagság, hanem a vezetőségen belül a legszűkebb csúcs és a vezetőség többi része között is. Mintha még mindig az illegalitás korszakában rögzült konspiratív viszonyrendszer köszönt volna vissza a szavaiból. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy az országot emancipációs szándékkal az önkény- és a tekintélyuralom között ingadozva vezette.

Az ülés résztvevői elfogadták a szokványos határozatot, a titkárság megfogalmazta, majd titkosítva elküldte a Végrehajtó Bizottság tagsághoz intézett levelét, Tito csakhamar elmondta hosszú évek múltán is emlegetett, hatásos spliti beszédét, azután – egy ideig – minden a szokásos mederben haladt.

Mi volt tehát az 1962 márciusában tartott kibővített ülés hátterében? Tito 1962-ben már úgy képzelte, hogy Jugoszlávia világviszonylatban vezető szerepre hivatott mind a szocializmus távlatának kialakításában, mind a világ elnyomott és szegény országainak és népeinek emancipálásában, mind a harmadik világháború elkerülésében – a Nyugat és a Kelet közötti közvetítéssel. Ezt a mai szemmel nézve megalomániás, de a körülmények közrejátszása következtében nem minden realitást nélkülöző szerepet látta veszélyeztetve, midőn a hazai és a nemzetközi okok miatt beköszöntött gazdasági válságot belső forrásokból táplálkozó, nagy széthúzással párosuló politikai válság tetézte. A kommunista elit politikai frakciói egy új alkotmány meghozatalával részint a válság ellentéteit szándékozták csökkenteni, részint meg a csúcs állományát gondolták – az alulmaradó frakció kárára – megrostálni. Ugyanezt a célt szolgálta volna – a nemzedékváltás kierőszakolása mellett – a rotáció elvének a bevezetése. És mi volt a Tito képzelte, világviszonylatban kiemelkedő szerepnek az alapfeltétele? Miként több felszólaló rámutatott, gondolni sem lehetett volna e szerepre, ha a szocializmus jugoszláv útja zsákutcának bizonyul. De vajon a jugoszláv öngazgatási szocializmusnak a válsága már 1962-ben kifejezésre jutott volna? Mai megítélésem szerint igen.

A Szovjetunióval történt szakítás után a jugoszláv kommunista elit – miközben az ország keleti határain évekig ropogtak még olykor a fegyverek – szakított a sztálinizmussal. Ezzel igyekezett legitimálni magát a világ – nem utolsósorban a Nyugat – előtt. Sztálint voltaképpen az egy országban épülő szocializmus tanának konzekvenciái, az államszocializmusba merevített út apológiája miatt marasztalta el. Tagadta, hogy a szovjet út univerzális törvényszerűséget képezne, meg hogy a szocializmus már világrendszer volna, amelynek – a pro-

letár internacionalizmus értelmében – Moszkva volna a központja. Azt vallotta, hogy a szocializmus világfolyamat, amely számtalan országban kifejezésre jut, tehát átmeneti társadalom, amelyet folyton forradalmasítani kell. Következésképpen a szocializmusba számtalan út vezet. Vallotta, hogy a Sztálin művelte proletár internacionalizmus a Szovjetunió nagyhatalmi politikájának eszközévé silányult. Ezt követően a jugoszláv kommunista elit 1950-ben a Marxhoz való visszatérés jegyében előbb a gyárakban, utóbb az intézményekben is bevezette a munkás-önigazgatást. 1954-ben a községekből összevonás és átcsoportosítás útján – az egész országra kiterjedő hálózatként – kommunarendszert hozott létre azzal a céllal, hogy a termelők és a fogyasztók, alapszükségleteik kielégítése érdekében (az oktatás, a művelődés, az egészségvédelem, a szociális gondoskodás, a városfejlesztés stb. terén) területi önigazgatási alapegységgé fejlesszék őket. Kiindulópontul Marxnak az az elképzelése szolgált, hogy a helyi hatalmi szerveket a közvetlen termelők területi alapon történő társulásai, asszociációi képezzék. Kardelj nevezetes norvégiai előadása szerint a kommunákban a közvetlen demokrácia formáira alapozva így a demokráciának egy új változata erősödött volna meg. A kommunarendszertől Kardelj azt várta, hogy letről jövő kihatásában egy önigazgatási színezetű, elhalása felé haladó „állapot” hoz majd létre. A továbbiakban a községek az iparosítás gócaivá váltak, ahova a mezőgazdaságból rohamosan felszabaduló munkaerő első állomásként áramlott, s ahol ugyancsak hálózatszerűen megindult az urbanizálódás.

1962 márciusában a jugoszláv kommunista csúcs értekezletén az derült ki, hogy a várakozások nem teljesültek. A munkásosztály és a dolgozó nép, noha a kommunisták vezetésével kezébe vette a gyárakat és a kommunákat, jól termelt, művelődött, és javult a helyzete, de nem ébredt tömegesen forradalmi öntudatra, következésképpen a „társadalmi bázis” önigazgatási jellegű kisugárzása is jelentéktelen volt az állami intézményekre. Ellenkezőleg, miként a vitából kiderült, az önigazgató dolgozók nem „falták” ugyan fel a hasznot, zömmel mégis parciális és kollektív érdekeiket nézték, ahol csak tehették, türelmetlenül gyárakat, iskolákat, bölcsődéket, vállalati menzákat, kórházakat, munkásnyaralókat, sportlétesítményeket építettek, ennek érdekében még a törvények kijátszásától sem riadtak vissza, azokra támaszkodtak, akik pénzt tudtak csinálni – és akik meglopták, kiforgatták vállalataikat –, miközben a kommunisták is elkispolgárisodtak, pénzt kunyeráltak az állami szervektől, beruházásokat hajszoltak, nacionalista törekvésekbe gabalyodtak, a rendőrséget a nyílt visszaélések eltusolására noszogatták. Mijalko Todorović mindezeket a jelenségeket – nem egészen indokolatlanul – a túlnyomórészt tőkeviszonyon nyugvó piaci ártermelés versenyszellemével hozta kapcsolatba. A felszólalók közül már csak egyetlen funkcionárius akadt (az, akinek a nevét Aleksandar Ranković a magnófelvétel alapján – igen jellemzően – képtelen volt megállapítani), aki még mindig azt bizonygatta, hogy a kommunáktól várható az előrelépés, ehhez pedig csupán

az kell, hogy a dolgozói közösségek „hiteles” képviselői ragadják ki a kommunákat a vállalati klikkek kezéből. Mellette még Miloš Minić tette szavá, hogy a kommunák, a köztársaságok, a föderáció illetékességét újra kell fogalmazni. Senki más szóba sem hozta már a kommunákat. De a levegőben lógott a dilemma, vajon az öngazgatású kommunákat a köztársaságokra kell-e kapcsolni, leépítve a föderációt, vagy ellenkezőleg, meg kell szüntetni a köztársaságokat, és a kommunák a jugoszláv szinten létrehozandó egységes államhoz kötődjenek-e. Némileg módosítva így is fogalmazhatnánk: vajon Jugoszlávia a köztársaságok (kon)föderációja vagy a kommunák föderációja legyen? A republikanizmus elburjánzását a felszólalók elítélték, Kardelj azonban rámutatott az ellenkező törekvésre is: vannak, akik meg akarják szüntetni a köztársaságokat. A köztársaságok megszüntetésének szándékáról azonban rajta kívül senki sem ejtett szót. Kétségtelen, hogy a felszólalók némelyike hajlott arra, hogy vissza kell térni az államszocializmus „felvilágosultabb” formáira. Tito nem véletlenül háborodott fel amiatt, hogy a jelenlevők között akadtak, akik a rendszer alapját képező munkás-öngazgatástól is elállnának. Csak Bakarić töprengett el azon, hogy még nem lelték meg a „kiutat”, azt, ami az osztály nélküli társadalom felé vezető „rendszer” – az átmeneti forma – alapja lehetne. Vagy a „kiút” létezését, vagy a vezetőség „alkalmasságát” kellett tehát megkérdőjeleznie. Ő az utóbbit tette.

A jugoszláv kommunista csúcson 1962-ben senki sem akadt, aki feltette volna a kérdést, vajon állja-e a sarat Leninnek a tőkés társadalom egyenlőtlen fejlődéséről, az imperializmus szakaszának sajátosságairól, a szocialista forradalomnak a tőkés világrendszer periferiáján történő kirobantásáról szóló tana, és az abból levonható következtetések. Ha a forradalmi válság közepette elszakad a kapitalista világrendszer láncolatában a leggyengébb láncszem, lehet-e valóban elindulni az „átmenet” felé, lerövidülhet-e az út, át lehet-e „ugorni” fejlődési szakaszokat? Megtörténhet-e ez akkor is, ha négy évtized leforgása alatt a periférián több szocialista forradalom is sikerrel végződött, de a kapitalista világrendszer centrumaiban – Lenin elvárása ellenére – továbbra sincs semmi jele, hogy a proletariátus „forradalmi helyzetben” létrehozná a csírájában már megmutatkozó új termelési módot? Ha a „rövidített út” netalán lehetséges volna, vajon a kommunista élcsapat szervezetére hárulhat-e az a szerep, amelyet Lenin tulajdonított neki? Vajon az a cselekvés, amelyet a munkásosztály a „kívülről” bevitt „történelmi tudat” alapján végez jóval a termelőerők beérése előtt, valóban párhuzamba állítható-e azzal a cselekvéssel, amely a termelőerők beérése idején lesz időszerű? Vagy amely máris időszerű volna ott, ahol a termelőerők már beértek? Vajon a munkásosztályon kívül lehet-e a szocialista forradalom alanya a parasztság is, sőt általánosságban a dolgozó nép, az elnyomott kisebbségi népek, hovatovább az elnyomott gyarmati „államok” népe is, miként Lenin vélte? Miféle „valóság” lesz az, amelyet a kommunista élcsapat a dolgozókat noszogatva, képzelt viszonyok képére hozott normák alapján

igyekszik forradalmi eszközökkel „átmenetként” életre kelteni? Vajon nem egy ideokrácia teremtette utópisztikus látszatvilág lesz az, amelynek mineműsége hagyományos marxista eszközökkel fel sem tárható, újabbnál újabb forradalmi összetevőit mind nehezebb „életre kelteni”, az „elfajzástól” megóvni, és fenntartása hosszú távon bizonytalan?

A jugoszláv kommunista csúcs tagjai, noha már megkülönböztették a marxizmust a leninizmustól, és önmagukat marxistának tekintették, eredendően leninista forradalmárok voltak. A lenini elvek alapján vívták ki a második világháború alatt saját szocialista forradalmukat, és kommunista szervezetük elképzeléseihez igazodva vitték az országot az „átmenet” útjára. 1962-ben folyamatban volt a gyarmati rendszer felbomlása. A nyugati marxisták és a harmadik világ marxistái lázasan kutatni kezdték, vajon a történelmi fejlődés elkerülhetetlenül egyenes vonalú-e, vajon az ázsiai termelési módból következhet-e az európaiatól elütő, tőle elágazó, vagy legalább felgyorsítható, szakaszokat átugró történelmi fejlődés, és ennek során Lenin tanai érthetően felértékelődtek. A jugoszláv kommunista elit úgy képzelte, azért is indokolt tartania magát Marx mellett Lenin tanaihoz, mert ezzel azt tanúsítja, hogy Jugoszlávia ahhoz hasonló utat jár, amilyent az el nem kötelezett országok is járhatnak; Jugoszlávia csak egyike a közülük való országoknak. És természetesen azt igyekezett tanúsítani, hogy a Szovjetunió „reálszocializmusa” és nagyhatalmi tömbpolitikája elvett sztálini örökség. Lenin nyomdokain más út is járható. A hetvenes években, egy évtizeddel az itt prezentált kibővített ülés után, a nyugati marxistáknak és a harmadik világbeli marxistáknak azon művei, amelyek a gyarmatvilág felbomlásával napirendre került alternatívákat taglalták, helyel-közzel még meg is erősítették a jugoszláv kommunista elitet abban a hitében, hogy jó úton jár.

Mi volt a jugoszláv kommunista csúcs apokaliptikus hangvétellel kezdődő kibővített ülésének az epilógusa? Ranković még 1962-ben leváltatta a vajdasági autonómista tartományi pártvezetőséget. A saját híveiből összetákolta új vajdasági vezetőség nem háborgott az ellen, hogy egy évvel később, az 1963-ban proklamált jugoszláv alkotmányban a tartományi autonómia jelentősége egészében véve csökkent, sőt az ellen sem, hogy a föderációból Vajdaságot csaknem kihagyták, egyúttal pedig nyomatékosabban integrálták Szerbiába.

Jugoszlávia 1963-ban proklamált alkotmánya kompromisszumot képezett. A társadalmi és a gazdasági élet anyagi javainak felhasználásáról túlnyomórészt továbbra is az állam gondoskodott – nem pedig a dolgozói közösségek –, viszont a politikai rendszerben országos viszonylatban kiterjesztették az öngazgatási szerkezetet. Kardelj az állam elhalásának folyamatát vélte megindítani azáltal, ha az állam az átmeneti időszakban a marxi elképzeléshez igazodva „a munkásosztály mint szervezett állam” formáját veszi fel. Ezt abból kiindulva, hogy a magántőkések osztályának megszűnte óta az ország társadalmi struktúrája dolgozói rétegekből és más állampolgárokból áll, úgy képzelte realizálni,

hogy mind a föderáció, mind a köztársaságok parlamentjében az „általános” megbízatású ház mellé második házként a dolgozói közösségek által még négy, munkaterületek szerint párhuzamosan választott házat állított (a gazdasági, az oktatásügyi-művelődési, az egészségügyi-szociális, a szervezési-politika tanácsot, illetve házat).

Ennél azonban sokkal jelentősebbnek látszott, hogy szétválasztották a köztársasági elnök és a kormányfő posztját, és Titónak, megtartva az előbbit, meg kellett válnia az utóbbtól. Ezzel párhuzamosan főtitkárként megmaradhatott a Jugoszláv Kommunista Szövetség élén. Egyúttal azonban bevezették a köztársasági elnök helyettesének tisztségét, melyet elsőként Aleksandar Ranković töltött be. Ranković a Jugoszláv Kommunista Szövetségben továbbra is végezte korábbi, szervezőtitkári teendőit. Azt, hogy Ranković az állam élén is mintegy Tito helyettesévé vált, a közvélemény úgy értelmezte, hogy kinevezték Tito majdani utódját. Az új alkotmány még egy új intézményt hozott létre: a Föderáció Tanácsát. Ebben a kiérdemesült forradalmárok nyertek tagságot; évente egyszer-kétszer elmondhatták, mit gondolnak arról, amit épp napirendre tűztek. Ennek az intézménynek a létét úgy értelmezték, hogy „a forradalmárokat politikailag nem lehet nyugdíjazni”.

1964-ben a Svetozar Vukmanović vezette szakszervezetek – miként várható volt – követelték, hogy a bővített újratermelés javairól való döntést az államról teljes egészében ruházzák át a vállalatokra, illetve dolgozói közösségekre, egyszermind azt, hogy a technokrácia letörése érdekében a vállalatokon belül a jövedelmet ne a csúcson, hanem a termelő alapegységek szintjén számolják el. Ezzel a követeléssel összecsődültek a Jugoszláv Kommunista Szövetség Ranković vezette titkárságával, amelynek tagjai a kezdeményezést korainak vélték. A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1964 decemberében tartott VIII. kongresszusa azonban helyt adott a szakszervezetek követelésének. Ezen a kongresszuson három fontos kérdésről határoztak: arról, hogy egy messzemenően piacorientált gazdasági reformot kell végrehajtani; arról, hogy az etatizmus elleni küzdelem nevében a bővített újratermelés javait át kell ruházni a vállalatokra; arról, hogy a dolgozókat vállalatuk, társadalmi közösségeik és nemzetük szintjén egyaránt megilletik az öngazgatói jogok.

A nemzeti kérdés megbolygatásával a kongresszus tabutémához nyúlt. A hivatalos ideológia szerint Jugoszláviában a nemzeti kérdést még a háború alatt véglegesen megoldották. Tito most kijelentette, hogy a nemzeti kérdés nem azért került terítékre, mert baj van vele, hanem azért, mert a nemzetek közötti viszonyt „tovább kell fejleszteni”. Kijelentette, az a felfogás, miszerint a nemzet mint képződmény már elavult, és el kell halnia, bürokratikus-centralista (olvasd sztálinista) felfogásra utal, amolyan beolvasztási politikát rejt magában, és éppoly ellenforradalmi, mint a bürokrata-partikularista nacionalizmus vagy a klasszikus burzsoá nacionalizmus. Veljko Vlahović, a jugoszláv pártközpont

ideológiai kérdésekkel megbízott embere Lenint idézte, aki szerint a nemzetek közötti különbségek kerek e világon a szocializmus győzelme után is megmaradnak. Ennek nevében kijelentette, hogy az akkortájt népszerű jelmondat, melynek értelmében „a republikanizmustól felgyorsított gazdasági és kulturális integrációval kell megszabadulnunk”, csupán az „adminisztratív-centralista nacionalizmus” egyik változata.

Legnagyobb horderejűnek Kardelj felfogása bizonyult, aki úgy vélte: „...a nemzetek között – bizonyos módosítással – ugyanannak a szocialista gazdasági viszonyoknak kell érvényesülnie, mint amely az emberek között érvényesül, nevezetesen minden népnek joga és reális lehetősége kell legyen, hogy saját munkájának eredményével összhangban éljen és fejlődhessen... és hogy semmiféle, rajta kívül eső erő (...) ne rendelkezhesen munkájának gyümölcsével. Valójában ez az elv logikus következménye a munka szerinti díjazás elvének, amelyet a dolgozói közösségekben alkalmaznak. Mindaddig, amíg a nemzetek közötti gazdasági viszony valamely más, nem pedig a »mindenki képességei szerint, és mindenkinek munkája eredménye szerint« szülő elven nyugszik, szó sem lehet arról, hogy a dolgozók az utóbbi elv alkalmazása következtében egyenjogú helyzetbe kerüljenek”. Ezzel összhangban Kardelj kijelentette: „...a nemzetek gazdasági önállósága (...) nem etatista-adminisztratív kategória, nem autarkia, nem nacionalista egoizmusra való jog, hanem a dolgozók öngazgatásának sajátos formája”.

Noha a Kommunista Szövetség VIII. kongresszusa azt szorgalmazta, hogy az ország az etatista-szocialistából az öngazgatási-szocialistába mintegy a temelési mód szintjén, a piactudaságra támaszkodva, haladéktalanul váltsa át, a következő évben, 1965-ben csupán a gazdasági rendszer halaszthatatlan reformjára került sor, méghozzá monetarista elvek alapján. Sőt a reform a gazdasági rendszer egy-két területét nem is érintette (például a deviza- és a külkereskedelmi rezsime). Így is a legradikálisabb gazdasági reform lett az önmagukat szocialistának tekintő országok történetében.

Ennek a gazdasági reformnak a következményeképpen a létfenntartási költségek még 1965-ben 35 százalékkal növekedtek, majd az árak megszilárdultak, az infláció minimálisra csökkent, sőt a dinár rövid időre konvertibilissé is vált. Az ipari termelés azonban az addigi impozáns növekedés után stagnálni kezdett, a társadalmi termék pedig alig növekedett. Például az előző évhez viszonyítva az ipari termelés 1964-ben még 118 százalékot, 1965-ben 108 százalékot, 1966-ban 105 százalékot, 1967-ben már csak 100 százalékot tett ki. Közben a gyár- és ipar jelentős strukturális változáson ment át: rohamosan fejlődött a hajógyártás, a vegyipar, a papírgyártás, a kőolaj-feldolgozás, a villanyáram-termelés. A társadalmi termék – négyéves időszakot felölelve – 1961 és 1964 között 109,7 százalékot, a reform hatására viszont 1964 és 1967 között csak 102,9 százalékot növekedett. A közgazdászok szerint Jugoszlávia csak akkor csökkenthette a

közötte és a fejlett európai országok közötti távolságot, ha társadalmi terméke évente legalább 9 százalékkal gyarapodik. Ezért a fenti mutatószámok a politikai elit jelentős részében riadalmat keltettek. A reform azt is előírta, hogy 1970-re a termelővállalatok a nettó társadalmi terméknek 70 százalékaival rendelkezzenek. A vállalatokat azonban csak ideiglenesen tehermentesítették; már 1967-ben újabb terheket róttak rájuk, ami lelassította rekonstruálásukat, a tőke pedig az állam csúcsairól zömmel a központi bankokba vándorolt. Ez csakhamar felvetette a tőke territorializálásának a kérdését.

A reform társadalmilag legnehezebben viselhető következménye az elbocsátások és az elriasztó méretű munkanélküliség volt. Elképesztő adat, hogy 1962 és 1964 között a munkaviszonyban levők száma 566 000-rel növekedett, az 1964 és 1967 közötti időszakban viszont 47 000-rel csökkent. 1964-ben a munkaközvetítő hivatalban 212 000 ember keresett munkát, 1968-ban viszont 312 000 ember, ami 47 százalékos növekedést jelentett. Emellett számításba kell venni, hogy az ország a reform kezdetén engedélyezte a külföldi munkavállalást, és 1968 derekán már mintegy 400 000 jugoszláviai vendégmunkás kereste a kenyerét nyugat-európai országokban, akik szorgalmasan küldték deviza-megtakarításukat a jó kamatot fizető hazai bankokba. A gyárakban mind gyakoribbá váltak a kollektív tiltakozások, majd a sztrájkok is elszaporodtak. Másrészt kialakulófélben volt egy új középosztály. Ezek már egy újabb, mélyebben gyökerező politikai válságnak voltak az előjelei.

Tito 1966 májusában máról holnapra azzal lepte meg az országot, hogy vilámgyors kivizsgálás után a Kommunista Szövetség jugoszláv vezetőségének ülésén napirendre tűzte az Államvédelmi Szolgálatban uralkodó állapotokat. A kivizsgálást végző bizottság azzal vádolta az Államvédelmi Szolgálatot, illetve legjelesebb vezetőit, hogy az intézményt társadalom feletti entitássá fejlesztették; hogy az Államvédelmi Szolgálat mindenüvé beférkőző hálózata – és titkos jelentései – révén az állam és a társadalom minden szintjén a döntő politikai tényező szerepének betöltésére törekedett; hogy támogatta a bürokratikus-centralista politikai törekvések híveit, és kompromittálni igyekezett azokat, akik az öngazgatási fejlődést szorgalmazták; hogy a nemzeti bizalmatlanságot szította, mindenekelőtt a nemzeti kisebbségekkel szemben, különösen pedig Kosovóban, az albánok ellen; hogy magas rangú vezetőit igyekezett bejuttatni az ország politikai fórumaiba és állami szerveibe, akik azután továbbra is bizalmi kapcsolatot tartottak fenn vele; vezetői évek óta akadályokat gördítettek az Államvédelmi Szolgálat megreformálása elé. „Nem emlékeztet ez benneteket kissé arra, ami Sztálinnál történt? – kérdezte Tito a Központi Bizottság tagjait. – Én úgy gondolom, hogy nagyon is emlékeztet. Miközben társadalmi fejlődésünk gyors ütemben haladt előre, az államvédelem nemcsak stagnált, hanem hátrafelé menetelt. Neki megvoltak (...) a sajtóságos elképzelései, nevezetesen az, hogy a társadalom fölé emelkedjen.” Mindez nyilván kapcsolatban volt azzal is,

hogy 1945 óta egyetlen állami szerv sem tűzte egyetlenegyszer sem napirendre az Államvédelmi Szolgálat szerepét és munkáját. Amiről nyilván maga Tito is tehetett. Az ülésen Svetislav Stefanović belügyminisztert – az 1962-ben zajlott ülés résztvevőinek egyikét – kizárták a Központi Vezetőségből, Aleksandar Ranković pedig lemondott a Központi Vezetőség titkárának posztjáról, továbbá a Központi Vezetőségben való tagságról is. Azt követően megvált a köztársaság helyettes elnökének a tisztségétől is.

Gondolom, hogy Ranković bukását, aki az általam ismertetett ülésen még céltudatosan rontott a republikánistákra, de nem sikerült őket megbuktatnia, okkal foghatom fel epilógusnak. Mint ahogy epilógusnak vélem a Kommunista Szövetség megreformálását is, tekintve, hogy a pártnak Tito akkor aktívabb szerepvállalását, Ranković viszont szerepének fokozását, újragondolását szorgalmazta. A sors iróniája, hogy a jugoszláv kommunista csúcs ugyanazon az ülésen alapított bizottságot a pártreform végrehajtására, amelyen megbuktatta Rankovićot, s ezt a feladatot Mijalko Todorovićra bízta, aki 1962-ben óva intett attól, hogy az ülés után a kommunistákat csak úgy általánosságban „beavatkozásra” szólítsák fel. Todorović három évig elhúzódó nyilvános vitát szervezett a pártszervezetekben, melynek során két jól kivehető áramlat került egymással szembe.

A Todorović vezette bizottság a bezárkózó, vasfegyelmet ápoló sejtekre támaszkodó pártszervezet típusában látta a legfőbb akadályt, hogy a Kommunista Szövetség az öngazgatás körülményei között hatalmi tényezőtől eszmei irányítóvá alakulhasson, miként azt a Kommunista Szövetség még 1952-ben – VI. kongresszusán – elhatározta. Magyarán: fel akarta számolni a lenini típusú pártszervezetet. Rámutatott, hogy mindaddig, amíg a Kommunista Szövetségben hierarchikus, nem pedig demokratikus viszonyok uralkodnak, az öngazgatási demokrácia korlátokba ütközik. Úgy vélte, hogy a községi kommunista szervezeteknek egységesen kell működniük, a kommuna szintjén kell irányító szerepüket kialakítaniuk és érvényesíteniük, a vállalatokban, intézményekben, lakónegyedekben működő alapszervezeteket meg kell szüntetni, ott a kommunisták csak alkalmi, krúzsokszerű összejöveteleket tarthatnának, s nem hozhatnának a tagságra nézve kötelező erejű határozatot. A másik áramlat támogatta a párton belüli demokrácia létrehozását, de ellenezte a vállalati, intézménybeli és lakónegyedi alapszervezetek megszüntetését. Tito is ezzel a másik áramlattal tartott. Úgy fogalmazott, ellenzi, hogy a Kommunista Szövetség szociáldemokrata típusú párttá alakuljon, amelyben a tagságnak semmi kötelezettsége nincs pártjával szemben.

A demokratizálás jegyében azonban 1969-től kezdve az alapszervezetek jelöltjeiből választották a községi pártvezetőséget, a községi pártszervezet jelöltjeiből a köztársasági, illetve tartományi pártvezetőséget, a köztársasági pártkongresszusokon viszont meg is választották a jugoszláv pártvezetőséget;

a jugoszláv pártkongresszus csupán – szavazással – jóváhagyta, vagy némely személy esetében nem hagyta jóvá a vezetőségnek a köztársaságokból mintegy „delegált” összetételét. Jellemző adat, hogy a köztársasági kongresszusok küldötteinek 90 százaléka először volt pártkongresszuson, az új köztársasági pártvezetőségek összetétele pedig 69 százalékban új emberekből állt. A köztársasági vezetőségek élén is nemzedékváltás történt. Egyszersmind 1969-től kezdve a köztársaságok pártkongresszusi megelözték a jugoszláv pártkongresszust, ami azt jelentette, hogy irányt szabtak neki, nem úgy, mint korábban, amikor a köztársasági pártkongresszusok a jugoszláv pártkongresszus után következtek, és az volt a dolguk, hogy „feldolgozzák” a jugoszláv kongresszuson megszavazott határozatokat. Mindent egybevetve: a Jugoszláv Kommunista Szövetség pártkoalícióvá alakult, szakasztott úgy, ahogyan 1962-ben, az általam ismertett kibővített ülésen többen, közöttük Tito is meg Ranković is, amolyan rémkép-ként, falra festették az ördögöt.

VÉGE

A magnófelvételle és a gépiratra vonatkozó adatok: Početak kraja SFRJ. Sajtó alá rendezte dr. Miodrag Zečević. Arhiv Jugoslavije, Beograd & Printer Komerc, Beograd, 1998. 270–274. o.

THE BEGINNING OF THE END? (III.)

The top leadership of the Yugoslav Communist Union held a memorable meeting in the March of 1962 at which important political issues were discussed. The serious misuse of powers by the State Security Service and the political and economic problems related to the then economic situation were high on the agenda. The meeting was recorded, and the tape script was published under the title *The Beginning of the End of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia* by the Yugoslav Public Record Office and Printer Komerc in 1998, along with the documents related to the meeting. The profound disagreement and serious differences in opinion which emerged then among the Yugoslav party leadership, and about which the party membership knew very little or nothing, is to be sensed from the material.

Keywords: Yugoslav party leadership, arguments, economic and political crisis

ETO: 398(497.1)

Hajnal Virág

A KÁVÉZÁS RÍTUSA EGY SZERÉMSÉGI KÖZÖSSÉG ÉLETÉBEN

Ritual of Drinking Coffee in the Life of a Community in Srem

A szerző a többnemzetiségű, szerémségi Dobradó helység lakosainak a kávéhoz való viszonyát vizsgálja, meg annak hatását az ott élő magyarok mikrotársadalmára. A kultúrák egymásra hatása következtében ugyanis, a kávé mára a mikroközösség értékrendjének egyik alapja. A nap kávézással kezdődik, és kávézással végződik. A reggeli kávé a jövőndő nap rendszerezése, az esti pedig az elmúlt nap összegzése.

A kávézás a dobradósi mikrotársadalom kultúrájának központi jelensége, amely meghatározó szerepet játszik a közösség mindennapjaiban, s ezáltal az interperszonális kapcsolatok viszonyítási centruma. Fontos szerepet játszik a közösség életének strukturálásában, s ezáltal időfelfogásában kifejezi, illetve szimbolizálja az egymásra való nyitottságot és ezzel párhuzamosan a helyi kulturális értékrend alapját, a többi „világhoz” való viszonyát, megerősíti a családi és a nemzeti viszonyokat, szimbolikus kifejezője a változásoknak, továbbá kifejezője a közösség „szép”-, illetve „barátság”-fogalmának is.

Kulcsszavak: Dobradó, kávézási rítus, kultúrák egymásra hatása

„Gyere kávéra”

„Apró jelekben is tetten érhetők vagyunk. Hogy milyenek is vagyunk? Itt van pl. a kávé, ami most fő, amíg beszélgetünk. Ez a török kávé a mi kávénk. A szerbektől vettük át, ők a törököktől és így tovább, mindannyiunkat össze is hoz ez valahogy. Mert ez más, mint feljebb, Magyarországon meg úgy északabbra. Mert bejöttök hozzánk, mi rögtön meg is kínálunk, ez azt jelenti, bármikor szívesen látunk és nem csak úgy rohanva, mert ez most forr, időbe telik, míg megfő, aztán meg kell várni, amíg lassan lehűl, közben iszogatjuk és beszélgetünk, és már el is telt egy jó nagy idő. Azért ez a mi kávénk, mert olyan, mint mi, vendégszerető, meleg, olyan igazi balkáni, nem rohan, van ideje a másokra, és délibb, melegebb, barátságosabb, mint máshol Európában.”

Évek óta kutatjuk férjemmel, Papp Richárdval a Szerbia területén élő magyar közösségek kultúráját. A közösen megélt mindennapok során az általunk megismerni kívánt közösségek életének „nem mérhető” kulturális mozzanatai gyűltek körénk. E mikrojelenségek jelentésvilágain keresztül épülnek fel a vizsgált közösségek, kultúrák komplex rendszerei. A fent idézett zentai interjúrészlet is a délvidéki magyarság mindennapjainak egyik ilyen kulturális mozzanatát, a kávézás rítusának jelentőségét hangsúlyozza.

A következőkben a Szerémségben¹ élő dobradóiak (helyi tájszólásban: dobradóiak) kávéhoz való viszonyáról kívánok szólni, kiemelve ezt a közösséget a korábban kutatott délvidéki magyar közösségek közül, hiszen itt volt leginkább érezhető a kávénak, a kávézás rítusának a vizsgált közösség kulturális rendszerére való döntő hatása.

A faluban ahány házba betértem, illetve ahány házba meghívtak, kávéval kínáltak, vagy kávéra hívtak. Mariska, fő adatközlőm és házigazdám minden reggel azzal ébresztett, hogy: „Gyere kávéra², mert megfőztem a kávé, már az Annus meg az Anica is itt van.” Emellett valamennyi beszélgetés kísérője, valamint témája volt a kávé és a kávézás. Az alábbi elemzésből kiderül, hogy a kávézás aktusa a dobradói „mentalitás” egyik, talán leghangsúlyosabb szimbólumaként is értelmezhető, átszövi a kultúra mindennapi életét, jelentéstartalma, mindennapi rítusainak világa sokat elmond a mikroközösség kultúrájáról.

Az 1960-as években, amikor fő adatközlőnk, Mariska 15-16 éves volt, „tudták meg a dobradóiak, mi is az a kávé”. Az állami pusztára, illetve a környező „szállásokra” költöző „boszanacok” és „szerbijanacok”³ „hozták be” a kávézást:

„Én amikor lány voltam, nem is tudtam, hogy mi az a kávé. Na, amikor jöttek azok a boszanac meg szerbijanac asszonyok, azok főzték nonstop. Mindig itták. Én akkor néha ott kaptam náluk, de csak egyszer-kétszer ittam. Na, aztán úgy bedrógáztunk⁴ a kávétól, hogy ma nem is tudom, mi lenne velem, ha lenne valami bajom, és nem bírnám inni.” A kávé adaptálását segítette az is, hogy egyre gyakoribbá vált ezekkel a „szerbijanacokkal” meg „boszanacokkal” a találkozás, hiszen ők voltak az „új” megtestesítői, ugyanis nekik volt rádiójuk meg tévéjük:

„Rádiót már láttunk előtte is, a Mókus tanító bácsinak volt, batrival⁵ ment, de televíziót még nem láttunk. Nekik akkor már volt televíziójuk.⁶ Minden este engedték, hogy nézzük. Odatettek olyan padokat meg székeket sorban. Ott találkoztak a lányok meg a legények. Ott beszélgettünk, meg ittuk a kávé. Akkor drógáztunk be tőle. De mi többet ültünk ott a sötétben, mert nem jött a kép, csak olyan fekete volt az egész, az ember meg aki kezelte, csak ott lenn csinált vele valamit, de nem ment. Akkor le is váltották, na, a másiknál már ment. Néztük a filmeket, de akkor nem is láttuk, hogy mit ír ott alul, nem is értettük, hogy miről szól, mert nem tudtunk szerbül, csak néztük a képeket, de szép volt. Apámtól mindig kérdeztem, mikor már szépen rendbe tettem magam, hogy mehetek-e. Nem örült neki, de mindenki ment, akkor én aludjak itthon? Mondta, mehetsz, de ne maradj soká. No, én mindig végig ott voltam. Egész éjszaka úgy aludtam, hogy nem feküdtem le, könyököltem az asztalnál. Ha lebukott a fejem, akkor fölébredtem, hogy halljam, az apám fölkelt-e már. Na, amikor hallottam, hogy kikelt az ágyból, meg köhög, akkor mire már jött, én készen is voltam. Nem volt baj.”

Így az 1960-as évekre tehető annak a változásnak az időszaka, amely a tartósabb interetnikus kapcsolatokkal jelentkezett. Azért van szükség a tartósság hangsúlyozására, mert már az első találkozások korábban is megtörténtek. Ahogy azt interjúalanyom elmesélte, már korábban is találkozott „szerb legényekkel”, akik „mindenfelől jöttek a táncokra Satrincára”, mondta, hangsúlyozva nyelvi nehézségeit: „Egyik megkérdezte, hogy hány éves vagyok. Gondoltam, hogy azt kérdezi, mondtam neki, hogy četirideset⁷ a tizenégy helyett. Most is nevetik, hogy a Maris jól megmondta.” Az újonnan érkezőkkel azonban dinamikusabbá vált a kapcsolat: ők is az „állami pusztán” dolgoztak együtt a magyarokkal. Így az intenzívebb kapcsolattal az akkori „szokásokhoz” képest új jelenségek léptek be a dobradói kultúra életébe. Ezek voltak a más nyelvet beszélő „boszanacok” és „szerbijanacok”, az ő kultúrájuk mássága a nyelven kívül – ahogy a beszélgetéseinkből kiderült – a „modern” kor vívmányaiban nyilvánult meg elsősorban. Ilyen volt a kávé mellett, avval párhuzamosan a rádió és a televízió is. Az akkori interetnikus találkozás során észlelt másságokat legtöbb esetben e tárgyak mentén fogalmazták meg.

Az 1960-as évek időszakának hangsúlyozása azért is fontos, mert Halpern, kulturális antropológus *A Serbian Village* (1967) című tanulmánykötetében ugyanerre az időszakra teszi az orašaci mikrotársadalom etnikus kultúrájának megváltozását. Kutatásait ugyanis ebben az időszakban végezte, a tanulmánykötet jelenében már megváltozott a zadruga szervezete, átalakult az idős és a fiatal generációk közötti viszony, a férfiak és a nők közötti kapcsolat, ezáltal a munkamegosztás, valamint megjelentek a „modern világ” vívmányai: a televízió és a rádió is. Orašac település Szerbia közepén, a Šumadijában helyezkedik el. A Dobradóba és környékére érkező „boszanacok”, illetve „szerbijanacok” ezekről a vidékekről, vagy ezeken a vidékeken keresztül érkezhettek. Így Dobradóban már a tradicionális etnikus kultúrát és a „modern világ” vívmányait ötvöző érkezőkkel ismerkedhettek meg a dobradói magyarok, ezáltal tőlük örökölve mind a kávé, mind pedig a televíziót és a rádiót. A kávé, kávézás átvételével maga a „boszanac” és szerbijanac” tradicionális etnikus kultúra hatott a magyarok mikrotársadalmára, a televízió és a rádió megismerésével, majd használatával pedig már a megváltozott etnikus kultúra.

Ekkor kerültek először intenzíven kapcsolatba a szerb nyelvvel: „Akkor még nem is tudtunk szerbül beszélni, csak úgy mutogatva.” A szerb nyelvvel való találkozás első állomásához képest pedig mára már nyelvhasználatuk alapján magukat mint „keverten” beszélőket, illetve „magyarul nem tudókat”, „se magyarul, se szerbül nem tudókat” határozzák meg. Így – elmeséléseik szerint – arra következtethetünk, hogy az általuk „igazi”, „szép magyarnak” nevezett nyelvváltozat ekkor kezdett el megváltozni – ahogy ők fogalmaztak – „szerbessé” válni, melynek mai végeredménye az előbbi általuk leírt nyelvváltozat.

Az első találkozások mássága tehát nagyrészt az „idegenek” kávészere-
tetében nyilvánult meg, továbbá abban, hogy „ők értettek a kávé csinálásához:
az asszony ott pörkölte, darálta, amennyi köllött, meg a baba⁸ nézte, hogy van-e
legényünk, az tudta, hogy mit jelent, olyan a születésük ezeknek, tudják is, mi
lesz”. Az interjúrészletből kiderült a másság, a másság viselőinek „mitizálása”⁹
is, akik „tudják, mi lesz”, továbbá összekötésük a később megismert „cigány-
asszonyokkal, akik gyüttek mindig jósolni”. Ugyanis a fenti interjúrészlet el-
hangzása után mindjárt a „robás”, a „klampferos cigányokról” kezdett beszélni.
Így egyszerre fogalmazta meg interjúalanyom a „babával” való egyezőséget a
kávézás átvételében, illetve a különbözőséget annak „mitikus” ábrázolásával,
valamint elkülönülését mind a cigány, mind pedig a „boszanac” vagy „szerbija-
nac” etnikai közösségek tagjaitól.

Másodszor az akkor még nem, illetve alig ismert kávé mára a közösség kul-
túrájának középpontjában áll. A mikroközösség értékrendjének egyik alapja.
Ezt kívánja alátámasztani a következő példa: házigazdánk megkért arra, hogy
„vetessük le magunkat”¹⁰ vele valahogy „szépen”, hogy az „megmaradjon em-
léknek”. Hirtelen az az ötlete támadt, hogy üljünk ki az asztalhoz a „zöld” elé,
majd kihozta az üres kávéscsészéket, az üres kávéfőzőt, utasítva arra, hogy
emeljem számhoz a csészét, mintha innám a kávé. Ezen a példán a kávénak
egy olyan jelentéshálóját szöhetjük meg, mely alapját képezi a dobradói mik-
rotársadalom kultúrájának.

A kávé ugyanis strukturálja az életet, hiszen a nap fordulópontjait a kávéhoz
kötik: „Amikor fölkelek reggel, megfőzöm a kávé nekem meg az Öcsinek. Van
úgy, hogy az Öcsi már rég elkészül, én meg még mindig ott ülök az asztalnál:
elgondolom a napot, hogy mi lesz, mi van a gyerekekkel... Ő gyorsan megissza.
Mindig mondom neki, bár üljön itt, ameddig én iszom, de ő nem bír. Akkor
elrendezek: megfejek, leadom a tejet, fölsöprök. Akkor megyek a Bajecékhoz,
hogy minden rendben van-e. Megyek a boltba a kenyérért. Aztán az Annus, az
Anica meg én megyünk kávéra. Vagy nálam, vagy valamelyiküknél vagyunk.
Megfőzöm az ebédet, utána átmegek valamelyikükhöz, megisszuk a kávé,
vagy ha délután jön valaki, akkor is iszunk egyet. Meg mindig mindenkivel
egyet. A legutolsó kávé minden este az Annusnál iszom. Tízkor megfőzzük,
fél tizenegykor meg már megyek haza lefeküdni.”

Tehát a nap kávézással kezdődik és kávézással végződik. A reggeli kávé a jöven-
dő nap megszervezése, az esti pedig az elmúlt nap összegezése. Azonban – ahogy
az a fenti interjúrészletből is kiderült – a kávézás valamennyi esetben más-más
személyekkel együtt történik, az együtt töltött kávézások számának növekedése
pedig az egyre közelebbi interperszonális viszony jelölője is egyaránt. Így a kávé-
zást nevezhetjük akár az interperszonális kapcsolatok „vázának” is.

A kávézás kifejezője, illetve szimbóluma az egymásra való nyitottságnak is,
ahogy ezt fentebb is említettem a közös kávézások számának növekedésénél.

Akik ugyanis tartósan (évekig) nap mint nap együtt kávéznak, elfogadják egymást, a másikkal hasonlóknak vélik magukat. Ennek magyarázatára szolgálhat a következő interjúrészlet is:

„Jártam én azzal az asszonnyal kávézni. De az, amikor idejött, mindig leporolta a széket, vagy fölemelte a párnát és kirázta, így e. Sose nem ült le úgy, hogy ezt ne csinálta volna meg. De már annak az anyja is ilyen volt. Nagyon finomnak tartotta magát. Az anyám is mondta, hogy minek kávézol ezzel az asszonnyal. Jaj, meg az olyan finomnak tartotta magát, hogy még a kávécsészének a fülét is kitörölte. Meg akkor, amikor megjöttem a boltból, akkor mindig vártam egy kicsit, hogy elvégezze a dolgát, vagy úgy siettem az enyémmel, vagy meg se csináltam, hogy időbe érjek oda. Az meg, ha hamarabb elvégzett, akkor már itt volt korán. Én úgy siettem, meg féltem, hogy minden rendbe legyen, hogy ne mondjon rám semmit, de sokszor nem is volt időm elvégezni. De ha neki dolga volt, akkor várhattam, sokat órákig se jött. Aztán ez ment fél évig, szétmaradtunk.”

Az egymásra való nyitottságot jelenti tehát az is, ha betartjuk a kávézás alapszabályait, vagyis akkor megyünk kávézni, amikor tudjuk, hogy a másikkal is megfelel, mindezt egymásra való tapintattal illik kezelni. Ennek a tapintatnak a fontossága akkor domborodott ki, amikor a kávézó felek nem tartoztak a rokonsághoz, illetve távoli rokonok voltak. A közeli rokon háza ugyanis az „én házam” is, vagyis „ha még nem végeztem el, akkor nyugodtan elvégzek, mondom neki, tegye föl a kávéját, itthon van, az semmit nem szmétál” – mesélte interjúalanyom. A tapintat másik oldala a másik tisztaságába vetett bizalom, vagyis az, hogy vendégét nem piszkos, morzszás székre ülteti, illetve a kávé tiszta pohárban szolgálja fel.

A kávézás következő alapszabálya a kávézás időtartamához köthető. „Volt egy asszony, aki olyan gyorsan itta a kávéját, hogy egy-kettő, én még meg se kóstoltam. Akkor meg így elébem tolta a csészéjét, mintha már menne dolgozni, hogy én csak ott szmétálok neki. Aztán mikor jött a törés, mondta is, hogy ő most már nem ér rá. Nem is járok oda többet. Nem tudta megtanulni, hogy bár fél órát leülök, és nyugodt vagyok. Abba is maradt.”

A kávézás ideális időtartama – ahogy azt interjúalanyaim pontosan meghatározták –: fél óra, amikor „elpanaszkodunk, ami fontos”. Aki ezt „nem tudja megtanulni”, nem tartozik a másik közösségébe.

A kávézás tevékenysége a nemi szerepek tekintetében is más, ugyanis a fenti íratlan törvények a férfiakra nem vonatkoznak. Ha férje gyorsabban issza meg vele a kávéját, mint a felesége, úgy interpretálják, hogy az „férfi, úgyse tud egy helyben ülni”, a reggeli csoportos kávézás résztvevői szintén csak nők, mert a férfiaknak abban az időszakban „éppen más dolguk van, meg az őket úgy sem érdekli, amiről mi beszélgetünk”.

Tehát ez az egymásra való nyitottság képezi a helyi kulturális értékrendet, melynek alapján a kávézók mikroközössége értékeli a rajta kívül eső „világo-

kat”: a kávézó nők, illetve férfiak, a máshol kávézó dobradóiak, illetve a Dobradón kívül élők „világát”. Az együtt kávézók mások, mint a férfiak, akiknek „más dolguk van”, mások tapintat, tisztaság, tisztelet, nyugalom szempontjából, mint a máshol kávézók, mások, mint a más falvakban kávézók, illetve nem kávézók, vagy azok, akik a kávé és a kávézás általuk fontosnak tartott funkcióját vagy egyáltalán a „török kávé” nem ismerik. Ennek fontossága domborodik ki a velünk való találkozásokkor is, hiszen én a szűkebb, az ismert, közeli külvilágból, férjem pedig a távoli, ismeretlen világból származik.

A dobradóiak számára a külvilággal szembeni vagy a külvilágbeli viszonyítási pontok szerint megkülönböztethetjük az ismert, megtapasztalt „világokat”, valamint az ismeretlen, „távolról” megtapasztalt „világokat”. Számukra az ismert „világ” a Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait. Az egyik asszonynak például Adán vannak rokonai, ahol – mint elmesélte – „sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást”. Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik „már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk, kamerázták, ahogy faragtam a tyúkot, meg sírtak, amikor ették a kertből a paradicsomot”. „Az az asszony Németországból, meg az ura se nem tudták, mi az a török kávé. Ők itták azt az ő kávéjukat, a neszkávé, de annak semmi íze nem volt. Engem is kínáltak, hogy igyak belőle. Ittam, hogy ne sértsem meg. Az asszony meg örült, hogy iszom az ő kávéját, de annak még az alján se maradt semmi, ha megittad, üres volt a csésze.” Az ismeretlen világból megtapasztalt rész azonban „nem olyan jó, mint a miénk”. Azonban az „idegen” világból „emléknek” kávé hozattak, aminek a doboza oda volt állítva a konyhában a „regál”¹¹ tetejére, a másik doboz pedig a „török kávé” tartójaként funkcionál.

A kávézás rítusának tehát fontos szerepe van a közösség önmeghatározásában. Az első, önkéntelen árulkodó részlet a „kultúrámból”, hiszen a szívesen látott vendéget nem kérdezik arról, hogy kér-e kávé vagy sem, hiszen az természetes, hogy „mindenki iszik”. Másrészt pedig – ahogy egyik interjúalanyom elmesélte – minimális gesztus egy olyan személy irányába, aki belép a házába, vagy ha „nekünk valami kicsit is csinált”, s a gesztus hiánya azonnal maga után vonja a „hibázó” személynek gyengeségét a kapcsolatteremtésben: „Novi Szadon annak a rokonomnak van egy lakólánya. Az nagyon magának való, mert ott az az öregasszony egyedül, bár egy kávéra meg nem hívja. Az csinálja neki a születésnapjára a tortákat, kinyitja az ajtót, azt mondja, hogy au, pa Tetka Teruska ne bi trebalo, hvala, puno vam hvala.¹² De nem arra, hogy együtt megkóstolják, de még egy kávéra se hívta be még sose. Nem is lesz annak férje, nincs is annak senkije.”

A kávézás aktusa – ahogy már említettem – megerősíti a családi, nemi viszonyokat, ugyanis legtöbb esetben csak nők kávéznak együtt, közösen, legalább fél óráig, vagyis végzik azt a tevékenységet, amely legalább fél óráig tart a kávé szűrőcsőlgetése közben, ami naponta többször is megismétlődik, mindennap szinte ugyanabban az időintervallumban zajlik, melynek beszélgetései pedig az „elpanaszkodjuk, ami fontos” témájában folynak. Ezeken a kávézásokon pedig főleg a közelebbi rokonok vesznek részt, hiszen leginkább ők azok, akik a nap több, vagy netán valamennyi szakaszában együtt tartózkodnak, vagy együtt dolgoznak, ezáltal kihasználva az alkalmat a közös tevékenységek megszervezésére és összegzésére. Azonban azt ki kell emelnem, hogy a férfiak is kávéznak. A rokonok, az ismerősök és a baráti kör tagjai valamennyi találkozás alkalmával kávéznak, azzal a különbséggel, hogy ők „gyorsabban” isszák, mint a nők, külön asztalnál ülnek, így míg a nők hosszasan kávéznak, ők áttérnek „valami töményebbre”, sörre, borra vagy pálinkára.

A kávézás továbbá szimbolikus kifejezője a változásoknak is. A kávézás átvétele párhuzamosan történt a rádióval és a televízióval. A „modern világ” vívmányainak átvétele pedig fontos szerepet játszott a mikroközösség kultúrájának változásában. Egyrészt ugyanis a tradicionális „táncmulatságokon”, a közös munkákon kívül az ismerkedés újabb színtere, ahol a rokoni-házassági kapcsolatok szövődtek, a televízió-nézés volt a „boszanacoknál” meg a „szerbijanacoknál”, ahol a fiatalok, a lányok és a legények találkozhattak, beszélgethettek, így e kellemes elfoglaltság „kedves” volt számukra. Majd a televízió adaptációja fokozatosan a szülők részéről is végbement, hiszen nem sokkal később Mariska szülei is vettek: „Elmentünk Rumba venni televíziót. Jöttünk lovas kocsin, amikor azon a fahídon jöttünk, leszakadt alattunk: a lovak bele a vízbe. Én meg, nevetik mindig, csak a televíziót féltettem, fogtam, ne legyen baja. De nem lett, beállítottuk.”

A „boszanacok” és „szerbijanacok” érkezése után már nemcsak a „táncmulatságok” váltak interetnikussá, hanem a „munka” is, ugyanis valamennyien az állami pusztán közösen dolgoztak, valamint az új „rítusok”: tévézés, rádiózás is. Így míg a dobradói magyarok korábban más etnikai közösség tagjaival csak nagyon ritkán találkoztak: néhány szerbvel a „táncmulatságokon”, illetve a környező településeken élő katolikus horvátokkal, addig ettől az időszaktól kezdve az interetnikus találkozások mindennapossá váltak, ezzel gyakoribbá, illetve lehetővé téve a magyar és más etnikai csoporthoz tartozó fiatalok párkapcsolatát, majd pedig affinális rokoni kapcsolatra lépését. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ez a mai napig sem gyakori, ám vannak családok, amelyekben létrejöttek ilyen rokoni kapcsolatok, mindezeknek eredetét erre az időszakra tehetjük.

A kávézás felsorolt tartalmainak az összefüggés-rendszeréhez visszatérve a fejezet elején említett fényképjelenet egyik alapjelentése, hogy amikor házigazdám, Mariska a „szép kép” fogalmán a kávézás aktusát értette, még akkor

is, ha azt „nem is igaziból”, hanem imitálva tettük, hiszen „ez nem hazugság, mert úgyis annyit kávézunk, igaz is lehetne”. Ezáltal kifejezte a széphez, illetve hozzám való viszonyát is, hiszen az általa tartott „szépet” megosztotta velem, a baráttal, a „rokonnal”, eljutva ezzel a kávézás mindent átfogó jelentéstartalmához; a széphez és a közeli, bensőséges interperszonális viszonyok fogalmához.

A dobradóiak kávézási rítusának egyik döntő aspektusa, hogy a „legbelső világok” tagjai látogatásának rendszerességével erősítse a csoportkohéziós erőt. Boglár Lajos Francia-Guyanában folytatott terepmunkái (1991–1997) során egy, a dobradóiak kávézási rítusával párhuzamba hozható „többfunkciós rítust” figyelhetett meg, a kasiri-rítust, amelynek során a rokonok egymás meglátogatásával erősödött a csoportkohéziós erő, amit szimbolikusan aláhúzott a kasiri (maniókasör) közös fogyasztása. Mivel ez a rítus elsősorban társadalmi kötelekeket érintett, Boglár Lajos ezt a folyamatot „horizontális” tendenciának nevezte el.

Ugyanígy az általam megfigyelt jelenségek is ilyen „horizontális” mikro-társadalmi kötelekeket erősítenek meg a közösség tagjaiban. E „horizontális” jelentéstartalom kiegészítve a vele összefüggő „vertikális” jelentésekkel, amelyeket Boglár Lajos egy „helyreigazító-rítus” kapcsán fogalmazott meg (vö. Boglár 2002: 19–26), a dobradóiak kávézó-rítusában magán a rítuson kívül fogalmazódik meg. A „vertikális” jelleget a közösség kultúrájának változásában tapasztalhattam, hiszen mivel a dobradóiak – ahogy elmesélték – az 1960-as évekig a kávé sem ismerték, azt kell feltételeznünk, hogy esetleg ez a rítus közösség-összetartó erejéből is kifolyólag valamit helyettesíthet. Terepmunkám során kiderült, hogy a „kávézás időszaka” előtt „Mókus tanító”, a falu első rádiótulajdonosa – ahogy mesélték – „minden délben már kitette az iskola udvarában a rádiót, bekapcsolta a magyar kanálist, fölhangosította, és itt nálunk, Dobradóban szóltak a budapesti harangok”, majd ezt követte a rádió közös hallgatása: „Kiültünk, vittük a padokat, arra fordítottuk, ahun a rádió volt, és néztük a hangot. Ha együtt volna valaki, és nem tudta volna, hogy mi van, azt gondolta volna, hogy na, ezek se normálisak.” Ezt a közös rádiózást támasztotta alá az a példa is, hogy amikor karácsonykor a fiúknak egy Puskás Ferenc által dedikált focilabdát vittünk ajándékba, Öcsi, Mariska férje gondolkodás nélkül felsorolta az aranycsapat, majd az azt követő magyar válogatott futballcsapatok tagjait: „Tudom én, ki volt az a Puskás, az volt a világon a legnagyobb futballista.” A fiúk, megkapva a labdát Puskás Ferenc kézjegyével, örömmel futottak elmesélni falubeli barátaiknak a „nagy hírt”, hogy – miként fogalmaztak – „ezt egy olyan ember írta alá, aki régen olyan volt, mint most a Ronaldo”, ők azonban nem hittek nekik. Mókus tanító azonban rádiójával éppen abban az időszakban hagyta ott a falut, amikor a „boszanacok” meg a „szerbijancok” megérkeztek kávéjukkal és tévéjükkel. A közös „rádiózás” pedig ezentúl náluk zajlott a televízió képernyője előtt, ahol lassan a dobradóiak „bedrógáltak attól a jó kávétól”.

Mariskáék korosztályának identitás-meghatározásában tehát fontos szerepet játszottak a „Mókus tanító” idejében hallgatott „budapesti harangok”, illetve a „magyar meccsek”. Ma azonban az ennek a helyébe kerülő kávézás rítusáról mondhatjuk el ugyanezt. A labdát kapó fiúk esetében pedig az, hogy labdájukat „a világ egyik legnagyobb” játékosra érintette, aki ráadásul magyar, továbbá az, hogy a falubeli többi gyerek kételkedett a történet valóságában, számukra még fontosabbá válik az a közösség, amelynek tagjai tudják, hogy Puskás Ferenc valóban létezik, s akik elmesélik, hogy ki is ő. Ez a közösség pedig a fiúk legközelebbi rokonai, a nagycsalád, a falu egyik pólusát alkotó csoport tagjai, akik együtt kávéznak.

Ebben a dobradói példában a „vertikalitás” úgy jelenik meg, hogy a kávézás egy a közösség tagjai számára meghatározó identitás-tényező helyére lép, ezáltal az érintettek identitás-konstrukciója megváltozik, s vertikálitásába a fiúk esetében ismét belekerül egy újabb etnikai „identitás-részecske” a „nagy magyar focistáról” szóló történettel.

Összefoglalva: a kávézás a dobradói mikrotársadalom kultúrájának központi jelensége, amely meghatározó szerepet játszik a közösség mindennapjaiban, a dobradói értékrend alapja, s ezáltal az interperszonális kapcsolatok viszonyítási centruma. Fontos szerepet játszik a közösség életének strukturálásában, s ezáltal időfelfogásában, kifejezi, illetve szimbolizálja az egymásra való nyitottságot és ezzel párhuzamosan a helyi kulturális értékrend alapját, a többi „világhoz” való viszonyát, megerősíti a családi és a nemi viszonyokat, szimbolikus kifejezője a változásoknak, továbbá – ahogy a fentiekben láthattuk – kifejezője a közösség „szép”-, illetve „barátság”-fogalmának is.

JEGYZETEK

¹ A Szerémség a Dráva és a Száva közét jelenti, amely 1918 előtt évszázadokig a Horvát Királysághoz tartozott mint a Magyar Királyság társországa. A magyar és a „szerbhorvát” források hosszú időn át Horvátország keleti részét egységesen Szlavóniának vagy Horvátországnak, illetőleg Horvát-Szlavónországnak nevezték. Ezen belül az irodalom és a népi tájsemlélet egyaránt megkülönböztette a keleti részt, a Szerémséget, a középső területet, Szlavóniát és Horvátországot, melyen inkább Zágráb környékét, illetőleg a Száván túli vidéket (Lika) értették. (Vö. Kósa 1983: 34) A második világháború utáni Jugoszláviában belső területcsere eredményeként Szerbia kapja a Szerémséget, cserébe Horvátországhoz csatolják a baranyai háromszöget. E területek vitája majd a délszláv háborúban folytatódik. (Vö. Köztes-Európa 1997: 698) Jelenleg Szerbia része.

² A *kávéra jön* kifejezés a *doći na kafu* szerb nyelvű kifejezés magyar tükörfordítása. A kávé említésekor fontos kiemelni, hogy esetünkben az úgynevezett „fekete”, vagy „török” kávéról van szó, amely a dobradóiakhoz már pörkölt és darált állapotban kerül. A kávé elkészítése a főzésével történik. Elfogyasztása után „zacc” marad a csésze alján. A dobradóiak szerint az a kávé, amit a „németek” isznak, „semmi”, mert nem marad semmi a csészében.

- ³ A *boszanac* elnevezés a szerb nyelvben bosnyák férfit jelent, a *szerbijanac* pedig a *Szrbijanac/szerbiai* magyarosított változata. A dobradóiak nem használják a nők jelölésére ezek női megfelelőit, mint *Bosanka* vagy *Szrbijanka*, hanem a *boszanachoz*, illetve a *szerbijanachoz* hozzáteszik az asszonyt, mint jelzett szót.
- ⁴ A *bedrógáztunk* jelentése ebben az esetben *rászoktunk*. A szerb nyelvben, illetve a dobradói nyelvváltozatban a *kábítószer* jelölője a *dróga*, az erre való rászokás jelölője pedig szintén a *bedrógáztak*.
- ⁵ A *batri* (ceruza)elemet jelent.
- ⁶ Beszélgetéseink során valamennyi esetben a *televízió* elnevezés hangzott el a tárgy jelölésére. Ennek oka lehet az első találkozás és átvétel módja, vagyis az, hogy nem magyar nyelvi környezetben történt meg ez az aktus, valamint az elnevezés említésének leggyakoribb közege, amely a családon, a falun belül, illetve szerb vagy horvát környezetben hangzik el a *televizor* mintájára. A tévé elnevezés egyszer sem fordult elő, általam történő használatakor azonban értették a szó jelentését, így azt állíthatjuk, hogy ez a kifejezés passzív szókincsük része csupán.
- ⁷ A *četirideset* annyit jelent, mint negyven. A fenti beszélgetés vicces volta pedig abból ered, hogy Mariska tizennégy helyett, ami *četirinaest*, negyvenet mondott.
- ⁸ A baba idős asszony jelölője, legtöbb esetben a nagymamát is ezzel az elnevezéssel illetik. Ez volt az első megismert szerb szavak egyike a dobradói magyarok körében.
- ⁹ A *szerbijanac* asszonyról alkotott sztereotípiának azért tartottam fontosnak a „mágikus-mitikus” elemeinek hangsúlyozását, mert ez az egyik első kép alapja lehet a mai természetfeletről alkotott képpel és annak a praktikus tudással való összevetésével, valamint az ismeretlen és a mitikus összekötése, melynek bővebb tárgyalására a Dobradóból nézett távoli világok értelmezésének ejtek sort.
- ¹⁰ A *levetetés* jelentése a fénycépezőgéppel végzett aktus tevékenysége.
- ¹¹ A *regál* esetükben a fiókos szekrényt jelenti.
- ¹² Jaj, Terike néni, nem kellett volna, köszönöm, nagyon köszönöm.

IRODALOM

BOGLÁR Lajos

2002 Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): „Jelbeszéd az életünk” 2. 19–26. Budapest: Osiris Kiadó

HALPERN, Joel M.

1967 *A Serbian village. Social and cultural change in a Yugoslav community*. New York–Evanston–London: Harper and Row, Publishers

VIRÁG HAJNAL: RITUAL OF DRINKING COFFEE IN THE LIFE OF A COMMUNITY IN SREM

The author looks at how the locals of Dobrado, a place in Srem, relate to coffee drinking and the influences of the ritual of drinking coffee on the micro society of Hungarians living there. As a consequence of cultural interactions, coffee has become one of the basic elements on the scale of values of this micro-society. The day starts with coffee and it ends with coffee. The morning coffee represents the systematization of the coming day, while the evening one is the summing up of the day that has ended.

Drinking coffee is the central phenomenon of the Dobrado micro-society, so it plays a decisive role in the everyday life of this community, and thus, it has become the central base for comparison of interpersonal relationships. This ritual plays an important role in structuring the life of the community, and through its perception of time it expresses, that is, symbolizes openness towards one another and parallel to this, it forms the basis for the local scale of cultural values and their relations to “other worlds”, it sanctions family and sexual relations, it is a symbolic expression of changes and, further, it takes on the expression of the notion of “beautiful” and “friendship” in the community.

Keywords: Dobradó, ritual

ETO: 821.511.141 (497.11).09

Mák Ferenc

KALAPIS ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM (II.)

Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (II.)

A szerző Kalapis Zoltánról, vidékünk kiváló művelődéstörténeti kutatójáról és annak munkásságáról írt tanulmányt, aki a Magyar Szó „terepjáró” újságírójaként a bánági szórványmagyar-ság pusztuló portáinak rendetlenségében botlott először olyan kérdésekbe, amelyek az egyéni sorshelyzeteken túl a közösség jövőjének kilátástalanságát is megmutatták.

Kalapis Zoltán a Bánát krónikásaként indult, és roppant gazdag kutatói pályája során minduntalan e tájra tért vissza, úgy rendezve maga köré a magyar „lentséget”, hogy benne a teljes nemzeti történelem mutassa meg valódi szépségeit és ma már nem sejtett gazdagságát. Számára azonban láthatóan a történelem fogalma több, bővebb, mint amit a história eszmetörténete fogalomként, változó tartalommal ugyan, de mégis egységes struktúráként meghatározott és leírt. Szemléletének középpontjában két – minden esetben tágítható – princípium áll: a tárgyiasult történelmi emlékezet és az alkotó szellemek életműve.

Kulcsszavak: a délvidéki magyarság története, Kalapis Zoltán, kisebbségi lét

Első könyveiben a vidékjáró Kalapis Zoltán a bánáti munkásembert örökítette meg, alakjainak társadalmi és szociális dimenziói vannak. Az újságíró találkozásokat rögzített, helyzeteket regisztrált, de hőseinek akkor még nem volt történelmi megformáltsága. Gyárlátogatások alkalmával készült üzemi riportok során a szerző írásaiban nem egy alkalommal a politikum is megjelent. Egyik korai, 1976-ban keletkezett, a *Téglavető idénymunkásokból gyáripari munkásság* című riportjában a nagyikikindai téglagyár öntudatos dolgozóit így mutatta be: „A mélybe zuhant proletársorsot a múltban a városzéli téglagödörökben dolgozó emberek személyesítették meg leginkább. Kiszolgáltatottságuk mindenütt határtalan volt. (...) A korszerű technológiában jártas, az öngazgatás iskolájában nevelkedett dolgozóknak nem sok közük van az agyagbányák kubikusaihoz, a látástól vakulásig dolgozó tégláégetőkhöz.” A publicista azt sem mulasztotta el jelezni, hogy a modern üzem alapkövét az öngazgatási tervezés fényes eredményeként „1974-ben a X. pártkongresszus alkalmából tették le”. A mokrini olajbányászok között arra kereste a választ, hogy „a társadalmi tervezés hogyan befolyásolja az egyedek életét” (*Olajbányászok között*, 1977), és Törökkanizsán sem csak egy modern gyár vagy üzem, hanem „korszerű gyáripar” született. „Ha egy agrárkörnyezetbe gyár indul, (...) az újabb és újabb anyag

javakat előteremtő munkásság bölcsője lehet” – lelkesedett maga a tudósító is a gyárlátogatás során, miközben azon is eltöprengett, hogy „mit is ér az ember, ha munkás és ha nő, milyen a helyzete a termelésben és azon túl” (*Hetven év után gyáripar születik*, 1978). A muzslyai kertészek között azon gondolkodott, „vajon ez az élet és termelési mód a társadalmi fejlődés főcsapásán halad-e, vagy a mellékutakat járja? (...) Okozott-e megrázkódtatást az egyik társadalmi osztályból a másikba való átlépés?” (*Városi munkások, falusi lakosok*, 1977), a külföldi vendégmunkáról hazatért ittabéiek otthoni újrakezdését pedig így látta: „emberi magatartásuk és társadalmi helyzetük szociális alapja is azonos: a megerősödött kisbirtok (...) közösen osztozkodnak a mezőgazdasági termelők sorsában, és együtt viselik a társulás lemaradásának következményeit is (*Hazatért munkásokkal Ittabén*, 1976). A hertelendyfalvi látogatásakor már a szocialista ember típusát is megrajzolta: „Az ember egy életen át ingázik a lakóhely és a munkahely között (...) Ez az a két hely, ahol a sok látható és láthatatlan szál és kapocs keletkezik, ahol testet ölt és valósággá válik az a viszonyrendszer, amely az egyedet a társadalomhoz fűzi, részévé teszi. Az egyik, ugye, a gyár, az alapszervezet, a hivatal, ahol az ember már munkájával is, főleg termelőtevékenységével, sokféleképpen kapcsolódik a társadalomhoz, nem beszélve arról a hatalmas területről, melyet az öngazgatási gyakorlat, a politikai élet meg a szakmai kérdések fogalmával lehetne úgy-ahogy körülhatárolni, hozzáfűzve, hogy mindez nemcsak a munkaszervezeten belül, hanem annak kapuin kívül is zajlik” (*Vojlovicai találkozások*, 1977). Ez voltaképpen „a sok helyütt helytálló, cselekvő, teljes ember arcképe”, azé az emberé, aki „közösségi szolgálatra van rendelve”, s akitől szocialista elkötelezettsége okán az újságíró megkérdezheti: „hányadán is állunk azzal a társadalmi tevékenységgel”? Versecre azért látogatott el az újságíró, hogy lapját, a *Magyar Szót* arról tudósítsa, hogyan is érvényesül az öngazgatási szocialista Jugoszlávia mindennapi valóságában az egyenjogú nyelvhasználat. A soknemzetiségű bánáti város kiválóan alkalmas ennek a felmérésére. Közben mintha párthatározatot olvasnánk: „Az egyenjogú nyelvhasználat gyakorlati életre keltése a kádernevelésen, az ösztöndíjpolitikán, az óvodától az egyetemig terjedő anyanyelvű oktatáson áll vagy bukik. Mert ugye, nem csak jogászok kellene, hanem közgazdászok, hivatalnokok, fordítók is, nem beszélve az egyéb értelmiségi káderekről, s nemcsak magyarul tudók, hanem románul, szlovákul és ruszinul tudók is” – fogalmazta meg elvárásait Kalapis Zoltán. És miközben tapasztalatgyűjtés céljával a város hivatalait járta, a kisiparos műhelye előtt eltöprengett azon, hogy hajdanában ez a fajta fejletlen termelés a munkabéren vagy a munkaidőn hozta be az elmaradottságából eredő hátrányát, az elviselhetetlenségig fokozva ezzel a kizsákmányolást. „Nem véletlen, hogy a vajdasági munkásmozgalom első csírái éppen ezen a vidéken, Versecen és Fehértemplomban hajtottak ki” (*Pannónia végén, Kárpátok kezdetén*, 1976).¹

Látható, hogy ezekben az írásokban az újságíró a kötelező elvárásoknak tett eleget. A munkás-önigazgatás vívmányait vette számba, termeléseinek eredményeket hasonlított össze a párthatározatokban előirányzott célokkal, az egyenjogú nyelvhasználat gyakorlatát elemezte, hogy a tapasztaltak alapján a testvéri együttélés eredményeire következtesse. Írásai tele vannak politikai közhe-lyekkel, a tudósításokat a pártzsargon egyhangúsága itatja át. Kirí a kényszere-
dottség valamennyiből.

Illetve talán mégsem. Korai bánáti terepjárásai során a szocialista televényen kívül valami mást is észrevett a szerző. Valamit, amit mások is láthattak volna, de vagy nem volt bátorságuk hozzá, vagy nem volt jelentősége a számukra. Nem illettek bele a gazdasági teljesítmények politikai értékvilágába. Törökkanizsán az egykori selyemgyár épületének kopott, málladozó falán egy emléktáblát fe-
dezett fel, amelynek szövegét beillesztette a tudósításába: „Ezen telep létesült vi-
zeki Tallián Béla földművelési miniszter kezdeményezésére, pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Ignác minisztersége alatt, Kalin Ferencz mérnök tervei és utasításai szerint 1908-ban.” Az újságíró – azon túlmenően, hogy dokumentálta magát a jelenséget – egy apró kis kitérőt tett azzal, hogy közölte: a két személy ismert jobboldali politikus volt, az úri Magyarország birtokos osztályának a kép-
viselője. „Darányi nevét két cselédtörvény tette hírhedté. Tallián Törökkanizsán nagybirtokos, Torontál megyében alispán, Pesten országgyűlési elnök [volt].” Ezt követően három sorban megvillan valami a későbbi művelődéstörténész lelkesedéséből: „ha már a rég múlt időknél tartok, hadd mondjam még el azt is, hogy ezen a tájon a selyemgubó nevelését és annak nélkülözhetetlen tartozékát, az eperfát az 1738-ban Nagybecskerekre érkező spanyol telepesek honosították meg. A híres pesti Valero selyemgyár alapítása is (1776) egy bánáti spanyol család nevéhez fű-
ződik”.² Egyetlen bekezdés a tudósítás szövegén belül, amelyből némi lelkesedés árad, ahol egyénivé válik az újságíró hangja. Mintha hosszú várakozás, a lehető-
ségek keresése után parányi esély adódna a titok közlésére: igenis van dimenziója az egysíkúnak látott és láttatott valóságnak.

Mintha csempészárut kellene elrejtteni egy kirakodóvásár portékái között, Kalapis Zoltán egyre többször tett utalást a történelmi előzményekre. Muzslyá-
ról elárulja, hogy 1890-ben történt betelepítésekor Nagybecskerek része volt, s hogy a „400 telepecsalád (pontosan 443) az észak-bánáti dohánykertész-fal-
vakból érkezett: főleg Szajánból, továbbá Nagybikácsról, Monostorról, Tisza-
szentmiklósról (Ostojićevo), Padérol, Akacsból, Terjánból”. Versecen hasztalan érdeklődött az iránt, hogy „hol van az egykori Herczog patika, vagyis Franz Herczog, illetve Herczeg Ferenc szülőháza”, de közben egy félmondatban el-
mondta, hogy a város német lakosságának sorsa 1944-ben „tragikusan végző-
dött: az akkor 30 000 lakosú Versec 15 000 németjéből ma csak 300 él a városá-
ban”. Szokatlan színfoltjai voltak ezek a részletek a korabeli délvidéki magyar publicisztikának.

A *Bánát könyve* című kötet legszínesebb írása kétségtelenül a *Tanyai krónika*. A táj, a Tiszához közeli tanyavilág, a majorságok laza láncolata az a vidék, ahová a későbbiek során Kalapis Zoltán rendre visszatért. „A térséget északon Padé, keleten Novo Miloševo, délen Törökbecse, nyugaton pedig a Tisza határolja.” Faluvá, településsé még össze sem szerveződött „közösségek” – Aladár, Kerekto, Sártó, Paktó – indultak pusztulásnak az 1960-as években; valamennyi sorsát megpecsételte az erőteljes iparosítás. Aladár is ennek az előretörésnek esett az áldozatául. „Valójában egy elvetélt falu. Pedig nem is olyan régen fogant meg, de mégis későn: minek szaporítani a falvaknak a számát, amikor a meglevők is elnéptelenednek?” Kalapis Zoltán bizonyíthatóan ekkor, ezen a helyszínen találkozott először egyén és közösség, táj és település együttes tragédiájával. Valami izzott a levegőben, a találkozások tele vannak feszültséggel. A juhászok ivadékai sok-sok nyomorúság után akkor jutottak el addig, hogy feladva nomádságukat, valamiféle közösségbe szerveződjenek, egy kicsit az elképzeléseiknek megfelelően alakítsák át a majorságot, hogy végre földet is műveljenek, önálló gazdaságot létesítsenek. Ám mire „beülhettek” volna a sajátjukba, az országos politika a hagyományos gazdálkodás felszámolása mellett döntött. Erőteljes iparosítás vette kezdetét, s ezzel a falu, a kistelepülések sorsa megpecsételődő. Gyárak, üzemek épültek, és a város lassan felszippantotta a falusi lakosságot, felszámolva ezzel a hagyományos paraszti életformát is. E folyamatban valamilyen formában mindenkit ért sérelem. „A 76 éves Nagy József kijött megnézni a vetést, közben botjával nagyokat csapott a földre, mivelhogy a tagosítás során sérelem érte. (...) A tagosítás hullámai sem ültek el: van, aki a talpon álló heréjét sajnálja, van, aki azt számolja, kinek mennyi hasznot hajtott a kataszterbe került bitangföld.” Az újságíró balladás vidékre érkezett, elegendő körülnézni, hogy a tekintetekben, a kézmozdulatokban, a lépésekben, a szavak sokadik értelmében felfedezzen valami ősiséget, évszázados megtartó erőt, valami kítartást és elszántságot: „Először akkor találkoztam az ezeréves hiedelmek maradványával, amikor a birtok kospásztora előadta, hogy ha a jobb szemem viszket, örömet lát, ha a bal, akkor kisebbfajta bosszúság éri. Ha pedig az orrát éri az inger, jobb, ha aznap senki sem szól hozzá. (...) ahol a művelődés mécsese nem fogott nagyobb lángot, tág tere lehet a bájolásnak, igézésnek, vajakosság-nak, meg hogy nem mehet ritkaságszámba a hazajáró lélekről, a tetszhalotról szóló mese sem.”³ A helyzet maga kínálja, hogy ezen a tájon Borbély Mihály emlékét keresse⁴ – de csalódnia kell, senki nem emlékezik a nagy mesemondóra. Ez az első pillanat, amikor az újságíró indulatos lesz: „Miért nem őrzi meg a köztudat jobban az ilyen jeles emberek emlékét?” – kérdezi, s elképzelhető, hogy a válaszkérés, a bizonyosság igénye egyszerre fordította Kalapis Zoltán figyelmét a tájban létező közösség jelene és sorsának múltbéli gyökerei felé. A faluriportnak indult írás ezen a ponton átszellemül, egyszerre megjelenik az író kíváncsi szelleme. Hangja határozottan átlényegül, mintha megérkezett

volna oda, ahová régóta vágyott, abba a világba, amelynek talán csak a hangulatát ismerte, de tudta, hogy van, legalábbis valamikor létezett, s most, amikor felfedezte, íme, a beomló partok között a végleges eltűnés fenyegeti. Soraiból kicseng, az újságíró megérkezett. „Egyre jobban ismerkedem a tanyavilággal. Tudom már, hogy melyik udvari nyíláson lopakodik be a reggeli nap, hogy a látóhatár melyik részén pillanthatom meg tiszta időben a pusztatemplom romját. Kitapasztaltam, hogy a Böge Kerektónál lép ki a Tiszából, s már nem tévednék el, ha meg kellene keresnem, hol találkozik a Vince-érrel. Ismerem az árokparti bodzafákat – az egyik alatt cserkésző sünt találtam –, a nagyobb pusztai buckákat, a dűlőutakat.” Így csak akkor tud lelkesedni az ember, ha végre hazatalált. Ekkor vetette papírra Kalapis Zoltán azt a vallomását, amelynél tömörebben a későbbiek során, életműve kiteljesedésekor sem fogalmazta meg a történelem iránti rajongását: „miért is kutatok a rég múlt világ nyomai után? Mi köze van egymáshoz a grófnak és a zsellérnek, a földbirtokosnak és a juhásznak? Hát csak annyi, hogy itt voltak, nyomot hagytak, jóról, rosszról emlékeznek rájuk. Csontjaik is itt porladnak nem messze egymástól.” Ezt követően Kalapis Zoltán három évtizeden át szüntelenül az egykor itt jártak nyomait kutatta. Ugyanakkor a felismerés pillanatában az is bebizonyosodik, hogy nem csak az emlék a fontos, de az emlékező is, kettejükből áll össze a történelem panorámája. A *Tanyai krónika* egyben a felismerés pillanatának a krónikája is – talán ezért maradt a szerző egyik legkiválóbb népismereti dolgozata. Bánát és a „lentség” misztikumára kibontásra vár.

Kalapis Zoltánt mélyen megrendítette, hogy Simogy és Kerekto környékén már senki sem emlékezett a nagy mesemondóra, Borbély Mihályra. Lehetséges, hogy e bőven áradó meseforrás az idők során nyomtalanul eltűnt a bánati szikesen? Lehetséges, hogy emlékének csak a Kálmány Lajos szerkesztette népmese-gyűjtemény⁵ őrizte meg, s Borbély Mihály alakja végképp kihullott az utókor emlékezetéből? Kalapis Zoltán elindult a táj szülöttjének felkutatására. Családi és rokoni visszaemlékezés nyomán, néhány írásos dokumentum és fénykép segítségével kísérelte meg rekonstruálni mindazt, ami egy uradalmi cselédről és szegényparasztról közel egy évszázad múltán egyáltalán fennmaradhatott, s akiről a meséinek megjelenésekor, 1914-ben Juhász Gyula így írt: ahogyan elmondja a meséket „Borbély Mihály ifjú gazda, az kész tanulmány minden elbeszélő számára. Itt nem egy talentum, nem egy zseni nyilatkozik, hanem minden fordulatában, minden ötletében és szeszélyében a legnagyobb és a legelső zseni maga: a nép, a magyar nép. Petőfi, Jókai, Tömörkény főfő tanító mestere.” Az életrajzi krónika írója kiderítette: Michail Borbély, vagyis Borbély Mihály 1882. augusztus 24-én született Kerektón. Innen indult el hányatott útjára, úgy, ahogy „a szél elindítja a ballangókórót, és görgeti maga előtt a gyepen hol ide, hol oda”. Itt Kerektón találkozott egy Horgosról elszármazott öreg juhással, akitől a meséket tanulta. Mások egy nagybácsi számadót is emlegettek, meg

olvasni tudó anyját. Mindenesetre a kiskanász és a juhászbojtár útja önmagában is mesébe illő: Kisbikács-, Nagybikács-, Aladár-, Kerekto-majorokban nevelkedett – szinte lépésről lépésre azt az utat járta végig, amelyet későbbi meséinek hősei is. „Simogyhoz való vonzódása mélységesen emberi vonás – írta róla, alakjával szinte azonosulva Kalapis Zoltán –, hiszen itt élte le gyermekéveit, itt serdült férfivá, itt találkozott mesemondó mintaképével. Ismert világ ez számára, rokonokkal, barátokkal van benépesítve, és persze emlékekkel is. A zöld tavaszok és barna ősök, a harmatos hajnalok és citerázó esték, az illatos árkok és a kövér tájak, a síró bíbicek és a bodza lombja közül rebbenő verébraj emlékével. Mi ez, ha nem a szülőföld vonzása, a megszépítő múlt képe?”⁶ Észre kell venni, hogy a krónikás milyen nagy mértékben azonosult a tájjal, és a tájban élő alakjaival, ő is abban a sejtelmes világban jár, „amelyben nincs különbség a két ikertestvér, az ima és a babona között”, s itt fedezi fel Borbély Mihály meséinek „életízét”.

Ez az első „történelmi” portré, amelynek megrajzolására Kalapis Zoltán kísérletet tett. Borbély Mihály alakja tapinthatóan már nem élt a táj emberének emlékezetében, de szellemi arcvonása ha nehezen is, ha körülményesen is, de kibontható volt a reá telepedő homályból. A krónikás emléktöredékekből, megidézett élethelyzetekből, hangulatfoszlányokból próbált meg összerakni egy világot, de segítségére voltak a korabeli sajtóbeszámolók, a levéltári források, a családi dokumentumok és a hozzátartozói emlékezések is: mindaz, amivel egy történész, egy történetíró rendelkezhet egy alak, egy történet megrajzolásakor. Érdeemes azonban odafigyelni a folyamatra: Kalapis Zoltán szinte a táj középpontjába helyezte magát, a látvány szemlélése, a korhangulat fürkészése révén teremtett közvetlen kapcsolatot kutatásának tárgyával. Erre a közvetlen élményre épült azután az a bámulatos tárgyi tudás és tényismeret, amelyből a portré – vagy a történelmi esemény – legapróbb részletei is a helyükre kerültek. Borbély Mihály élettörténetének rekonstruálásával kapcsolatban a szerző leírt egy esetet, mely önmagában is jellemző Kalapis módszerére: „kutatásaim során mindenütt kerestem katonafényképét. Mert, ugye, ha máshol nem, Bécsben csak lencse elé állhatott. Sokáig még a hírét sem hallottam. Végül is leánya, Borbély Annus erősítette meg feltevésemet. A fénykép 1927-ben még megvolt Crna Barán (Feketetón), ottani tanyájuk falán kék nadrágban, piros mentében. Borbély Mihály arcképe rá volt ragasztva. A kép eltűnt.” Előbukkant viszont Borbély Annus fiókjából a mesemondó öregkori fényképe, amely az unokái körében őrizte meg az alakját. Ez volt a második fénykép, amely „valaha is előkerült”, illetén Kalapis Zoltánnak köszönhetően történelmi emlékké vált.

Az egyházaskéri Borbély Mihály a sokat látott és sokat próbált emberek sorába tartozott, minden alkalmat megragadott, hogy a maga embere legyen. Álma egy tanya volt, amit idős korára meg is teremtett magának. „Ami a világon dolog volt, azt mind csinálta” – mondta a húga, Borbély Roza. Moholon cserép-

edényt vásárolt – mázas köcsögöket, szilkéket és korsókat –, amit azután Bánátban eladott. Kocsival hordta a hagymát és a krumplit a törökbecsei piacra. Az első világháború után felcsapott lisztcserélőnek, majd ezen túllépve kenyeret sütöttek eladásra. Bandájával utat kövezett Szerémségben, de volt disznókereskedő és lócsiszár is. Kálmány Lajosnak napszámba mesélt, kellett neki a pénz – azzal, hogy majd folytatják, de a teljes meseanyag sohasem állt össze. Szerette a pénzt, a vásárok után azonban soha nem került el a lacikonyhát. Amerre járt, papucsot mindig vett az asszonynak. Féltékeny ember volt, de ő nem vetette meg a más asszonyát. Párjával együtt nagyon szerettek táncolni, nélkülük nem múlt el bál a környéken. Borbély Mihály hirtelen haragú, nagytörvényű ember volt, hazaérkezésekor mindig nyitva kellett állnia a nagykapunak. Akaratos, elszánt és célratörő ember volt, akinek alakja ott magasodik a legnagyobb magyar mesemondók sorában. Esendő voltában is óriási szellem volt, alkotó-teremtő ember, a maga sorsának kiteljesítője. Hogy élettörténetét megismerhettük, hogy meséit szellemi értékeink között számon tarthatjuk, azt Kalapis Zoltánnak köszönhetjük. És persze Kálmány Lajosnak, akiről történetírónk másfél évtizeddel később nem kevésbé izgalmas portrét rajzolt, kóborló paptudósnak, a század egyik legnagyobb néprajzkutatójának nevezve őt, aki azonban lépten-nyomon vihart kavart maga körül, ujjat húzva Torontál vármegye elöljáróival is.

Borbély Mihály és Kálmány Lajos találkozása óriási jelentőségű esemény volt a maga idején; 1914-ben megjelent közös „alkotásuk”, a *Pingált szobák* című népmeseegyűjtemény új fejezetet nyitott a néprajztudományban. Először fordult a figyelem a népmeséket „megalkotó” szellem felé, először fedezték fel a világgal még összhangban élő parasztember lelkének hatalmas dimenzióit, azokat a belső tereket, ahol a meseszerű világteremtő folyamatok a maguk színességében bontakoznak és teljesednek ki. Borbély Mihály – s az ő nyomában járó Fedics Mihály, Lacza Mihály és özvegy Palkó Józsefné – olyan otthonosan élt a maga világában, olyan szervesen épült be a paraszti élet horizontjának határai közé, oly nagy mértékben birtokolta annak rendjét és fogalom-készletét, hogy annak képzeletbeli szintéziseként megalkotta meseszerű megfelelőjét. A mesealkotó juhász és napszámos a képzeletében a valóság humanizálásának szándékával alkotta meg az erkölcsös és jogszerű világ látomását, amelyben a számára elfogadható rend a legfőbb törvényteremtő erő. Ami nem lehetett az övé a dülőutak, a szikések és a legelők mentén, azt megalkotta képzeletének megtisztított fogalomrendszerében. Kálmány Lajos nyomán Kalapis Zoltán számára is az volt az elragadó Borbély Mihály személyében, hogy az egyszerű napszámos ember képzeletében újra tudta alkotni a világot, amit a maga elképzelése szerint szeretett volna élhetővé tenni. A krónikás figyelme mindig azokat a teremtő szellemeket kereste, azok titkait kutatta, akik át akarták alakítani azt a világot, amelyben élniük adatott – ezért voltak alkotó egyéniségek. Az egyházaskéri mesemondó ennek volt a bánáti östípusa.

Borbély Mihály portréjának megrajzolását követően Kalapis Zoltán számára továbbra is nyitott maradt a kérdés: él-e még vidékünkön a nép soraiban az a világteremtő kényszer, amely népmesékbe, népdalokba vagy népballadákba menti át, alkotja újra az élet valóságos eseményeit. Ha igen, bizonyosága lenne ez annak, hogy vidékünkön a táj és a lélek még mindig szerves egységben, kölcsönös feltételezésben él egymással, hogy a hétköznapi események még elindítják a maguk törvényszerű folyamatait a lélek világában is. Bizonyosága lenne az annak, hogy az ember még a saját otthonaként éli meg a valóságot, még nem idegen annak társadalmi kulisszái között, a külső történések a lélek tájain is visszhangot keltenek. Vidékjáró útjai során nemegyszer balladás énektörödékekre lelt, egyes beszélgetőtársai még azt is tudni vélték, hogy a megénekelt gyilkosságnak valódi történeti alapjai voltak. Emlegették, hogy bizony a magyarcserenyi Deák Gyurit meggyilkolták a tóbai búcsúban, Budai Józsit pedig a törökbecsei nagyutcán szúrták le. „Vajon lehetséges-e – fogalmazta meg a felettébb izgalmas kérdést Kalapis Zoltán –, hogy fél évszázaddal ezelőtt még ezen a mi tájunkon is élt a balladaalkotás kényszere? Vajon egy ilyen megrendítő helyi jellegű esemény kiválthatta-e” a balladateremtés folyamatát? Mert ha bebizonyosodna, hogy igen, a déli peremvidéken a XX. század első évtizedeiben is születtek népballadák, az teljesen felülírná azt a vélekedést, hogy modern századunk valósága oly mértékben alakult át, hogy vele szemben a népi alkotókedv teljesen kiapadt, s hogy ennek következtében népdalok és balladák sem születtek már. „Egy évvel ezelőtt született az ötlet – egy korábbi hasonló jellegű vállalkozásom serkentő visszhangja után –, hogy elindulhatnék a Budai Jóci című törökbecsei balladatörödéek nyomában, hátha felderíthetem annak valódi hátterét. (...) Törökbecsét és környékét eddigi riportjaim során hagyományörző vidékként ismertem meg, s ezért okkal reménykedhettem abban, hogy a népi emlékezet megőrizte a teljes balladát, annál inkább, mert ezen a vidéken keletkezett, s feltehetően nem is terjedt tovább” – írta lelkes felfedezéséről 1978-ban a riporter. Az eredmény a tudományos világot is megdöbbenett: Kalapis Zoltán *Lappangó szájhagyományok – Újabbkori törökbecsei népballadák nyomában* (1978) és *Történelmes gyilkosságénekek – Egy újabbkori észak-bánáti ballada cselekményének valódi háttere* (1978–1979) című riportjaiban bebizonyította, helyi sajátosságként ugyan, de az 1920-as években még élt Bánátban a balladaalkotási készség, hogy bizony születtek népballadák a vidéken, és nem az a különös, hogy ezek a közösségen belül megfogantak, hanem az, hogy a megalkotásukon túl megőrzésükre már nem volt erő, nem volt akarat. Mert időközben légiesültek a kohéziós erők is, a dalok és a balladák úgy halnak meg, hogy nem szólnak senkihez, nincsenek többé meghallói. A délvidéki magyarság azonban a felfedezés nyomán így is gazdagabb lett két majdnem teljes balladával, a megmaradt törödékek, a változatok pedig a népi képzeletvilág gazdagságáról, eredetiségéről, ősi forrásainak továbbéléséről tanúskodnak.⁷

AZ INTERMEZZO

Borbély Mihály és a bánsági balladaénekesek fordították Kalapis Zoltán figyelmét erőteljesen a népismeret és a népiségtörténet kérdései felé. A szikések világában történeteket kutatott, és a múlt egyre távolabbi tájaira érkezett. Az időben már a folyamatokra is felfigyelt, a társadalmi részletek közötti összefüggések mélyén pedig felfedezte a történelem erőit. Ekkor jelent meg a *Zendüléstől a forradalomig – Bánáti munkásmozgalmi dokumentumok* (1981) című harmadik kötete. A könyv, amely idegenként áll Kalapis Zoltán életművében, idegen szövet, amely sehogyan sem sorolható a történeti munkák közé, jóllehet a munkásmozgalom műfajába tartozik. Ilyen mivoltában azonban kifejezetten történelmietlen. Kalapis ebben a művében egy olyan világ apoteózisát vállalta, amelytől ő maga is idegenkedett; a *Zendüléstől a forradalomig* című kötete a teljes életművével áll szemben. Munkásmozgalmi portréi, kommunista életrajzai – melyek az eszme nagyszerűségét lennének hivatottak bizonyítani – őszintétlenek, s bármennyire is kalapisi alaposággal vannak kidolgozva, kényszeredettek és mutálóak. Agitprop-hatásúak. „Három év írásaiból válogattam ezeket a dokumentumriportokat. Kivételesen lapomban, az újvidéki Magyar Szóban jelentek meg. Ebből következik, hogy publikálásuk pillanatában tágabb értelemben vett napi jellegük volt – évfordulókhoz, megemlékezésekhez kapcsolódtak, a hagyományápolás szolgálatában álltak. A gyűjteményes kiadást is az alkalom szülte: a forradalom és a népfelszabadító harc kezdetének 40. évfordulója”⁸ – írta a szerző a könyv előszavában. E sorokban benne van a mentegetőzés is, mégis nehezen menthető.

Kalapis Zoltán e munkásmozgalmi könyvének megjelenésekor már két sikeres könyv szerzője volt, művelődéstörténeti tárcáit a Magyar Szóban sok százan, ezren olvasták, szociográfiai riportjaira tudományos körökben is felfigyeltek, kiváló sajtóvisszhangjuk volt – Magyarországon kellő módon vihart is kavartak. Úgy emlegették őt, mint egy elveszett világ, a Torontál újra-felfedezőjét, és a legjobb „falukutató” hagyományok folytatóját látták benne. Nem meglepő, hogy a *Zendüléstől a forradalomig* megütközést váltott ki, bizonyára pártfeladat volt a folyóiratok lapjain méltatni, ahogyan az volt akkoriban Brindza Károlynak vagy Petkovics Kálmánnak megszületésük pillanatában is fáradt, idejétmúlt és olvashatatlan könyvei esetében. Az első lapon kiderül, hogy az író csapdába került: a szerzőtől idegen volt az a dagályos stílus, ami ezúttal őszintétlenségről, kényszeredettségről árulkodott. „Lehunyta szemét Fa József, egy korszak áldozata. Életéről még sok mindent lehetne mondani, csak azt nem, hogy mártírsága hiábavaló volt. A kezéből kihulló zászlót mások emelték magasra. Nem sokkal halála után kigyulladtak a júliusi tüzek is” – összegezte egyik írását. Másutt, Veréb Zoltánról szóló dokumentumriportjában így fogalmazott: „A tőkés osztálytársadalom minden büntető rendelkezését kipróbálta

rajta, nagy erő kellett ahhoz, hogy útját töretlenül végigjárja. Mondom, néha úgy tartom, hogy az élet nagy adója maradt Veréb Zoltánnak. Itt, az emlékeztető csendjében döbbsentem rá, hogy a legtöbbet kapta – a halhatatlanságot.” De még a történelmi munka is olykor-olykor osztályharcos jelleget öltött: „Nem vagyok kőfaragó, nem ismerem a mészáros megmunkálásának titkát, s mégis márványtáblán dolgozom mostan. Véső helyett tollat forgatok – kitartóan, tempósan rakosgatom helyére a kallódó, feledésbe menő adatokat” – olvasható a Szécsényi János forradalmiságát méltató írásában. Ezekben a riportokban mindenki „elveiben kitartó”, „állhatatos katona”, „megalkuvást nem ismerő forradalmár”, „elszánt osztályharcos”, akik „proletárként születtek”, s mártíromságuk, szenvedésük a szebb jövőnk zálogát képezte. Uniformizált jelzők, pártbrosúrák kötelező szövegei ezek; ráadásul egy fáradtabb változatban, a halódó titóizmus előre nem sejtett poklának a küszöbén. A népfelszabadító háború dicsőséges története hivatkozási alapnak már eléggé avas volt, csak erőszakkal, dogmákba csomagolva volt életben tartható, hőseinek, a kommunista pártkatonáknak, a volt partizánoknak a kultusza már nem hatott lelkesítően az országépítő munkában. 1981-ben a valóság már egészen másról szólt: – az ország azért jutott el az agónia végső szakaszába, mert működéséhez az ideológiát halott, kiüresedett mítoszokból igyekezett meríteni. Az elszegényedés, a nyomor, az eszmei kiüresedés éppen annak volt következménye, hogy a társadalom nem talált korszerű válaszokat a felhalmozódott kérdésekre. Vezető politikusai még mindig azt hitték, hogy a harcok napján eltáncolt kóló, a forradalmi báránysült, a frontarcok kitüntetése, a partizánfilmek és az emlékművek, valamint a világháborús emelt nyugdíjak elegendőek ahhoz, hogy az ország új energiaforrásokat leljen működésének biztosításához.

Ebben a könyvben egy pillanatra Kalapis Zoltán a „hagyományteremtő” szerepét is vállalta. Az 1920. január 18-a és 24-e között mindösszesen hat számot megélt kommunista pártsajtó, a *Közakarat* című magyar napilap jelentőségét méltatva feltette a szónoki kérdést: „Tényleg hullócsillag lett volna a *Közakarat*?” Maga válaszolt rá: „Csak bizonyos értelemben volt az – hirtelen jelentkezett, gyorsan tűnt el. De egyébként nem a közönséges fajtából való. Az effajta meteorokat ugyanis nem nyeli el nyomtalanul a sötétség, fényük, ha pislákolva is, fennmarad.” S hozzáteszi: pázmája napjainkig világít. Ennek ellentmond néhány sorral fennebb olvasható megállapítása: „a *Közakarat*, mintha nem vált volna szellemi örökségünk teljes értékű kincsévé, pedig megjelenésének napja, január 18-a akár a vajdasági sajtó napja is lehetne”. Ez persze egybecseng azzal a közkedvelttel, de felettébb erőszakolt megállapítással, hogy a *Közakarat*-ban – baloldali elkötelezettsége, kommunista meggyőződése és osztályharcos küldetése tekintetében – a *Magyar Szó* elődjét kell látni. Ha valakinek, hát a sajtótörténésznek is kiváló Kalapis Zoltánnak, aki 1994-ben *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez* címmel, már

korántsem osztályharcos alapon a lap történetét is megírta, ezt tudnia kellett volna.

Visszatekintve sincs semmilyen magyarázat arra, hogy miért volt szükség erre a könyvre – hacsak az nem, hogy ezzel a szerző (is) beavatottá vált. Kalapis Zoltán baloldali elkötelezettségű író és publicista volt, de nem volt elvakult doktriner, nem volt szüksége a beavatottak társaságára. Terepjáró újságíróként a bácskai és a bányászati falvakban találkozott a jugoszláv társadalom kereteit feszítő problémákkal, a kisebbségi kiszolgáltatottságban élő magyarság gondjaival. Neki már akkor, 1981-ben, a népfelszabadító háború és a fegyveres felkelés 40. évfordulóján is tudnia kellett azt, amit későbbi, főleg öregkori műveiben – nem kimondva ugyan, de lépten-nyomon – sejteni engedett: hogy az osztályharc nem egyéb, mint erőszak révén szerzett rabság, szolgaság. Hogy a *Zendüléstől a forradalomig* című kötete mégis megjelent, az elsősorban a *Magyar Szónak* és a Forum Könyvkiadónak hozott múltó dicsőséget. Bizonyíték volt arra, hogy a vezető magyar intézmények a jugoszláv politikához kikezdetlenül és megingathatatlanul lojálisak. Kalapis Zoltán számára pedig legfeljebb megkönnyítette a további történelmi kutatásait. Forradalmár hősei későbbi nagy művében, az *Életrajzi kalauzban* megkapták méltó helyüket. Elsősorban róluk írta Szeli István, hogy nem „műveik önértéke” alapján kaptak helyet a nagy számvetésben, „velük inkább az évszázad törekvései, eszméi, felfogása jellemezhető”.⁹

VISSZA A BETELEPÍTÉS KORÁBA

Mennyivel őszintébb Kalapis Zoltán hangja, amikor újabb riportútra készülvén útitársként szólítja meg az olvasót: „A sokarcú Bánát ismertebb természeti képe főleg a Temestől északra fekvő részekben tárul a kíváncsi szem elé, ott valahol a Tisza mentén, a Bega partján, a zsíros szántóföldeken, a szikes gyep-táblákon. (...) A Deliblati-homokpuszta az évek hosszú során összezsugorodott, de még most is 35 kilométer hosszú, 10-12 kilométer széles. (...) ebbe a különlegesen szép világba invitálom az olvasót, a homokfásítás kezdetének 160. évfordulója alkalmából – a homokon élő emberek közé, az illatos buckák és a lombos erdők csendjébe.”¹⁰ Vagy amikor az *Egy torontáli vásár aranykora* (1979) című történelmi tanulmányában a családi vagyonszétválásokról, a házközösségről és annak eredetéről értekezett. A szerző már a történetírás területén járt, amikor a házközösségek földbirtokának eredetéről kiderítette, hogy katonai, azaz kincstári birtok volt, s mint ilyent csak haszontulajdonba adományozták, s a határőrök katonakötelezettsége tulajdonképpen ezen alapult, a katonai hűbéresség jegyét viselte. A történetíró egyre távolabb tekintett az időben – Kalapis Zoltán a déli peremvidék újkori történelmének forrásvidékére, az újratelepítés korába tért vissza. Megtalálta azt a területet, ahonnan elindulva újraalkothatja a magyarság déli peremvidékének újkori történetét. „A debelyacsaiai ősei

1794-ben érkeztek erre a vidékre Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról és Gyöngyösről. (...) azok, akik megülték ezt a tájat, nem katonaként jöttek a határvidékre, hanem telepesekként, a kedvezmények, az ingyenes úrbéri telek, a szesszió (34 holdnyi földterület) miatt és a boldogulás reményében. Tíz évre adókedvezményt és hadkötelezettség alóli felmentést kaptak, mert a kincstár megítélése szerint legalább ennyi időre volt szükség, hogy a műveletlen földek újra termőre forduljanak.”¹¹

Kalapis Zoltán ekkor tette meg azt a lépést, amelynek megtételére a Délvidéken előtte senki nem vállalkozott: belépett a magyar nemzeti történelembe. Ettől a pillanattól kezdve minden, a „lentséggel” kapcsolatos felfedezése, minden meglátása a magyar történelem egészén belül nyert magyarázatot és értelmezést. 1980-at írtak akkor, az Alvidék falvainak sora emlékezett azokban az években megalapításának, a Délvidékre telepítésének 200. évfordulójára, és ez kiváló alkalmat nyújtott a történelmi múlt eseményeinek felidezésére. Ezt azonban a nagy ideológiai partszakadások közepette túlságosan veszélyesnek ítélte a szerb politikai vezetés, ennek következtében minden eszközt megragadott az újratelepítés ünnepének megakadályozására. Egy mesterségesen keltett botrány keretében a hatalom megmutatta, mekkora veszélyt lát a történelemtől való gondolkodásban.

1985 októberében a *Becse történetéből* című egyházi kiadványt az Újvidéki Felsőbíróság váratlanul betiltotta, példányait begyűjtötte és megsemmisítette. A tanulmánykötet legfőbb hibája az volt, hogy a kiadvány 33. oldalán szerepel egy tábló, amelyen a következő felirat volt olvasható: „Az óbecsei Állami Népiszkola tantestületének tagjai – A felszabadulás első évének munkásai 1941–1942”. Mellette ott volt a koronás magyar címer. Ennyi elegendő volt ahhoz, hogy a könyv „profasiszta és kleronacionalista” kiadványnak minősüljön. A kiadvány megbélyegzésében a *Magyar Szó* élen járt, de felsorakoztak mellette a tartományi és a köztársasági szerb újságok is. A helyi lap, a *Becsei Újság* névtelen cikkírója 1985. október 19-én megjelent írásában így fogalmazott: „A szóban forgó kiadvány megjelentetése nem az első próbálkozás társadalmi berendezésünk megdöntésére és nem az első példája az ország rendszere elleni támadásnak, de kétségkívül a legdrasztikusabb.” A *Kommunista* című pártlap pedig 1985. október 25-én *Tudományos címkével álcázott sötét elméletek* címmel ítélte el a könyvet. A történelem felé forduló érdeklődők számára mindebből az derült ki, súlyos retorziók veszélye nélkül nem lehet az elmúlt évszázadok mélyére tekinteni – a történelmi kutatás és a történetírás addig is csak megtúrt mivoltát elveszítve a tiltott tudományok sorába került.

Ilyen körülmények közepette 1986-ban nem kerülhetett sor Bácskossuthfalva (akkor még Ómoravica) kétszáz éves jubileumának a megünneplésére, és nem jelenhetett meg a tervezett falumonográfia sem. Csak évekkel később, 1988 végén, 1989 elején a *Topolya és Környéke* című hetilap közölte 24 folytatásban

Gulyás László és Besnyik Károly *Részletek Moravica monográfiájából* című írását. Pénovázt Antalnak *Pacsér* című 1988-ban – a betelepítés ugyancsak 200. évfordulójára – megjelent településtörténeti tanulmánya kapcsán a *Magyar Szó* kritikus újságírója – a korra jellemző módom – így fogalmazott: „A helytörténetírás nálunk igen hálátlan feladat, több szempontból is. Először, ez a munka alapos felkészültséget, tárgyismeretet, s nem utolsósorban körültekintő, tudományos megalapozottságot igényel, amely sok hasonló kiadvány szerzőjének az esetében hiányzik, hisz nemritkán amatőr történészek, szakavatatlan »falukrónikások« nyúlnak a témához. A másik ok, amiért mostohán viszonyulunk a helytörténetíráshoz, összetett társadalmi-politikai viszonyainkban és a nacionalizmus térhódításában keresendő. Politikai fórumok nemegyszer ezekben a kiadványokban vélik felfedezni egyes nemzet vagy nemzetiség favorizálását, s a helytörténetírásban a történelmi múltra való hivatkozás leple alatt látják újjáéledni a nacionalizmus szellemét.”¹²

Kalapis Zoltán szociográfiai és művelődéstörténeti riportjai során hamar felismerte, bárhová is nyúljon, bármerre is forduljon, lépten-nyomon a történetiség kérdésével kerül szembe. Kutassa bár a hagyománymegtartó szándékok eredetét, keresse a folklórjelenségek okait, kövesse a közösségek vándorlásának útjait, értelmezze a szálláshelyek létesítésének, feladásának vagy megtartásának eredőit, minduntalan a történeti kérdésekbe ütközik. Már az is történelmi okokra vezethető vissza, ha egy falu lakosságának jelentős része vándorbotot vett a kezébe, és más vidékre települt át. Ezek az emberek valami oknál fogva feladni kényszerültek korábbi szálláshelyüket. Vagy azért, mert az otthonnak nem volt megtartó ereje, vagy mert a megtartó erőnél is hatalmasabb volt a kényszer, amely elszakította őket a megszokott tájtól. Honnan e nagy vándorlási hajlam a déli peremvidék magyarjaiban? Miért nincs az otthonnak megtartó hatalma? És a hagyomány sem köti a táj lakóját? Honnan ez az óriási vándorlási hajlandóság? Miért nem őrzik magyarjaink a szülőföldjüket? A közösségi sorskérdések hosszú sora követelt megnyugtató vagy elfogadható választ.

A kérdéssel Bori Imre is találkozott, ő a szülőföld és lakója kapcsolatát tragikusan törékenynek ítélte. Úgy látta, hogy „azok, akik kétszáz évvel ezelőtt útra keltek, hogy benépesítsék a bácskai és bánáti »puszta ország« térségeit, igen gyorsan, talán már az újonnan letelepült második nemzedék emlékezetében fakulni kezdett a múlt, az a világ, ahonnan új hazát és házat indultak keresni. (...) miért ez az oly feltűnő feledés, ez a múltnak hátat fordító dac? A közelmúlttól való elfordulás és a távolabbi, a középkort idézővel szembeni közömbösség ez, hiszen az új letelepülők nem vették birtokba a magyar középkor akkor még álló, regényes emlékeit.”¹³ Úgy vélte, hogy ezen a tájon a békeszerződések az elmúlt századokban több pusztulást vittek végbe, mint a háborús idők, és elsősorban a népi közösségtudat az, ami a szüntelenül bekövetkező törések, összeroppanások és megoszlások ellenében az állandóságot jelentette és jelenti ma is. Bori Imre

szerint nem az a kérdés, hogy hol teljesedett ki a délvidéki magyarság szellemi élete, hanem hogy miként is jöhetett volna létre ennyi tragikus esemény közeppel! És bár a délvidéki magyarság soraiban igen erőteljessé vált a tradíciók felé fordulás, a múlt eseményei felfedezésének és megismerésének a vágya, az „1960-as évek második feléig és az 1970-es évek elejéig kellett várni, hogy a táj magyar történetét felfedezzük, és az elmúlt hétszáz esztendő műveltségi eseményeire fényt derítsünk”. Történelmi emlékeink felkutatásával a magyar identitásunkat kellett aládúcolni, eltüntetve a „sok fehér foltot az egyetemes magyar művelődéstörténet térképéről, mert ezek a fehér foltok rendre ott voltak, ahol a jugoszláviai-vajdasági magyarságot kellett volna ezeken a térképeken jelölni”. Egyszerre kellett irodalomtörténetet, művelődéstörténetet írni, népköltészeti antológiában fedezni fel azt a gazdag művelődési értékvilágot, amely az élet és a történelmi események felszíne alatt húzódott meg, és némaságra volt ítélve. A kutató e népek saját elhagyott, elfeledett kincseit mutathatta fel. Hogy ez tényleg az 1960-as évek második felében kezdődött-e – vagy jó két évtizeddel később –, az erősen vitatható.

Hogy a vándorlások, a be- és kitelepülések, a falualapítási kísérletek, a keserű hangulatú felkerekedések és a reményteli honfoglalások milyen nagy mértékben határozták meg a Délvidék lakóinak életét, arra Kalapis Zoltán az általa olyannyira kedvelt – már-már szülőföldjévé fogadott – Tisza mente, Törökbecse és környéke sorsának alakulásában mutatott rá. Tanulmányának beszédes címe, a *Majorról, birtokról, tanyáról – faluba* (1983) a folyamat irányát is megmutatta. „Két zárt település, Törökbecse meg a Beodra és Karlova, a későbbi Dragutinovo egyesüléséből létrejött Novo Miloševo határában, egészen a Tiszáig – úgy is mondhatom, hogy egy tenyérnyi területen – a XIX. század második felében és a XX. század első harmadában a szórványtelepüléseknek sok formája jött létre. (...) A legjellegzetesebbek közülük a majorok, amelyek a Beodrához tartozó nagy kiterjedésű, csaknem tízezer holdas Karátsonyi-uradalom részeként jöttek létre, nagy ököristálókkal, testes hodályokkal, hosszú, egy tető alá szoruló, sok családot befogadó cselédházakkal. Koszorú alakban ülték meg a tájat, a Tiszától keletre haladva sorakozott egymás után Kerektó, Aladár, Vörösistáló, Öreghodáj, Újtanya, Újszálláspuszta, Paktó.”¹⁴ A majorok hosszú sora azonban e szikes talajon a komolyabb településhálózat kialakítását nem tette lehetővé, az egyedül jövedelmező birkatartás kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a cselédek, a napszámosok és az önálló gazdálkodók tartósan megtelepedjenek a vidéken. Ennek következtében a térség lakói állandó mozgásban voltak. Akik felkerekedtek, azok helyére az ugyancsak kertészfalvakból, Szajánból és Jázovóból (Hódegyházáról) jöttek újabbak, de érkeztek ide messzi tájakról is: a szlavóniai uradalmak mélyéből és a szerémségi egyházi birtokokról. A gyarapodás másik fő forrása a Tisza túlsó partján lévő bácskai települések szegényparaszti népeisége volt. (Kálmány Lajos híres mesemondója, Borbély Mihály a meséit egy

Kerektóra került horgosi juhásztól tanulta.) Így népesedett be a Törökbecse és Beodra közti térség a XIX. század végén és a századforduló táján, a két háború közti időszakban.

Kalapis Zoltán a vidék lakóinak sorsát Akacs falu történetében mutatja meg. A településről Bálint Sándor *A szögedi nemzet* című munkájában így írt: „A Tisza több hajdani mellékága között feküdt, a nép a szigeteken pákászeletet folytatott. A török adószedő évente egyszer csónakon kereste fel.” A telepítvényes falut Beodra földesura, Karátsonyi Bogdán alapította 1816–1817-ben, és szegedi szerződéses dohánykertészekkel népesítette be, hozzájuk 1826-ban a Jászságból és Nagykunságból ide telepített családok csatlakoztak. A földet, a házhellyel együtt, csak használatra kapták, s ezért a dohánytermés nagyobb részével tartoztak a föld valódi tulajdonosának, Karátsonyi Bogdánnak. „A tájból láthatóan kiemelkedő magaslaton, ahol a telephelyet kijelölték a számukra – egy gerincen, mondják a helybeliek – Akacs néven a középkorban is volt egy település. 1332-ben már parókiás hely, temploma Achatius ókeresztény vértanúnak volt felszentelve. Elmagyarosodott alakját a középkori tizedjegyzékben található Akacs, Akácsy családnevek őrzik. Nyilván a helynév forrását is itt kell keresnünk. A település a hódoltság idején is lakott. (...) A törökök kiűzése után a hajdúk, útonállók és szegénylegények gyülekező- és menhelye. Különállásuk, szilajságuk, a hatósággal szembeni dacolásuk miatt a környék népe Akacs vármegye néven emlegette a vidéket. (...) Az új kertészfalu is ezt a nevet vette fel.” A kertészet azonban nem hozta meg a várt eredményt, nem sikerült megteremteni a falunak jövőt biztosító gazdálkodási feltételeket. „A sorvadó települést 1890-ig túrték meg a Karátsonyi-uradalomban – követte nyomon sorsuk alakulását Kalapis Zoltán. – Ekkor a földesúr végképp kiadta a kertészek útját, mivel az általuk bérelt földdel más szándéka volt. (...) A lakosság két lehetőség között választhatott: vagy elvándorol más vidékre, vagy uradalmi cselédként a környező majorokban telepszik le.” Ekkor 22 család az alakulófélben lévő Muzslyára költözött. Valamivel korábban, 1883-ban 17 család, jó néhány bánáti kertészfalu elvándorló lakóival együtt, a bácskai Telecskát alapította meg. Az 1883-ban bekövetkezett újabb elvándorlás azonban már megpecsételte a falu sorsát, Akacs eltűnt a föld színéről, mint annyi más telepítvényes falu a vidékünkön.

Minden más esetben a majorságból a faluba, a faluból a városba történő átköltözés civilizációs folyamatnak is tekinthető, hiszen a mindennapi életvitel gazdagodásával jár együtt. A bánáti szikesen – ahol az embereknek még a kertészkedés sem biztosított megélhetési lehetőséget – ez nem így történt. Olyan közösség kényszerült újabb vándorlásra, újabb otthonkeresésre, amely alig két emberöltővel korábban érkezett a vidékre – s a táj belakására, kulturális értelemben vett otthonná alakítására ideje sem volt igazán. Még a templom köré sem szervezheték az életüket, templomot sem volt alkalmuk építeni. A majorok és a tanyavilág lakóinak útrakelése valószínűleg a kitaszítottság érzését növelte.

Lakott puszták, tanyák, tanyacsoportok és majorságok laza hálózata képtelen volt olyan szilárd lakóközösséggé, településhálózattá fejlődni, amely gazdasági és szociális biztonságot nyújtott volna a lakóinak. A királyi Jugoszlávia megalakulásakor azután végképp megpecsételődött a bánági Tisza mente lakóinak a sorsa. A bácskai és a bánati magyar és német latifundiumokhoz hasonlóan az állam a Karátsonyi-birtokot is kisajátította azzal az ígérettel, hogy a földet majd kiosztja a dobrovoljacoknak, az első világháború önkénteseinek és a szerbiai agrárérdekelteknek. A szociálisnak hirdetett földosztás azonban annyira részleges volt, hogy már maga a törvény sok nincstelent kirekesztett belőle, további sikertelenségét pedig nagyban fokozta a korrupció, a nemzeti kirekesztő szándék és a különféle spekuláció.

Hasonlóan szomorú és hányatott a szajáni lakosok sorsa, akik ugyancsak kivették részüket a vándorlásból. A falu kincstári telepként jött létre 1770 és 1780 között Majdánál, Rábéval, Tordával, Kisorossal egy időben, amikor az új élet reményében a Szeged környékéről kirajzott dohánykertészek Kikinda és Törökkanizsa lakosságát is jelentősen gyarapították. A történeti források szerint a folyamat azonban még korábbi kezdetű, „Jázován állítólag már 1760-ban voltak kertésztanyák. A nagy fordulat valójában 1782 után állt be, amikor a bánati kamarai birtokok tetemes része a főleg örmény, cincár, macedón és szerb származású gazdag kereskedők, udvari szállítók, a Csekonicsok, Nákók, Kissek, Karátsonyiak, Szervitzkyek kezébe került. Ettől kezdve az új birtokosok csapatosan telepítették földjeikre az elhíresült, specializált termelőket – a kezdődő kapitalista termelési mód e jellegzetes vándormunkásait.” Sorsukat a történetíró *A szajáni dohánykertészek* (1985) című tanulmányában követi nyomon. Az új honfoglalók sorsa a letelepedés és a reményteljes újrakezdés után kilencven évvel, 1873-ban futott vakvágányra, amikor sokévi huzavona után egy törvény végre lehetőséget adott a dohánykertészfalvak lakosságának, hogy bérelt földjeiket örök áron megváltsák. Ezzel elsőként Szaján élt. „1879-ben ideiglenes szerződést kötött a földesúrral, 1882-ben pedig véglegeset, s ekkor az ottani szóhasználat szerint »megörökölt« a falu. (...) Akik földhöz jutottak, sokan nem tudták törleszteni az örökváltságot, emiatt mintegy 3000 hold visszaszállt az uradalomra. Ekkor nagyon sokan vettek vándorbotot a kezükbe: 1883 és 1890 között mintegy 1700-an. Azok, akik nem örökölték – mintegy 220 család – 1883-ban bácskai kincstári birtokra költöztek, s megalapították Gyulafalvát, a mai Telecskát, azok pedig, akik nem tudták fizetni az örökváltságot, a Becskerek melletti kincstári telepen, Muzslán találtak menedéket.”⁷¹⁵

Ugyancsak sajátosan egyedi történet Lukácsfalva megalapítása is. 1785-ben Lázár Lukács écskai birtokos a környező megyék törvényhatóságaihoz fordult, s így tette közhírré, hogy „mintegy száz családot keres, akiket ő szerződéses alapon fogadna fel, és akiket Torontál vármegye mérsékelten adóztatna a célból, hogy műveljék a maradvány földekből kihalított kerteket”. Szegedi magyarok

és vingai bolgárok kerültek ekkor a Béga partjára, s megalapították a birto-
kosról elnevezett Lukácsfalvát. Ily módon 1800 táján megkezdődtek a kincs-
tári telepítések. „Így jött létre 1817-ben a kiszárított alibunári mocsár területén
Ürményháza, amely az akkori temesvári kincstári igazgató nevét vette fel. A
nagyobb arányú telepítések eltartottak egészen a XIX. század derekáig, de a
dohánykertészek kisebb-nagyobb csoportjai ezután is szivárogtak. Így az 1852
és [18]56 között a szegedi Pallavicini-birtokon szétvert kertészfalvak lakossága
Beckerek mellett, Magyarszentmihályon kapaszkodott meg.”¹⁶

Az Alvidék történetírója, Kalapis Zoltán a XVIII. századi betelepítés és az
úratelepítés kérdésével elérkezett a Délvidék újabb kori történetének forrás-
vidékére. A középkori magyar állam 1526-ban történt megszűnését követő és
a felszabadító háború kiteljesedéséig terjedő több mint százhatvan év során a
török által megszállt területnek megszűnt a kultúrtájjellege. A várak, erődítmé-
nyek, katedrálisok, kolostorok és udvarházak helyét a futóhomok és a mocsár-
világ vette át. „A föld visszaesett korábbi állapotába, újra vadonná, mocsarak,
ingoványok, vadvizek birodalmává lett, mert a talaj eredetileg is vizenyős, lá-
pos volt. Az egész vidék, amelyet a rajta virágzó életért azelőtt paradicsomnak
magasztaltak, gyászos pusztasággá romlott, s most már az utasok temetőjének
neveztek”¹⁷ – írta az aracsi bencés apátságról írt történeti munkájában Berecz
Sándor. Gazdátlan – és ennek következtében – műveletlen földterületek vége-
láthatatlan sivárságát még a lakott terület nyújtotta változatosság sem szakította
meg, nem volt ugyanis számottevő település a vidéken. A mohácsi pusztulást
követő években, de főleg Buda 1541-ben bekövetkezett elvesztését követően a
török csapatok több hullámban égették fel a számukra felvonulási területnek
számító vidéket, az Alföldet. Az akkor már gazdag földművelői és gazdálkodói
hagyományokkal rendelkező lakosságot vagy legyilkolták, vagy rabszíjra fűzve
elhurcolták. Aki maradt, az bujdosásra adta a fejét – bevette magát a mocsárvi-
lágba, és gyűjtögetésből próbált megélni. Györffy István *Az alföldi népélet* című
művében így írta le a vidék török uralom alatti állapotát és az életben maradt
lakosság életkörülményeit: „Amint az égető, pusztító ellenséges csordák ren-
des lakóházaikat elpusztították, házaikat többé nem építették fel, mert hiszen
nem tudhatták, hogy pár nap múlva nem perzseli-e fel megint az (...) ellenség.
Gödört ástak a földbe, e fölé az elpusztult ház füstös gerendáiból valami fedél-
széket ácsoltak össze. Ezt meghordták gizgazzal, fölébe meg földet hánytak, és
kész volt a (...) hajlék. Ha menekülni kellett, ezt már könnyebb szívvel hagyták
el, mint a fennálló házat... De nem csak az ember bújt a föld alá, hanem a
jószágai is. A kezes jószágot föld alatti istállóban tartották, a szilaj jószágok
ellenben a rétségeken, lápokon töltötték a telet, nyarat.”¹⁸ Bél Mátyás a *Notitia
Hungariae antiquae, mediae et novae* című hatalmas művének a korabeli Ma-
gyarország leírásával foglalkozó részében a következőket írta az 1730-as évek
elején tapasztalt Bács-Bodrog vármegyei állapotokról: „...igen kevés magyar

lakost találunk itt, és azokat is szanaszét szétszórva és saját fajtájuktól majdnem elfajulva. A rácok igen sokan vannak, vegyesen olyan németekkel, akiket a mi korunkban telepítettek oda. Tehát nem egyetlen nyelv uralja ezt a helyet, a rácokén kívül, amely a leggyakoribb, hallatszik – bár ritkábban – a magyar és a német nyelv is. Napon szárított téglákból gyorsan építik a házaikat, amelyeket szalmával hanyagul befednek. A legtöbb rácnak ház helyett föld alatti üregei vannak. Tudniillik egy négyszögletes, három-négy öl hosszú és másfél láb mély gödröt ásnak, olyan széleset, amilyent a család létszáma megkíván. Az oldalain a földből padokat alakítanak ki, és ahol a legalkalmasabb, ott egy tűzhelyet is kivájt sütőkemencével, ahol a kenyeret sütik. Az így elkészített üreget majdnem minden rendszer nélkül fedik be gerendákkal, amelyekre nádat és szalmát dobálnak az eső távoltartására. A tűzhely fölött egy kerek kosárból készült lyuk van, amely kémény helyett van, és a füst kivezetésére szolgál. Hogy pedig a lementszendő földből készült falak be ne omoljanak, agyaggal kenik be azokat. Nappal akár a bejáraton, akár más nyíláson át leereszkedve azt hinné az ember, hogy itt új barlanglakók (ethiopiaiak) vertek tanyát. Kétségkívül az ilyen helyre érkező és a helyzetet nem ismerő idegen csak az említett lyukakon keresztül felszálló füst jelzéséből fogja könnyen felismerni a falu lakott voltát.¹⁹ Ilyen állapotokat rögzített a tudós utazó a Bács megyei közgyűlés által 1735. június 26-án hitelesített feljegyzéseiben, tizenhét évvel a pozsareváci békekötés után. És bár Bél Mátyás Bács-Bodrog vármegyei benyomásait és élményeit rögzítette, nincs okunk kételkedni abban, hogy az akkortájt a Temesi bánóság területén is hasonló volt a helyzet.

A tájtörténetnek ez az újabb fejezete 1718-ban, a pozsareváci béke megkötésével kezdődött. Szekfü Gyula nagy történeti művében, a *Magyar történetben* így jellemezte a korabeli állapotokat: „A mai kor magyarjainak ősei (...) a XVIII. század elején, a béke beköszöntével örvény szélén állottak, mely éppen elnyelte múltjukat. Ez az ide-oda tologatott, erre-arra vándorló népesség Európában szinte példátlanul próbálta meg elfoglalni a saját hazáját, melynek védelmében fogyott meg annyira, s a régi helyi tradíciókból kiválva az új helyzet követelményei szerint próbált átalakulni.” A pozsareváci békével a Porta lemondott a Temesközről, Szerémségről és Belgrádról, a terület azonban nem került vissza Magyarországhoz, hanem Ausztria, illetve a császárság „újszerzeményi kerületként”, hadikárpótlás címén bekebelezte. A középkori Temesköz Temesi bánóság néven önálló közigazgatási egységként, közvetlenül Bécs alá volt rendelve, irányításával pedig Claudius-Florimond Mercy gróf kormányzót bízták meg, aki 1718 és 1733 között látta el ezt a tisztséget. Kalapis Zoltán hivatkozik egy a temesvári kormányhivatalban 1763-ban keltezett iratra, amelyben ez olvasható: „a császárnő (Mária Terézia) a Bánóságot mint egészen sajátyszerű tartományt olyan módon bírja, hogy (...) ő az egyedüli univerzális földesuraság”²⁰, az ő nevében igazgatta a kormányzó, illetve a kincstári hivatal a területet.

Bécs tehát teljes mértékben az irányítása alá vonta az újonnan felszabadított területeket, azok gazdasági értékével maga rendelkezett. A törökellenes háborúk költségeit az udvar ugyanis a felszabadított területek lakosaira hárította, azoknak kellett a háborúk és a hadjáratok összes terhét viselniük. Ács Zoltán *A harmadik honalapítás* című könyvében rámutat, 1685-ben a királyi Magyarország 32 vármegyéje fizette a szövetséges seregek fenntartására kivetett adók hetven százalékát. A Magyarországra jutó 96 174 havi porcióval szemben a többi Habsburg-ország összesen 45 625 havi porciót fizetett. A bécsi udvar a háborús költségek fedezésére az egyik bevételi forrásnak a felszabadított területeket, más szóval az *újszerzeményi* területeket tekintette. „A töröktől visszafoglalt területeken csak azok tarthatják meg a birtokaikat – oktatta ki Radonya pécsi püspököt az udvari kamara 1687-ben –, akik még a török idő alatt szerezték meg őket; minden e kivétel alá nem tartozó terület hasznát és jövedelmét a sok vérbe és pénzbe kerülő háború költségeinek fedezésére kell fordítani.” Az „Újszerzeményi Bizottságnak” szüksége volt a nagy kiterjedésű birtokokra, hogy ezekkel fizethessenek az udvar hitelezőinek.²¹ A magyar rendek tiltakozása ellenére a felszabadított magyar területeket a bécsi udvar nem csatolta vissza Magyarországhoz, hanem tizenegy kerületre osztotta, és 1778-ig külön kormányozta. „A porta hatalma alól felszabadult Délvidék előbb örökös tartomány lett, a bécsi kormány fél évszázadon át idegeneket, nyelvünkön nem értő férfiakat nevezett ki a csanádi püspökségre – foglalta össze a történeti kutatásai nyomán szerzett ismereteit Berecz Sándor. Majd így folytatta: – A káptalan tagjai svédek, olaszok, csehek, bolgárok, dalmaták, westfáliak és ausztriai németek voltak, sőt csaknem az egész csanádi klérus német, bolgár, francia és szláv volt. Minden ízében német tartomány volt ez, amelynek intéző embereit, világi és egyházi férfait a legkevésbé sem érdekelték a magyarok elkallódott emlékei.”²² A vidékre tévedt, új hazát kereső magyar jobbágy kimaradt minden juttatásból, az egykori magyar földön „legfeljebb szolga lehetett”. Kalapis Zoltán a Bánság múltjával foglalkozó történeti műveiben maga is központi kérdésnek tekintette a bécsi udvar és a déli területek viszonyát.

A hódoltság alól felszabadított déli területek állapotára jellemző volt Békés vármegye esete. A török korszak lezárulása után a vármegyében sem maradtak meg a régi magyar nemesi családok. A földesúri jogokat ott is a kincstár gyakorolta, és a jövedelmeket is ő sajátította ki. A vármegyei magyar tisztikar szervezésekor derült ki – mutatott rá Ács Zoltán –, hogy Békés megyében nem volt annyi helyben lakó birtokos nemes, amennyire a megyei intézmények vezetéséhez szükség lett volna, ezért más megyebeliékből kellett azokat megalkotni. Nem sokban különbözhetett a felszabadított terület más vármegyéinek a helyzete sem. Bécs azonban könyörtelenül gyarmatosította a területet. Mivel ez az időszak, a XVIII. század első fele már a merkantilizmus kora, amelyben a terület gazdasági ereje volt a mérvadó, ezt pedig mindenkor a népesség terme-

lőképessége határozta meg, az udvar a terület gyors gazdasági újjászervezésére törekedett. Ez volt az elsődleges szempont a Délvidék újratelepítésekor is, ami ugyancsak pontosan kidolgozott terv alapján történt.

„A délvidéki betelepítések története hatalmas fejezet a régi Magyarország történelmében” – írta *Torontáli fametszetek* című könyvében Sz. Szigethy Vilmos. A németység betelepítése voltaképpen már 1718-ban kezdődött, akkor érkezett meg az első birodalmi szállítmány a Délvidékre Bécsen át. „Ezeket Mercy Claudius Florimund lovassági tábornok, a törököktől visszafoglalt területek kormányzója hívta be, és jórészt iparosok voltak. Mercy nem volt velük különösebben megelégedve, egy 1724-ből származó levelében panaszolja, hogy »sie sind meistens Bettler«. (Többnyire koldusok.)” A második betelepítés 1724-től 1727-ig tartott, nagyobb arányú is volt, de érdemben az elsőhöz hasonló. Szerencsét próbáló, vagyontalan kalandor nép, Mercy szerint „gazdátlanul kóborló csőcselék”. „Valósággal levezető csatornája a különféle békétlen, sokszor kétes erkölcsű, munkakerülő elemének, amely terhére vált odakünn a hazájának, s amelytől az államfők igyekeztek minél előbb szabadulni. Az első rendes népek betelepítése 1763-ban vette kezdetét, mintegy 3000 német letelepüléssel. Sok volt köztük az obsitos, továbbá a munkás paraszt, akik 1765-ben építették Szakálházát, 1767-ben 405 házzal Zsombolyát, 204 házzal Nagy-lécsát, ugyanannyival Csatádót, 1769-ben 200 házzal Grabáczt, 201-gyel Bogárost, 1770-ben franciák 64-64 házzal Charleville-t és Soltourt. (Szenthubert volt az elzász-lotharingiai franciák dél-magyarországi központja.) Ugyanebben az időben épült Marienfeld 125, Blumenthal 95, Segenthau 77, Greifenthal 30, Gottlob és Tribswetter 203-203 házzal. A franciák a párisi, a melzi, a bezanconi és a luxemburgi kerületekből jöttek, de került telepes Mainzból, Trierből, Nassauból, Würzburgból és Ingolstadtól is.”²³

Ugyancsak Sz. Szigethy Vilmos tette közzé azt a kimutatást, mely szerint „1768 és 1771 közt 16 889 külföldi szállta meg Temest és Torontált. Bécsből hajón érkeztek Zimonyig, Pancsováig vagy Titelig. A hajóállomásról katonai fedezettel hivatalos fuvarokon jutottak Temesvárra, az elosztóhelyre. A betelepítés újabb lendületet nyert a császár 1782. szept. 21-i felhívása folytán, melyet a római német birodalom lakosságához intézett. Főleg a felsőrajnai kerületekből, a Pfalzból, Frankfurtból jöttek új telepések. 1787. március 13-án aztán azzal a kijelentéssel szüntette be a mozgalmat a császár, hogy csak saját költségére és veszélyére jöhet bárki. Attól kezdve aztán nem az udvar intézte a további betelepítéseket, hanem a vármegyék s az egyes földesurak.” A két betelepítési hullám során a katolikus németeknek a következő kedvezményeket ígérte az udvar: az utazás alatti vámmentességet; ingyenes telek és lakóhely biztosítását; a házépítéshez épületfa és tüzelő biztosítását; háromévi teljes és újabb három évre részleges adománymentességet; az építőanyagot az államkincstár pénzén szállították helybe; a szabad kereskedelem biztosítását ígérte és a zsidó konkurencia

megszüntetését a környéken²⁴; a betelepülők vallási felekezetre való tekintet nélkül magukkal hozhatták a papjukat; a kamara költségén papi kúriák építését; és a kézműveseknek 15 évi adómentességet biztosítottak. Amikor a kolonisták csoportja megérkezett, a helyszínen már készen álltak az inzellérek által kimért, azonos nagyságú telkek: egy hold házhely, huszonnégy hold szántóföld, hat hold legelő és három hold rét. A háromnyomásos gazdálkodásra beosztott szántóföld első nyolc holdja feltörve várta a telepest. „Ők már szabad parasztok voltak, jobbágyi kötöttségek nélkül, jóllehet a föld formálisan az uralkodónó tulajdonában volt. Valójában 1768-tól ezek a kincstári földek magántulajdonba mentek át, a telepesek csak akkor veszhették el, ha nem művelték, egyébként rendelkeztek vele, el is adhatták. A telepesek számára kereszt vagy kör alaprajzú falvakat építettek a vízi- és szárazföldi utak mentén, a hadmérnökök által készített tervrajzok sokasága ma is megtalálható a levéltárakban.”²⁵ A „birodalmi célok szolgálatában” első alkalommal 1720 és 1740 között betelepített németekkel kis számban olaszok, spanyolok és franciák is érkeztek, ők azonban nem sokáig bírták a számukra szokatlan éghajlatot, a szerencsésebbek rövid időn belül elhagyták a területet, de nagyon sokan elpusztultak a mocsarak világában. A katolikus bolgárok – a krassóvának – Olténiából menekültek a török elől, és 1737-ben kaptak a Temesi bánóságban letelepedési engedélyt.²⁶

Német, francia, spanyol telepesek árasztották el a török hódoltság alól felszabadított magyar területeket, ahol már jelentős számú szerb és román közösség élt. Ez utóbbiak keletről és délről a megszállás 160 éve során folyamatosan szivárogtak be.²⁷ Megfontolt bécsi politika eredménye volt az, hogy a rebellis magyarokat távol tartsák az új osztrák területektől. Túlságosan eleven volt még a Rákóczi-felkelés emléke ahhoz, hogy a kamara otthontalan magyar jobbágyok letelepítését – és az ezzel járó kockázatot – vállalta volna. Ács Zoltán tudni véli, hogy a magyarokat a Habsburg-kormányzat „kitiltotta a bánáságból, az ott lakók közül sokat erőszakkal távolított el. A magyarok csak a 18–19. század fordulójától költözhetek ismét a bánóság termékeny földjére.”²⁸ Bácska betelepítése 1712-ben kezdődött, amikor gróf Csáky Imre kalocsai érsek mintegy 30 családot áthelyezett bácsi birtokára, de a kolonizálásnak ezt a módját a már említett újszerzeményi bizottság (neoacquistica commissio) megalakítása (1715) más irányba terelte. „A régi tulajdonosok csak e bizottság jóváhagyásával foglalhatták el birtokaikat, ilyenek azonban alig voltak, a régi családoknak magja szakadt, így aztán a kincstár valójában az egész Bácskára rátette a kezét hadikárpótlás címén. De még a friss emlékü Rákóczy-felkelés (sic!) miatt sem pártolták a rebellis magyarok letelepedését a határövezetben, ellenkezőleg, minden eszközzel gátolták. A megbízhatónak mondott németeket részesítették előnyben, bár Grassalkovich Antal kamarai elnök alatt, 1750 táján több magyar település is létrejött (Topolya, Doroszló, Kupuszina, Gombos). A németek tömeges letelepítése valójában 1763-ban kezdődött Cothmann telepítési tanácsos fellépésével”²⁹ – írta Kalapis Zoltán kitekintve a Tisza nyugati partjára.

A Koháry testvérek síremléke Péterváradon (1991) című tanulmányában ugyanakkor rámutat: 1716. október 1-je és 12-e között lezajlott a temesvári csata, amelynek során a város és az erődítmény 164 évi török uralom után felszabadult, ám a vidék nem került magyar kézre, a kiűzött törökök helybe a győztesek, az osztrákok léptek. Az egész Temesköz katonai, majd polgári kormányzója gróf Mercy tábornok lett, aki csakhamar Temesi bánság névvel megkezdte a kincstári tulajdonba vett területek közigazgatási és gazdasági fellendítését, a németek betelepítését. A császári udvar ugyanis elfogadta Savoyai Jenő javaslatát, amely így szól: „Azon megmásíthatatlan nézetben vagyok, hogy sem a jelen, sem bármely későbbi békekötés alkalmából nem szabad bánságot Magyarországba bekebelezni...”³⁰

Sz. Szigethy Vilmos a *Torontáli fametszetek* című, már idézett könyvében említi, hogy Mária Terézia 1779. április 20-án Esterházy Ferenc kancellárhoz intézett leiratában meghagyta, az ő császárnői nevében határozottan és nyíltan ki kell hirdetni: „miserint a török hódoltság előtti régi igényekről, vagy a jószágoknak a hajdani tulajdonosok által leendő revindikációjáról szó se lehet, ilyesmit ő semmiféle tekintetből meg nem engedhet, sem meg nem hallgathat.” A helytartótanács augusztus 6-án a törvényhatóságokkal való közlésre azt az utasítást kapta, hogy „az említett címen sehol semmiféle perek el ne fogadtassanak és folyamatba ne vétessenek. (...) Továbbá nehogy azok, kik itt jószágvétele szánják el magukat, a régi igényekkel fellépők támadásainak, avagy pedig a pénzzel szerzett birtokból való kidobatas veszélyének kitéve legyenek, s nehogy a bizonytalanság miatt földjeik javításától és a gazdasági beruházásoktól visszariasztassanak, azt is közhírré kellett tennie a helytartótanácsnak, miszerint királyi kincstárunknak a viselt háborúk rengeteg kiadásaihoz képest, valamint a Temesi Districtus javítására, benépesítésére, csatornázására, az utak helyreigazítására, a tavak és mocsarak kiszáritására, a vadonok kiirtására és más effélékre fordított készkiadások alapján követeléseik vannak. Miért is sem most, sem bármikor jövőre, semmiféle ürügy alatt nem lehet helye a Temesi Districtusban lévő jószágok visszaszerzését célzó akármiféle igényeknek, lépjenek fel bár akár testületek, akár egyesek részéről; nem lehet helye még akkor sem, ha be tudnák bizonyítani, hogy őseik a török foglalások előtt valósággal birtokában voltak ama jószágoknak.”³¹

A bánáti kincstári uradalmak eladásával Bécs először 1775-ben kezdett foglalkozni, a tervet négy évvel később Niczky Kristóf gróf királyi biztos ütötte nyélbe. Ezek az uradalmak ősi magyar nemesi javak voltak, s mikor felszabadultak a török megszállás alól, azokat fegyverjog alapján a bécsi császári udvari kamara valóságos tulajdonként bírta és kezelte. A törökök kiűzését követő hat évtizedben, egészen 1781-ig, nem léteztek földesurak a Bánságban, minden település, minden talpalatnyi föld formálisan a császárnő tulajdonában volt. Ekkor II. József császár 164 községnek nyilvános árverés útján történő eladatását

rendelte el a császári kincstár javára. A császári udvar és a kancellária célja az volt, hogy e területek lehetőleg katolikus, osztrák vagy német főurak kezébe kerüljenek. Az Újszerzeményi Bizottság csak abban az esetben szolgáltatta vissza az egykori tulajdonosoknak a birtokot, ha a „feltétlen császárhűségük mellett oklevelekkel tudták igazolni tulajdonosi jogaikat, és ki tudták fizetni a fegyverválságot: vagyonuk értékének tíz százalékát.” A hódoltság alól akkoriban felszabadult magyar területeken – Baranyában, Somogyban és a Dunántúl más vármegyéiben – ahol a csekély számban megmaradt magyar földbirtokos nemességnek és az egyházi főméltóságoknak volt némi beleszólásuk a birtokviszonyok rendezésébe és a lakosság újratelepítésének folyamataiba, némileg másként alakult a helyzet. A Boszniából, Szlavóniából és Szerbiából beáramló bosnyák, horvát és szerb tömegeket igyekeztek visszaszorítani, legalábbis szabályozni területfoglalásukat, ennek következtében a magyar jobbágyságnak is módjában állott megtelepedni a kijelölt területeken. A Temesi bánóságban magyar birtokos nemesség híján a magyar jobbágycsoportok sem nyertek bebocsáttatást a területre. Az újdonsült idegen birtokos nemesség idegen jobbágyságot telepített a birtokára. Ennek következtében állt elő az a helyzet, hogy a XVIII. századi beköltözések és betelepítések révén a nem magyar népesség olyan mértékben megnövekedett, hogy országa történelmi határain belül a magyarság kisebbségbe került. „Ezzel megváltozott a társadalom népi arculata is: nem csupán a lakosság számarányait tekintve, hanem térbeli, etnikai megoszlás tekintetében is. S amíg a magyarságnak – a természetes szaporodást leszámítva – nem volt népi utánpótlása, addig a betelepülő idegen etnikumok újabb és újabb frissítést kaptak a határokon túlról történő beköltözésekkel” – állapította meg könyvében Ács Zoltán. Ennek lett a következménye, hogy a török kiűzése után keletkezett vákuum szívóhatására a XVIII. században a magyar vidék déli részén létrejött az akkori Európa legtarkább néprajzi, etnikai egyvelege. Ez az etnikai egyveleg az elkövetkező két évszázad során indulataiban gyűlékony közösségnek bizonyult.

Amikor Teleki Domokos, a könyvtáralapító Teleki Sámuel fia, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság tagja, a magyar tudományosság nagy reménysége néhány évvel később, 1794-ben a Temesi bánóságot meglátogatta, *Egy erdélyi magyar nemes ifjúnak Magyarország déli részeiben tett utazása* című munkájában a következő sorokat jegyezte be: „A magyarok Torontál vármegyében csak három helységben laknak, amelyet egészen bétöltenének; vagynak ugyan némely más helységben is, de csak kevesebb rácok közt eloszolva. Egy ezen magyar helységek közül, Zombor [Kiszombor – M. F.] a neve, régi törökös magyar helység, mely magát még a török birtok alatt is megtartotta; a más kettő az Alföldről odatelepedett lakosokból áll. Ezek közül egynek magyar lakosai éppen a vármegyében létemben készültek, hogy Torontál vármegyét elhagyják, minthogy földesurakkal már régtől fogva nem lakhattak; a vármegye

ugyan tett rendelést, hogy ügyeik jól eligazítottassanak, de már elkedvetlenedvén nem akartak tovább maradni, minthogy különben is Temes vármegyébe egy kamarai helységbe meg voltak hívva. Nincs tudtomra, hogy már elköltöztek-e. A földesurok hallottamra mondotta, hogy *bár mennének*. Inkább szaporítani kellene a magyart!³² A magyar hazának bővebb „esmerése” kedvéért hazafiúi lelkesedéssel utazó ifjú Becskereken töltött napjait is megörökítette: „Itten a főispány és udvari referendárius, ama szeretett hazafi, méltóságos Balog Péter úr, éppen akkor közönséges vármegye gyűlését ülte. Két napot itten mulatván, a gyűlésekben is megjelentem, melyekben tanúja voltam a közönséges dolgok szép renddel való folyásának, igazságos és közhasznú elintézésének, melyet a főispány úr bölcs kormányozásának, autoritásának és igazságszeretetének, a magisztrátusbelieknek pedig (kik is mind magyar hazafiak) véle való egyetértéseknek lehetett tulajdonítani. Tanúja voltam ellenben némely vármegyebeli birtokos uraknak nem hazafiúi, sem nem nemes, hanem a haszonkeresés és a gazdagságnak telhetetlensége által félrevitetett indulatjaiknak és gondolkodások módjának, melyet nem fájlalni nem lehetett, mert ezektől mint vármegyebeli fő birtokosoktól a vármegye jó állapotja minden tekintetben sokat függene.”³³ Kár, hogy Teleki Domokos nem részletezte, hogy miben nyilvánult meg a magyar nemesség nem hazafiúi, a gazdagságnak telhetetlensége által félrevitt indulatjainak kitörése. Ha elárulta volna, talán ma bővebb ismeretekkel rendelkeznenk a Temesi bánóság sorsának alakulásával kapcsolatban. A hódoltság területének magyar közigazgatásba történő visszaintegrálásának, a magyar földbirtokos nemesség jogaiba történő visszahelyezésének és a magyar jobbágyság betelepítésének bonyolult folyamatában vajon mi minősült a magyar nemesség részéről hazafiatlan cselekedetnek? És az akkori magyar nemesség hazafiatlan magatartása mennyiben befolyásolta a Bánóság későbbi sorsának alakulását?

Kalapis Zoltán nagyon határozottan felismerte, milyen óriási szerepe volt a magyarság szempontjából végzetesen elhibázott XVIII. századi történéseknek a déli peremterületi sors további alakulásában. Sikertelen honfoglalási kísérletek sora, földművelők, dohányosok, kertészek, napszámosok, zsellérek letelepedése, falualapítási vállalkozása, gazdálkodási próbálkozásaik sora, pénzügyi kudarcok végeláthatatlan láncolata üzte, hajtotta őket új és új kezdeményezésekbe, a Szeged környékéről kirajzoltakat Tóbára és Szajánba, majd onnan az akacsikkal együtt tovább a bácskai Telecskára, hogy a helyükbe újabb reménykedők érkezzenek, akik néhány évtized múltán ugyanúgy beleroppannak a hitelekbe, s a jelzőlog elviszi a fejük fölül a tetőt. De a Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról és Gyöngyösről Torontálvásárhelyre érkezőknek sem volt könnyebb a sorsa, még ha ők könnyebben is jutottak a földhöz. Az évszázadnyi időben mindenki kihasználta őket; rajtuk gazdagodott a földbirtokos, a bank és később az opština és az egész délszláv királyság.

Történetírónk Kempelen Farkas királyi biztos személyében találja meg azt az egyébként jóindulatú hivatalnokot, akinek meghatározó szerepe volt a Bánság újratelepítésében, legalábbis az újratelepítés döntő szakaszának a lebonyolításában. Kalapis Zoltán Bécs XVIII. századi telepítéspolitikájának három szakaszát különböztette meg. Az elsőt, nem sokkal a török kiűzése utánit, Claudius Florimond Mercy gróf bánsági kormányzósága idejére teszi, amikor 1722 és 1726, majd 1736 és 1737 között lezajlott a telepítés hulláma. A második Mária Terézia korában, a hatvanas–hetvenes években ment végbe, a harmadik hullám pedig 1782-től számítva, II. József uralkodására esett. „Kempelen Farkas a dél-magyarországi telepítések második hullámának volt a fő irányítója, az általános elvek megfogalmazója, Mária Terézia jóváhagyása után pedig a királynői rendeletek szövegezője.” Eredetileg a kincstári sóbányákat és telepeket igazgatta, új megbízatásként 1768 és 1771 között kincstári biztosként intézte a bánáti telepítések ügyét. „Az eredmény felülmúlt minden várakozást: 1768 második felében 453 család telepedett le a bánáti rónán, 1769-ben több mint 1000, 1770-ben pedig mintegy 8000. Egy másfajta számítás is mutatja a vállalkozás nagyságát: 1763-ban 32 981 német kolonista lakosa volt a Bánátnak, 1777-ben pedig 143 201!”³⁴ Arra azonban nincs válasz, Kempelen Farkasnak, a telepítési komisszáriusnak mekkora szerepe volt abban, hogy határőrvidéki katonai szolgálatot teljesítő szerbséget oly nagy mértékben fogadta kegyeibe az udvar, továbbá abban, hogy Bécsnek a rebellis magyarok letelepítését hogyan sikerült olyan hosszú ideig megakadályoznia. Kiderítette viszont, hogy ő volt az, aki Mária Terézia figyelmét felhívta arra, hogy a Temesi bánságnak az anyaországhoz való csatolásával a magyar nemesség jelentős részét maga mellé állíthatja. Kempelen volt olyan bölcs, hogy felismerte, ezzel egyszersmind a magyarországi rendek követelését is támogatta. Ezt ő javaslat formájában is megszövegezte. Erre azonban csak 1778. június 6-án került sor, amikor az uralkodónő döntése nyomán újraalakult Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye. Tanácsadóinak igen megalapozott gazdasági érveket kellett felvonultatniuk ahhoz, hogy a császárnő megváltoztassa eredeti szándékát, hiszen „Mária Terézia még 1775-ben is azt a gondolatot forgatta a fejében, hogy ezt a vidéket kikiáltja osztrák tartományi hercegséggé, s csak a helyzetet jobban ismerő tanácsosai beszéltek le erről, miközben meggyőzték arról is, hogy a területet inkább csatolja vissza Magyarországhoz, állítsa vissza a megyéket, mert ezzel az államjövedelmek beszolgáltatása meggyorsul, a kincstári javadalmak pedig megnövekszenek. Az érvelés, úgy látszik, hatott, mert 1778-ban megszületett a döntés: a Bánság területén megalakultak Torontál, Temes és Krassó vármegyék.”³⁵ Ezzel a százhatvannégy évi török hódoltság és hatvanhárom évi osztrák koronatarományosság után ez a vidék is visszakerült a magyar államélet keretei közé.

A török megszállás alól felszabadított déli területeket a magyarságnak sem a XVIII. században, sem később nem sikerült a nemzethez integrálnia, nem

utolsósorban azért, mert a felszabaduláskor a bécsi udvarhoz csatolt térség sorsáról a császári elképzelések szerint a kamara és a kincstár döntött. Idegen nemesség és idegen jobbágyság szállta meg a területet. Az új honfoglaláskor eleve hátrányos helyzetből indultunk, s a későbbiekben – a kiegyezést követő évtizedeket kivéve – sem gazdasági, sem kulturális helyzetünket nem sikerült megszilárdítani, biztos alapokra helyezni. Pedig mekkora erőfeszítéseket tettek ennek érdekében a kor legkiválóbb szellemei!

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

- ¹ Kalapis Zoltán: Bánát könyve; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1979, 258. p.
- ² Kalapis Zoltán: Hetven év után gyáripar születik; In: Bánát könyve; i. m. 58. p.
- ³ Kalapis Zoltán: Tanyai krónika; In: Bánát könyve; i. m. 212. és 214. p.
- ⁴ „Érdeklődtem, ismerték-e a megboldogult Borbély Mihályt. Itt nevelkedett a környéken, Aladáron és Kerektón volt kiskanász, juhászbojtár, Simogyon házasodott meg, Beodrán, Bánáttopolján szolgált. Verbicán halt meg 1953-ban. Ez az ember a népmese gazdagon buzgó és termő forrása volt. Kálmány Lajos, Észak-Bánát jól ismert gyűjtője, a századfordulón egy kötetnyi mesét hallott tőle, és ezeket ki is adta.” – Uo., 208. p.
- ⁵ Kálmány Lajos: Pingált szobák – Borbély Mihály meséi; Szeged, 1914.
- ⁶ Kalapis Zoltán: A bánáti mesemondó – Adalék Borbély Mihály életrajzához (1977) In: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1980, 189. p. – Huszonöt évvel később a tanulmány címe némileg módosult, és az Élet, élet, csuda élet című kötetben A bánáti mesemondó – Borbély Mihály keservei és vidámságai címmel jelent meg; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2005, 177. p.
- ⁷ Kalapis Zoltán: Történelmes gyilkosságénekek – Egy újabkori észak-bánáti ballada cselekményének való háttere (1978–1979) és Lappangó szájhagyományok – Újabkori törökbecsei népballadák nyomában (1978); In: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1980, 189. p. Kalapis Zoltán Élet, élet, csuda élet című könyvében közzétette A bácskai mesemondó – A moholi Fodor Erzsébet meséiről, életrajzáról, a gyűjtés negyedszázados történetéről (2002) című írását, és ezzel újra időszerűsítette a balladaalkotás kérdését; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2005, 177. p.
- ⁸ Kalapis Zoltán: Zendüléstől a forradalomig – Bánáti munkásmozgalmi dokumentumok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1981, 395. p.
- ⁹ Szeli István: Az idő, mint történelemépítő; Híd, 2004. február, 269. p.
- ¹⁰ Kalapis Zoltán: Tavasz a Delibláti homokpusztán (1978); In: Bánát könyve; i. m. 223–226. p.
- ¹¹ Kalapis Zoltán: Egy torontáli vásár aranykora (1979); In: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok; i. m. 189. p.
- ¹² Túri Tibor: Évszázadok forgatagában. Pacsér a levéltári okmányok tükrében; Magyar Szó, 1988. június 16., 12. p.
- ¹³ Bori Imre: Hagyomány, azonosságtudat, migrációk; Híd, 1994. január–április, 62–66. p.
- ¹⁴ Kalapis Zoltán: Majorról, birtokról, tanyáról – faluba (1983); In: Vándorok és letelepülők – Szociográfiai riportok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1985, 9. p.

- ¹⁵ Kalapis Zoltán: A szajáni dohánykertészek (1985), In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 7–8. p. – Másutt a tóbaiak „kivándorlása” kapcsán így írt a szerző: „A fakuló emlékezet még tud arról, hogy 1883-ban sokan elhagyták a falut, és letelepedtek a telecskai dombok közt meghúzódó kincstári földeken, megalapítva Gyulafalvát, a mai Telecskát.” – Kalapis Zoltán: Egy falu elindul (1980); In: Vándorok és letelepülők – Szociográfiai riportok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1985, 75. p.
- ¹⁶ Kalapis Zoltán: Szántóföldi kertgazdálkodás a régi Torontálban (1988); In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 32. p. – Kalapis Zoltán kutatásai szerint a Bánátban a következő városok mellett alakultak kertészkolóniák, illetve önálló telepekből az alábbi kertészfalvak jöttek létre: Akacs (feloszlott), Aracs (Vrányova, összeépült Törökbecsével), Beodra, Begaszentgyörgy, Budzsák (összeépült Törökkanizsával), Csóka, Egyházaskér (Verbica), Frigyháza (feloszlott), Gyála, Imretelek (feloszlott), Ittabé, Jázova, Kikinda, Kisorosz, Lukácsfalva, Magyarcsérnye, Magyarszentmihály, Majdán, Monostor, Morotva (feloszlott), Muzsla, Oroszlámos, Padé, Rábé, Sasülés (feloszlott), Szaján, Tamásfalva (Hetin), Terján (feloszlott), Tóba, Torda, Törökbecse, Törökkanizsa, Töröktopolya, Udvarnok, Udvarszállás, Ürményháza. Észak-Bácskában is néhány település szegedi gyökéretű, így Horgos, Martonos, Hajdújárás, Kelebia, Bácsszőlős, Ludas, de részben Szabadka is. Bácsgyulafalvát, azaz Telecskát is a bánáti kertészfalvakból kirajzott népesség alapította. – Uo., 33. p.
- ¹⁷ Id. Berecz Sándor: Pusztatemplom – egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története; Temerin, 1970, 160. p.
- ¹⁸ Idézi Ács Zoltán A harmadik honalapítás című könyvében, Budapest, 1987, 20. p.
- ¹⁹ Bél Mátyás: Bács-Bodrog vármegye; In: Bács-Kiskun megye múltjából VI. – Helytörténeti források és szemelvények a XVIII–XIX. századból; Budapest, 1982, 81–82. p.
- ²⁰ Kalapis Zoltán: A Monarchia legnagyobb búzavására: Törökbecse; In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 77. p.
- ²¹ Ács Zoltán: A harmadik honalapítás, Budapest, 1987, 56–57. p.
- ²² Id. Berecz Sándor i. m. 170. p.
- ²³ Sz. Szigethy Vilmos: Torontáli fametszetek; Szeged, 1937, 18–19. p.
- ²⁴ Gruby Dávid, a népszerű párizsi bacilusvadász portréjának megrajzolása során a szerző rámutat: ősei a XVIII. század második felében költöztek Ausztriából vagy Morvaországból a Bácskába. Ez idő tájt a zsidók beáramlása már jelentős, bár letelepítésükről a kincstár nem gondoskodott. „Ezt a folyamatot III. Károly egyik rendelete gyorsította meg, aki 1726-ban kimondta, hogy az osztrák földeken egy zsidó családnak csak egy férfitarja nőülhet meg, illetve alapíthat családot, a többi nem. A török hódoltság után gyorsan benépesedő Bács-Bodrog megyében ilyen kötöttség nem volt, így azután a zsidó fiatal emberek telepedtek le, majd jöttek utánuk a kiválasztott lányok is.” – Kalapis Zoltán: Egy bácskai származású párizsi bacilusvadász: Gruby Dávid (1985); In: Lentségi arcképcsarnok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2001. 8. p.
- ²⁵ Kalapis Zoltán: Egy „udvari” zseni a XVIII. századból: Kempelen Farkas (1998); In: Lentségi arcképcsarnok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2001, 83. p.
- ²⁶ Jelenlétük sajátos színtöltője volt a Bánság történetének, Kalapis Zoltán így írta le a megjelenésüket és a későbbi szerepüket: „Ez idő tájt Bánátban a bolgároknak már két csoportját ismerték. A katolikus bolgárokat, akik Pál apostolt tisztelték, s ezért Pavlikéneknek, Paltyénoknak nevezték őket, Mária Terézia telepítette le Vingán és Óbesenyen 1738-ban. Ebből a két faluból rajzottak ki azután az évek során tíz bánáti településre, így Módosra, Kanakra, Székelykevére, Sándoregyházára. Főleg állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak, jóllehet a kertészeti hajlam is élt bennük, nevezetesen voltak a lovrini és a náköfalvi bérelt kertészségeik. Czirbusz Géza is azt

- írja róluk a Borovszky-féle Torontál-monográfiában, hogy »különösen a dohányt, a paprikát, a káposztát és a zöldségfélét termelik fáradhatatlanul.« – Kalapis Zoltán: Szántóföldi kertgazdálkodás a régi Torontálban (1988); In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 34. p.
- ²⁷ Berecz Sándor, az aracsi Pusztatemplomról írt könyvében így fogalmazott: a török hódoltság alatt „a véglegesen eltávozott latin keresztények helyét görög orthodox keresztények – szlávok és románok – foglalták el. Ezek könnyebben alkalmazkodtak a török viszonyokhoz, mert már ismerték őket”. – Id. Berecz Sándor: Pusztatemplom – egy darab Szentföld – Az aracsi bencés apátság története; Temerin, 1970, 160. p.
- ²⁸ I. m. 110–111. és 112–114. p.
- ²⁹ Kalapis Zoltán: A téglagyártás évszázadai; In: Búza, dohány, selyem; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998, 157. p.
- ³⁰ Kalapis Zoltán: A Koháry testvérek síremléke Péterváradon (1991); In: Történelem a föld alatt; Újvidék – Forum Könyvkiadó 1995, 181. p.
- ³¹ I. m. 20–21. p.
- ³² Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt; kiadatott g. T. D. által – nyomattatott Bécsben, MDCCXCVI; Újabb kiadás: Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások leírása; Budapest – Balassi Kiadó, 1993, 87. p.
- ³³ Uo. 71. p.
- ³⁴ Kalapis Zoltán: Egy „udvari” zseni a XVIII. századból: Kempelen Farkas (1998); In: Lentségi arcképcsarnok; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2001, 81. és 85–86. p.
- ³⁵ Kalapis Zoltán: Öt régi torontáli vízimérnök (1989); In: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1993, 13–14. p.

ZOLTÁN KALAPIS AND SPIRITUAL HOME-DEFENCE (II.)

The study is about Zoltán Kalapis, an excellent researcher of the region's cultural history, and his work. As the Hungarian daily Magyar Szó's "roaming reporter", Kalapis first came across questions which, besides individual fates, reveal the futurlessness of the whole community in the disorder of the dilapidating Hungarian houses in the Banat region, where Hungarians live in scattered communities. Zoltán Kalapis started his career as the chronicler of the Banat region, and kept returning to this region throughout his very successful research work. He described the Hungarian "down region" (his nickname for Vojvodina) in such a way that all the Hungarian national history revealed its real beauty and richness, which can only be conceived dimly today. However, for him the notion of history is obviously more and broader than what is defined and described as a unified structure, be it with changing contents, by history's thought history. In the centre of his approach there are two always expandable principles: the materialised historical memory and the lifework of creative spirits.

Keywords: the history of Hungarians living in Vojvodina, Zoltán Kalapis, minority existence

ETO: 78.07(497.113)

Pándi Oszkár

A NAGYBECSKEREKI FILHARMONIKUS TÁRSASÁG TÖRTÉNETÉBŐL

From the History of the Nagybecskerek Philharmonic Society

Nagybecskereki zenekarokról és azok hangversenyzéséről az 1860-as évektől vannak adatok a napi sajtóból. Fellendülések és hanyatlások váltakoztak a város zenei életében, majd 1899-ben, a Zenekedvelő Egylet, illetve a Filharmonikus Társaság megalakulásával az örvendetesen fellendült. A város zenei életét emellett még számos helyben működő vagy ott vendégszereplő zenekar élénkítette.

Kulcsszavak: a Nagybecskereki Filharmonikus Társaság, Zenekedvelő Egylet, zenekarok

A nagybecskereki zenekari muzsikálással kapcsolatos első feljegyzések egyikét a *Wochenblatt*¹ közli 1861. szeptember 21-én. A lap tudósítója egy hangversenyről ír, amelyen Charlotte Deckner bécsi hegedűművész nő mellett a helyi műkedvelők egy csoportja is fellépett, élén egy Rudolf Wiltschgo nevű, feltehetően hivatásos muzsikussal. Ez a műkedvelő csoport egészítette ki a következő esztendőben Nagy Jakab vendégművész programját is, aki – a korabeli újságíró idézve – „egy fél méter hosszú, minden szerkezet és billentyű nélküli flótán” játszott.² A nagybecskereki zenekar őskorából figyelemre méltó továbbá az 1864 szeptemberében megtartott koncerttel foglalkozó két feljegyzés: az első, mintegy beharangozásként, közli az olvasóval, hogy Rudolf Wiltschgo hamarosan egy sok szempontból érdekes zenei műsorral lepi meg a város közönségét, a másik, a vállalkozás sikerét nyugtázva, megállapítja, hogy a program megfelelt a közönség ízlésének.

Sajnos a produkciók előadói színvonalát értékelő kritikai próbálkozások hi-telessége és szavahihetősége – egy mai konkrét felmérés lehetőségének hiányában – igen kétséges, mert maguk a kritikusok sem írtak mindig következetesen és tárgyilagosan. Beszámolóikban a zenei tényezők rovására nemegyszer túl nagy teret kaptak a mellékes mozzanatok: a szervezés, a közönség, a megjelent személyek felsorolása stb. Így ezeket a cikkeket inkább az események krónikájának tekinthetjük. A zenei teljesítmény minőségének meghatározása jóval nehezebb feladat, erre közvetve, a műsorszámok megszólaltatásának követel-ményeiből következtethetünk, és azokból a sokszor elfogult utalásokból, amelyekkel egy-egy korabeli kritikus az elvétve vendégszereplő nemzetközi híru

művészek fellépéseivel méri össze a helyi zenészek játékát. Arról viszont, hogy a nagybecskereki tollforgatók nem hallgatták el véleményüket a legismertebb művész hírességekről sem, több esetben is meggyőződhetünk. Talán a legkirívóbb példa a Liszt-növendék Carl Tausig³ koncertjének elmarasztaló sajtóvisszhangja. Mindenesetre az a tény, hogy Nagybecskereken a 19. század második felében többen is írtak zenekritikákat, arra enged következtetni, hogy a zene-művészet jelentős helyet foglalt el a megyeváros művelődési életében.

Kíséreljük meg ezeknek az 1860-as, 1870-es zenei rendezvényeknek a leírását. Mindenekelőtt el kell mondanunk, hogy nem a mai értelemben vett koncertekről van szó, hanem vegyes zenei-irodalmi műsorokról: a különféle, főleg klasszikus és romantikus zeneszámok közé egy-egy szavalatot vagy prózai felolvasást iktattak a rendezők. Ezeknek az estéknek a színhelyei a városi színházon kívül a jobb nevű éttermek és a vagyonos családok szalonjai voltak. A későbbi években mind kevesebb hely jutott az irodalmi betéteknek, a műkedvelő zenekar növekedésével párhuzamosan fokozatosan meghonosodtak az Európában szokásos hangversenyzési formák. A koncerteket egyre népesebb közönség látogatta, a helyi arisztokrácia és értelmiség mellett a széksorok között helyet kért magának a polgári középosztály is: a kereskedők, iparosok, szakmunkások, vasúti alkalmazottak, nyomdászok, kishivatalnokok... A bemutatásra kerülő műsorszámok megválasztása évről évre gondosabbá vált, és a kritikai értékelés is bizonyos beérésre, tudatos állásfoglalásra vallott: „Mindig szívesen tartózkodunk bírálattól, ha dilettánsokról van szó. Egy olyan városban, amelyen Nagybecskerek, ahova hivatásos zenészek ritkán térnek be nagyobb számban, elkerülhetetlen a műkedvelők szereplése. Ők biztosítják részvételükkel a műsor változatosságát... Jókora félreértések támadhatnának, ha velük szemben a sebészeti beavatkozás módszereit alkalmaznánk. Mert hát mit is lehetne náluk a kritika igazi mércéjével mérni a jóakaraton kívül?”⁴

Az 1883-as esztendő új tartalommal gyarapította a mezőváros zenei életét. Megrendezte első közös hangversenyét a Dalárda és a műkedvelők zenekara. Ennek az együttműködésnek a példáját követte több mint két évtizeddel később a Filharmonikus Társaság, amely a helyi zenekar és a Harmónia férfikar összevonásával létesült. A sajtóban 1883. szeptember 1-jén találkozunk első ízben, az addigi dilettáns, zenekedvelő, műkedvelő stb. terminusok helyett a zenész kifejezéssel. Végül ebben az évben vetődött fel nyilvánosan a hangszerek vásárlásának gondolata. A december 8-án megrendezett koncert bevételének egy részét a szervezők erre a célra szánták. Hogy elképzelésüket valóra váltották-e, nem sikerült rábukkannunk.

Más zenekarok is működtek ez idő tájt a városban. A tűzoltók zenekara vasárnaponként térzenét adott, a gimnázium 18 tagú zenekara Prajsz Javorski tanár vezényletével lépett nyilvánosság elé. Egyik fellépésükön például (1884. május 17-én) Mozart-alkotást is műsorra tűztek. A város zenei életének ünnepe-

napjai közé tartoztak a vendégművészek látogatásai, a többi között Blaha Lujza emlékezetes bemutatkozása 1885-ben.⁵

Említsük meg még a Dalárda és a Szerb Templomi Énekkar (Srpsko pevačko društvo) közös koncertjét, amelyet Torontál vármegye szegényeinek javára rendeztek 1882. január 24-én. Érdekes a maga nemében még az az 1887-ből származó hangversenykritika is, amelyben a színház „szerencsétlen” akusztikája került pellengérré.

A nagybecskereki zenekar történetében egymást követték a fellendülések és hanyatlások korszakai. Mintha koncentrikus körök formájában növekedtek volna egy-egy újbóli kezdeményezés, újbóli indulás méretei, mindig a zenekar és helyi zenei élet végleges talpra állításának célkitűzésével. Egy ilyen újrakezdésről 1891. december 2-án számolt be a *Wochenblatt*: az „elsőbemutatót” teljes győzelemnek nevezte, felsorolta az elhangzott műsorszámokat és a közreműködők nevét. A programból ragadjuk ki Strauss *Ünnepi nyitányát* és Bériot *Hegedűtűdjeit* Tolveth Anna előadásában. A kritikus elismeréssel nyilatkozott még Jakabfalvy trombitaszólójáról és Binder jeles klarinetszólójáról.

A 19. század utolsó évtizedében játszódtak le a zenekar első fénykorának közvetlen előzményei is. Az együttes Siegmund Weissnek, a bécsi Carl Theater nyugalmazott karnagyának vezetésével most más olyan művek megszólaltatására is vállalkozhatott, mint Beethoven *Egmont* című nyitánya, vagy az akkoriban divatos operaegyvelegek közül Wagner *Lohengrin* című operájának részletei zenekari átíratban.⁶ Erről a koncertről jelent meg az új magyar napilap, a *Torontál* kritikusanak írása, amelyben kifogásolta, „hogy a tizenkét szám közül egyetlenegy magyar zenemű sem szerepelt” a műsorban, és hozzáfűzte, hogy ennek „jövőre semmi szín alatt sem szabad megtörténnie”.

Két évvel később tartották meg a Torontálmegyei Közművelődési és Magyar Nyelvterjesztő Egylet első hangversenyét, melyen a „zene között az irodalomnak egy piczike kis hely sem jutott”.⁷ A beszámoló szerint a zenekar ezen az estén szokott lendülettel és precizitással játszotta Kéler Rákóczi-nyitányát. A helyi műkedvelők mellett énekszámokkal közreműködött Nocker János Nagy-kikindáról és Mágor Ida Temesvárról. Vezényelt Ripka Ármin, a későbbi Filharmonikus Társaság alapító karnagya.

A Zenekedvelő Egylet működésének éveiből még egy érdekes kritikából idézünk: „A nagybecskereki zenekedvelők egyesülete hosszú pihenés után ismét a nyilvánosság elé lépett, és szombaton este a kaszinó nagytermében hangversenyt adott. Az egylet nem tehet arról, hogy a közönség izlése inkább hajlott és hajlik a »Felfordult világ« színpadi előadásaihoz, mint a magasabb és nemesebb és főleg városunkban ritkán hallható zenei élvezethez.”⁸

Nagybecskereken az 1899-es esztendőt tartották a Filharmonikus Társaság megalakulási évének. Eszerint ünnepelték meg 1929-ben a harmincéves jubile-

umot, 1954-ben pedig a testület fennállásának 55. évfordulóját. A *Wochenblatt* és a *Torontál* cikkei viszont arról tanúskodnak, hogy a Filharmonikus Társaság hivatalosan a Zenekedvelő Egylet zenekarának és a Harmónia férfikarnak az összevonásával hét évvel később létesült. Az alapító közgyűlést, amelyen Filkovich Boldizsár elnökölt, 1906. február 10-én tartották meg, a minisztérium pedig novemberben hagyta jóvá a Társaság statútumát.

Igaz, a Zenekedvelő Egylet, amelyhez a zenekar a Filharmonikus Társaság adminisztratív megalakulásáig tartozott azelőtt és a rákövetkező években is, rendszeresen megtartotta választmányi közgyűlését, de a korabeli sajtóhírekből nem tűnik ki, hogy miért vésődött a város zeneértőinek tudatába éppen az 1899-es esztendő a Filharmónia megalakulásának időpontjaként. Feltételezhető, hogy a filharmonikusok Ripka Ármin karmester munkásságának valamilyen fordulóponthoz, vagy a zenekar valamelyik újabb „nekilendüléséhez” kötötték évek múltán tevékenységük kezdetét. Ez pillanatnyilag nyílt kérdés, egyrészt mert Ripka Ármin nevével már korábban is találkoztunk a zenekar tevékenységével kapcsolatban⁹, másrészt jelentősebb eseményről a Zenekedvelő Egylettel kapcsolatban a sajtóban sem bukkantunk konkrét adatokra. Igaz, fennmaradt egy 1899. június 17-én közzétett nyilatkozat, miszerint a szomszédos Versec példájára a nagybecskereki Egylet is műsorra tűz egy operát, méghozzá Konrad Kreutzer *A granadai éji szállás* című dalművét. Hogy ennek a tervnek mi lett akkor a sorsa, mindeneddig nem sikerült kinyomoznunk, de egy későbbi sajtóhír szerint a kétfelvonásos dalművet 1910-ben elő is adták.

A Zenekedvelő Egylet kötelékében, a Filharmonikus Társasága megalakulása előtt, a zenekar huszonhat aktív muzsikust számlált. Az 1903-ban megtartott választmányi közgyűlésen elhangzott beszámoló szerint a huszonhat zenész mellett az Egyletnek tizenhárom alapító és negyvenhat pártoló tagja volt. Az évi bevétel a zárszámadás szerint 455 koronára rúgott.

Az a tény, hogy a repertoár központi számai, amelyekhez az évek folyamán a karmesterek és műsorbizottságok minduntalan visszatértek, már a századforduló éveiben ott szerepelnek a Zenekedvelő Egylet zenekarának programján, azt bizonyítja, hogy a nagybecskereki zenekari testületnek az arculata már a kezdeti időszakban kialakult. Említettük, hogy 1892-ben előadásra került Beethoven *Egmont* című nyitánya és az egyveleg Wagner *Lohengrin* című operájából. Bővítsük ki a listát: Suppé: *Paragrafus III.* – nyitány; Millöcker: *A Neckar partján* – keringő; Verdi: Kettős az *Aida* című operából (1892); Haydn: *D-dúr londoni szimfónia*; Gounod: egyveleg a *Faust* című operából; Hubert Károly: *Magyar királyi induló*; Rossini: *Elisabetha* – az opera nyitánya; Mozart: I. és II. szvit a *Don Giovanni* című operából; Moszkowski: *Szerenáda* (1899); Auber: *A portici néma* – az opera nyitánya; J. Strauss: egyveleg a *Denevér* című operettből; Mendelssohn: *Nászinduló* (1900); Hubay: *Csárdajelenet* (1901); Nicolai: *A windsori víg nők* – a vígopera nyitánya; Verdi: egyveleg a *Trubadúr* című

operából; Erkel: *Hunyadi László* – az opera nyitánya; Mozart: *g-moll szimfónia*, Nr 40; Wagner: Zarándokok kara a *Tannhäuser* című operából (1902); Mendelssohn: *Hebridák* – nyitány; Mozart: *Esz-dúr szimfónia*, Nr 39; Mozart: *Figaro házassága* – a vígopera nyitánya (1903); Offenbach: *Hoffmann meséi* – részlet az operából; Brahms: *Magyar táncok* (1904); Weber: *A bűvös vadász* – részlet az operából (1905).¹⁰

Egészen bizonyos, hogy komoly előadó-művészi színvonalról aligha beszélhetünk a fenti művek megszólaltatásával kapcsolatban, már azért sem, mert a szerzemények zöme jóval nagyobb együttest követel meg, mint amilyen a huszonhat tagú nagybecskereki műkedvelő zenekar volt. (Lehetséges, hogy ilyen alkalmakra a vezetőség néhány muzsikussal kibővítette a zenekart, de a kellő – legalább hatvanfőnyi – létszámot nem biztosíthatta.) A szerény vonóskar nem láthatta el kifogástalanul összetett feladatát, sem hangzásban, sem technikailag. A hiányos fúvóskar is csak hozzávetőlegesen szólaltathatta meg a partitúra szólamait.¹¹ A műsorszámok megválogatása is a zenekar lehetőségeinek és a korabeli zenei ízlésnek a kompromisszumaként jöhetett létre. Ezzel magyarázható a koncerteken az eredeti alkotások mellett az akkoriban divatos egyvelegek és átíratok jelentős száma. Mindentől eltekintve a zenekar tevékenysége a nagybecskereki zenekedvelők körében jó visszhangra talált, s ha sokan tudatában is lehettek fogyatékoságainak, elfogadták a kényszermegoldásokat, sajátjuknak érezték az együttest, támogatták működését, és látogatták koncertjeit.

Nem csupán a Zenekedvelő Egylet zenekara fejtett ki ebben az időben élénk és sokrétű tevékenységet. A városban egymást követték a zenei események: hangversenyt adott a világhírű magyar hegedűművész, Reményi Ede¹², a színházban Szoyer Ilonka¹³ kápráztatta el a *Bob herceg* és a *Denevér*¹⁴ közönségét, az operakedvelők pedig Európa egyik leghíresebb társulatának, a Prágai Nemzeti Színház teljes együttesének szenzációt keltő produkcióiban gyönyörködtek.¹⁵ A Szerb Templomi Énekkar és a Harmónia férfikórus állandó koncertjei, valamint a neves külföldi vendégművészek estjei külön színnel és tartalommal egészítették ki ezt a gazdagnak mondható zenei kínálatot.

Ilyen légkörben ért meg és vált valóra a Nagybecskereki Filharmonikus Társaság megalakításának gondolata. A bécsi, budapesti, berlini és más európai filharmóniák mintájára az 1906-ban megalakított becskereki szervezetnek is megvolt a szerény létszáma, de annál ambiciózusabb „szimfonikus” zenekara és kórusa. Ez utóbbi főleg önálló számokkal szerepelt a koncerteken, de ha a műsor megkívánta, a zenekarral karöltve, nagyobb szabású művek előadására is vállalkozott. A Filharmonikus Társaság folytatta a Zenekedvelő Egylet gyakorlatát mind az igényesebb estek, mind az egyre gyakoribbá váló népszerű rendezvények szervezése terén. A *Wochenblatt* tudósítója elismeréssel állapította meg 1907. november 30-án, hogy a Filharmónia a gyakorlatban is mindinkább a város zenei központjává válik. A nagyközönség igényeit méltányolva a veze-

*A Nagybecskereki Filharmonikus Társaság az első világháború előtt.
Az első sorban középen Ripka Ármin karnagy*

tőség az igényes hangversenyek mellett farsangi koncerteket, népszerű esteket, szórakoztató téli hangversenyeket, szilveszteri vidám zenei összeállításokat, könnyű báli és táncmuzsikát¹⁶ is beiktatott az évi programtervekbe.

Feltételezhető, hogy ezeket a feladatokat mind az ének-, mind a zenekar eredményesebben és színvonalasabban oldotta meg, tekintettel arra, hogy az előadó-apparátus minden szempontból (létszám, technikai és általános zenei felkészültség) megfelelt a könnyebb fajsúlyú muzsika követelményeinek.

A Filharmónia megalakulását követő esztendőkből néhány neves, a lokális határokon túl is ismert házi szerző közreműködése fémjelzi a nagybecskereki zenei élet értékeit. A zenekar 1907 novemberében bemutatta Antalfy Zsírós Dezső¹⁷ *Este van* című szerzeményét, 1908 decemberében pedig előadta Kiss Gyula¹⁸ *Szerenádját*.

A zenei életről vall a maga módján az a közlemény is, amely a *Wochenblatt*-ban 1908. március 21-én arról értesíti az olvasókat, hogy a városban letelepedett és üzletet nyitott Anton Lenhart hangszerkereskedő és hangszerjavító iparosmester.

A néhány évig tartó fénykor után a megalégedés hangját a bíráló szó váltotta fel: „Nagybecskerek város zenei élete meglehetősen szervezetlenül áll a város egyébként pezsgő kultúréletében. A Filharmóniai Társaság az egyedüli, amely lelkes buzgalommal igyekszik élénkíteni zenei életünket, de szerény eszközzeivel nem képes olyan zenei kultúrát létesíteni, amely ma már a városokban nélkülözhetetlen.”¹⁹ Ennek a bajnak az orvoslására Jancsó Ágoston alispán sze-

*Láng Imre,
a zenekar utolsó állandó karmestere*

mélyesen kezdeményezte egy tömeges zeneegyesület megalakítását a Filharmonikus Társaság és az egész zenekedvelő közönség bevonásával. Nem tudni, lett-e valamilyen eredménye ennek az elképzelésnek, de ha történtek is lépések egy széles körű zenei egyesület megszervezése érdekében, az első világháború évei megbénították az effajta törekvéseket. Hogy a Filharmonikus Társaság a háborús esztendőkhöz sem szűnt meg létezni, azt viszont az 1915-ben alapított zenede bizonyítja a legjobban, amely a Társaság kötelékében működött, és célja a zenész-utánpótlás nevelése volt. A filharmonikusok zeneiskolájának növendékeiből ifjúsági zenekart szerveztek, amely közreműködött az intézmény igen népszerű diákkoncertjein is.

A háború után ismét a fellendülés jegyében folytatódik a Filharmonikus Társaság tevékenysége. Daunné Kenese Hulda becskerei zongoraművésznő 1920 márciusában mint zeneszerző szerepelt a zenekar műsorában. Kompozícióiról a kritika megállapította, hogy a 19. században uralkodó zenei romantika stílusjegyeit viselik magukon, virtuozitás, elegancia és könnyed, felületes „franciás” líra jellemzi őket, a zenekari partitúrák pedig arról árulkodnak, hogy a szerző elsősorban jó zongorista.²⁰ Kár, hogy a Filharmónia kottatárát nem sikerült felkutatni, így ezekről a szerzeményekről nem alkothatunk magunknak hitelesebb képet.

A zenekar történetében egyedülálló kezdeményezésről számolt be 1921. június 21-én a *Torontál*: a város vezetősége egy állandó hivatásos zenekari testület megalakításáról tárgyalt. A javaslatot ugyan nem fogadták el, de művelődéstörténeti szempontból jelentős mozzanat, hogy egy vidéki városban, amilyen az akkori Nagybecskerek volt, ilyen téma is foglalkoztatta a városatyákat.

A Filharmonikus Társaság 1929. június 22-én megünnepelte fennállásának harmincéves jubileumát.²¹ Ezen a díszhangversenyen a negyventagú kórus és a harminchat tagú zenekar Mozart, Fuchs, Haydn, Weinzierl és Wagner műveit adta elő Ripka Imre²² vezényletével. A harminchatos létszám a legnagyobb a zenekar történetében. Nem állíthatjuk, hogy nem lépett fel népesebb összeállításban is (talán a második világháború utáni utolsó fellendülés éveiben?), de erről nem találtunk szavahihető nyomot.

A következő esztendőben ismét érdekes zenei esemény mozgatta meg a város zenei műkedvelőit és zenekedvelő közönségét: a Belgrádi Rádió vegyes helyszíni programot közvetített, amelyben részt vettek a helyi kórusok és zenekarok, köztük a Filharmonikus Társaság zenekara. Ebben az időben, a nagy népszerűségnek örvendő adások révén, a város zenei életéről szélesebb körű hallgatóság is tudomást szerezhetett. Mozart *B-dúr miséje* 1931 májusában hangzott el a plébániatemplomban. „A beográdi rádió továbbította a mise lefolyását, és ezzel lehetővé tette, hogy messze országunk határain túl is meggyőződést szerezhessenek arról a kulturális életéről, vagy élni akarásról, amely egy kis haladó városkában: Becskereken van.”²³ Ennek az „élni akarásnak” a jegyében megemlékeztek Mozart halálának 140. évfordulójáról: a már említett *B-dúr mise* előadása mellett ünnepi Mozart-estet rendezett a Filharmonikus Társaság.²⁴ A *B-dúr misét* Weninger József egyházi karnagy tanította be és vezényelte, a filharmonikus koncert karmestere Ripka Imre volt. Utóbbi műsorán a *Titus* című nyitány, az *A-dúr hegedűverseny* (Griffel Lajos előadásában), a *g-moll szimfónia* Nr 40, az *Ibolya* című dal (Jeanplong Malvin előadásában) és műkedvelő énekesek közreműködésével a *Varázsfuvola* című opera második felvonásának fináléja szerepelt.

A két világháború közötti időszakból három oratóriumot is előadtak Nagybecskereken Weninger József vezetésével: 1927. április 12-én, 13-án és 14-én Friedrich Seitz *A passió* című alkotása került bemutatásra Weninger Ernő orgonista, harminc énekes, húsz zenekari zenész és ötventagú gyermekkórus közreműködésével. Haydn *A teremtés* című műve 1931-ben, Beethoven *Krisztus az Olajfák hegyén* című oratóriuma 1933-ban hangzott el helyi műkedvelő és hivatásos zenészek, továbbá amatőr énekesek előadásában.

A városban állomásozó gyalogezred fúvószenekarával közösen 1937. április 10-én a filharmonikusok részt vettek egy vegyes műsorú koncerten, amelyen a többi között előadták Schubert *h-moll*, „*befejezetlen*” *szimfóniáját*. Vezényelt Ljubomir Dimitrijević, a katonazenekar karnagya. A koncertről a helyi napilap, a *Híradó* tudósítója számolt be: „...zenei életünk utóbbi időben örvendetes lendületet kezd venni. Alig múlt el egy hete, hogy zenészeink és műkedvelőink egy felette sikerült Liszt-ünnepélyel adták tanúságát tehetségüknek és ügybuzgóságuknak, és íme, nyolc nappal rá egy filharmóniai hangversenyben volt részünk, amely minden dicséretet megérdemel. De ami ennél is kedvesebb tény,

az, hogy a zenei erők összefogásánál figyelmen kívül hagytak minden felekezeti és nemzeti tekintetet, ami annál is szívemelőbb látvány, mert hiszen tehetségüket a jótékonyág és művészet szolgálatába állították.”

A következő esztendőben, egy évvel a neves magyar hegedűművész, pedagógus és zeneszerző, Hubay Jenő halála után²⁵ nagy sikerű Hubay-emlékkoncert keretében léptek fel a filharmonikusok Rippka Imre vezényletével, ezúttal a Magyar Közművelődési Egyesület zenekaraként. Részt vettek továbbá Láng Imre *D-dúr miséjének* bemutatásában.²⁶

A második világháború utáni időszakból aránylag kevés feljegyzés maradt ránk a nagybecskereki Városi Filharmónia zenekarának tevékenységéről.²⁷ Fennállásának ötvenötödik évfordulóján (1899-től számítva), 1954. november 6-án az együttes ünnepi koncertet adott. Láng Imre karmester vezényletével és Petar Toškov becskerekai származású belgrádi hegedűművész közreműködésével előadásra került Beethoven *Egmont* című nyitánya, Mendelssohn *e-moll hegedűversenye* és Mozart *Esz-dúr szimfóniája*, K 543. Végh Sándor, a Madách Színház igazgatója ismertette a zenekar történetét, és felhívta a közönséget, támogassa egy zenekedvelő egyesület létesítésének gondolatát.

A helyi napilap, a *Zrenjanin* művelődési rovatában egy 1958-ban megtartott sikeres hangversenyről tudósított. A koncert műsorszámait egy szakemberekből álló köztársasági bizottság is meghallgatta, és beiktatta a harminchárom tagú zenekart a szerbiai műkedvelő zenekarok első szemléjének programjába. A rendezvényre Kosovska Mitrovicán került sor 1958. június 21-én és 22-én.

A nagybecskereki Városi Filharmóniával kapcsolatos utolsó adatok egyike a zenekar és a Városi Énekkar közös szerepléséről szól: 1961. november 29-én felléptek a városi színházban a forradalom huszadik évfordulója alkalmából megrendezett ünnepségen.

Adjuk hozzá a teljesség igénye nélkül, hogy a második világháború utáni alkalmi koncerteken Láng Imre mellett a zenekart Mihajlo Šipoš, Ljubomir Dimitrijević, Marko Konjević, Josif Tajti és Milivoj Krstić is vezényelte.

A Nagybecskereki Filharmónia történetének mozzanatai közé kíváncsozik még e sorok írójának néhány személyes benyomása is, melyeket a zenekar fiatal tagjaként szerzett az ötvenes évek elején. Nagy megtiszteltetés volt a filharmóniában játszani. Különös varázsa volt a próbák, fellépések hangulatának. Talán ez a sajátos légkör tartotta fenn az együttest több mint fél évszázadon át. A különféle foglalkozású lelkes zenei műkedvelők tarka társasága, a jóleső csevegések a próbák szünetében, a koncertek előtti lámpaláz, a közönség tapsa... Nem számított, hogy az előírt hangszerek hiányában más hangszereken szólalt meg a partitúra egy-egy szólama, hogy például a fagottot gordonka helyettesítette, vagy hogy a kürtnek szinte szabály szerint elcsuklott a hangja, amikor szólóra került sor. Nemhiába becézték a zenészek egymás között „fülmáró” zenekarnak filharmóniájukat. Tudatában voltak annak, hogy teljesítményeik korántsem tökéletesek,

mégis meghökkentő meglepetést okozott a szembesülés az első hangfelvétellel, amely az egyik próbán készült, és amely a zenekar hangzásáról reális képet mutatott. Haydn *D-dúr „londoni szimfónia”*-jának tétele indult a szalagról. A hegedűk uniszónója egy ütem erejéig tökéletes volt, aztán kihallatszott a másik meg a harmadik prímhegedűs „saját véleménye” is. Kibújt a szög a zsákból. Lassacskán világossá vált, hogy a túléléshez ennél jóval többre volna szükség.

Hogy miért is szűnt meg annyi évtized után a zenekar működése? Nehéz erre a kérdésre egyértelmű választ adni. A múlt század hatvanas éveiben szinte valamennyi nagyobb vajdasági komolyzenei együttes hasonló sorsa jutott. Megváltoztak az igények, a kritériumok. Az énekkari gyakorlattal ellentétben a zenekari műkedvelés nem tudott lépést tartani a médiumok színvonalas kínálatának (kitűnő minőségű hanglemezek, rádióadások és tévéműsorok) rohamos térhódításával.

Az új körülmények között a nagybecskereki hagyományokat más formában ugyan, de igen eredményesen az 1969-ben alakított Zrenjanini Kamarazenekar (Zrenjaninski kamerni orkestar) folytatta, amelynek létrehozója, elnöke és koncertmestere Jámbor Imre²⁸ hegedűtanár, karmestere pedig Dejan Mihailović²⁹ volt. Az együttes fénykora 1975-ig tartott.

JEGYZETEK

¹ Az adatokat a helyi sajtó szolgáltatta: a német nyelven megjelenő hetilap, a *Wochenblatt* (1861–1908), a két magyar nyelvű napilap, a *Torontál* (1892–1930) és a *Híradó* (1930–1938), a magyar nyelven megjelenő riportújság, a *Tükör* (1931) és a szerb nyelvű hetilap, a *Zrenjanin* (1954–1958).

² A fuvola ősi változata, amelyet a francia hangszerkészítők a 17. század második felében kezdtek tökéletesíteni különféle billentyűrendszerek alkalmazásával.

³ Carl Tausig (1841–1871) Varsóban született. Zongorajátékát Weimarban Lisztnél tökéletesítette. Európa-szerte nagy sikerrel hangversenyezett. Nagybecskereken 1865-ben járt.

⁴ *Wochenblatt*, 1874. augusztus 22.

⁵ Blaha Lujza (1850–1926) színművész-énekesnő, a budapesti Nemzeti Színház örökös tagja.

⁶ Hangverseny a nagybecskereki Kaszinókertben 1892. július 9-én.

⁷ *Torontál*, 1894. január 29.

⁸ *Torontál*, 1904. december 17.

⁹ Ripka Ármin 1894 és 1929 között vezette a nagybecskereki zenekart.

¹⁰ A felsorolt műveken kívül más szerzemények is szerepeltek a zenekar műsorán.

¹¹ Egy korabeli csoportképen látható a zenekar felállítása.

¹² Reményi Ede (1828–1898) Nagybecskereken 1891-ben koncertezett.

¹³ Szoyer Ilonka (1880–1956) budapesti színművész-énekesnő, a budapesti Operaház tagja. Nagybecskereken 1905-ben vendégszerepelt.

¹⁴ Huszka Jenő Bob herceg és Johann Strauss Denevér című operettje repertoárdarabja volt a nagybecskereki színháznak.

¹⁵ A Prágai Nemzeti Színház operaegyüttese 1903-ban járt Nagybecskereken. Április 11-én az *Eladott menyasszony*, 12-én a *Pique Dame*, 13-án a *Carmen* és 14-én a *Hoffmann meséi* című operát mutatta be.

- ¹⁶ Operett-egyvelegeket, keringőket, polkákat, csárdásfeldolgozásokat stb.
- ¹⁷ Antalffy Zsiros Dezső (1885–1945) orgonaművész és zeneszerző Nagybecskerekén született. Tanulmányait Budapesten, Lipcsében és Milánóban végezte. A budapesti Zeneakadémián 1909 és 1921 között tanított. Utána 1923-ban az Egyesült Államokba költözött, ahol élete végéig a rochesteri Eastman Egyetem professzora és a New York-i Radio City Hall orgonistája volt.
- ¹⁸ Kiss Gyula 1908-ban a nagybecskereki gimnázium növendéke volt. Tanulmányait a Lipcsei Konzervatóriumban folytatta. Két zenekari műve a lipcsei szimfonikus zenekar előadásában nagy sikert aratott. Híre a New York Times cikke által az Egyesült Államokba is eljutott.
- ¹⁹ Torontál, 1913. november 13.
- ²⁰ Torontál, 1920. március 24.
- ²¹ Már említettük, hogy a nagybecskerekiek eddig ismeretlen oknál fogva a hivatalos időpont, 1906. február 10-e helyett az 1899-es esztendő tartották a Filharmonikus Társaság alakulási évének.
- ²² Ripka Imre (vezetéknevének Rippka változata is előfordult) karmester apja, Ripka Ármin utódjaként 1929 és 1939 között vezette a Nagybecskereki Filharmonikus Társaság ének- és zenekarát. Mint zeneszerző is figyelemre méltó sikereket aratott.
- ²³ Tükör, riportújság, 1931. május 30.
- ²⁴ A zeneművészet nagyjainak szentelt tematikus koncerteknek sokéves hagyománya volt a városban (Haydn-est 1909, Beethoven-est 1921, később Liszt-est 1937 stb.).
- ²⁵ Hubay 1937. március 12-én halt meg Budapesten.
- ²⁶ Láng Imre (1896–1971) Ripka Imre utódja volt a filharmonikusok élén. A budapesti Zeneakadémián hegedűt és zongorát tanult, de az első világháború miatt nem fejezte be tanulmányait. Később Budapesten és Bécsben tökéletesítette zenei felkészültségét. Pályafutása során 1935-től a nagybecskereki plébániatemplom karnagya és orgonistája volt. A második világháború után a zeneiskola hegedűtanáraként tevékenykedett. A Filharmónia karmesteri tisztjét 1939 és 1961 között látta el. Mint zeneszerző operettekkel (Sárit elrabolják, Ki a feleségem?) és más szerzeményekkel aratott sikert. D-dúr miséjét 1940. február 25-én a budapesti Mátyás-templomban is előadták.
- ²⁷ A nagybecskereki zenekar az évek folyamán más-más néven működött. Eleinte a Zenedelölő Egylet zenekara volt, 1906 után a Filharmonikus Társasághoz tartozott, az első világháború után a szerb nyelvű Veliko Bečkerečko Filharmonijsko Društvo (Nagybecskereki Filharmonikus Társaság), a második világháború utáni években Gradska Filharmonija (Városi Filharmónia), illetve Zrenjaninska Filharmonija (Zrenjanini Filharmónia) volt a hivatalos elnevezése.
- ²⁸ Jámbor Imre (1938) hegedűművész és pedagógus. Tanulmányait a belgrádi Zeneművészeti Akadémián végezte L. Marjanović növendékeként. Pályafutása során a nagybecskereki, majd az újvidéki Isidor Bajić zenei szakközépiskola vonós tanszakának vezetője volt. Mint előadó részt vett a hazai és magyarországi nyári táborok munkájában. Nevéhez fűződik a Zrenjanini Kamarazenekar (Zrenjaninski kamerni orkestar) létesítése. Munkásságáért több díjat és elismerést kapott.
- ²⁹ Dejan Mihailović (1932) hegedűművész és pedagógus. Tanulmányait a belgrádi Zeneművészeti Akadémián végezte L. Marjanović osztályában, magiszteri fokozatát a moszkvai Gnjjesinij Intézetben szerezte. Pályafutását Belgrádban kezdte. Az Újvidéki Művészeti Akadémia vonós tanszakának professzora és vezetője volt. Mint zenekarvezető a Zrenjanini Kamarazenekar (Zrenjaninski kamerni orkestar) élén ért el jelentős sikereket.

A Nagybecskereki Filharmonikus Társaság működésének jelentős időszakról számos értékes adatot nyújt az 1929. január 18-ától 1937. április 20-áig vezetett jegyzőkönyvek vaskos, kemény kötésű füzeté. Az első két jegyzőkönyvet német nyelven, az utána következőket párhuzamosan szerb és német nyelven írták. Ha figyelemmel kísérjük ezeket a sokatmondó dokumentumokat, betekintést nyerhetünk a Filharmónia működésének, életének mindennapjaiba: az adminisztratív teendőkhöz, a szabályzatok és jogi dokumentumok meghozatalának folyamataiba, a pénzügyekbe, a műsorpolitikába, a tagok felvételéről, illetve törléséről hozott döntésekbe, a próbák és fellépések szervezésének különféle mozzanataiba stb. Tudomást szerezhetünk a vezetőség és különféle albizottságok legaktívabb tagjairól, a város más szervezeteivel való együttműködésről, sőt olyan apróságokról is, hogy mennyibe kerültek a belépőjegyek és milyen megyei-városi előjáróknak járt tiszteletjegy...

A választmány 1929. július 7-én megtartott rendkívüli ülésén a Társaság alapszabályának módosítása volt napirenden. Ebből a jegyzőkönyvből idézzük magyar fordításban a következő kivonatot, amelyet elsősorban a megjelent tagok jegyzékbe vétele miatt tartunk érdekesnek: *„Jelenlévők: Janković Kosta elnök, Tolveth Oskar alelnök, Ripka Imre karmester, Kramberger Karl pénztáros, Grolshammer Béla kottatáros, Mathias Zeller, Hugo Weiss, Grób István, Nagy Géza, Almássy Elek, Ripka Camillo, Steiner Dezső, Franz Ruess, Glaug István, Beno Mihály, Hammes János, Csábi Rezső, Tóth István, Parmanće Géza, Ambrózy István, Stefkovich Kálmán, Wenzel Korb, Anton Lenhardt, Feketics Ferenc, Termasics Sándor, Gerő Béla, Kalesa István, Napholtz Sándor, Jägel Teréz, Jägel Magda, Ammy Sebastian, Grób Elza, Grób Ida, Csányi Erzsi, Murbach Kató, Deutsh Anna, Csányi Mariska. A rendőrség képviselői: Vojin Medić és Mita Janković.*

Az elnök köszönti a jelenlévőket és a rendőrség kiküldötteit, megnyitja az ülést. Megemlékezik a június 22-én megtartott szimfonikus hangversenyéről (a szövegben említett 30 éves jubileumi koncertről van szó – a szerző megj.), amelyen a Társaság zenekara és kórusa jó képességeiről tett tanúbizonyságot. Jóllehet az anyagi siker nem felelt meg teljes mértékben az elvárásoknak, az erkölcsi siker igen nagy volt. Köszönetet mond az előadóknak és Ripka karmester úrnak.

*

(...) Ripka Imre felolvassa az Alapszabályzat szövegét, és felhívja a figyelmet a módosításokra.

A választmány elfogadja a vezetőség által javasolt változtatásokat. Az elnök kihirdeti a döntést, és hozzáfűzi, hogy az Alapszabályzatot jóváhagyás végett továbbítja az illetékeseknek.”

A jegyzőkönyvet Ivan Nadvinski titkár távollétében Ripka Imre vezette. Rajta kívül a szöveget aláírta az elnök, Kosta Janković és a két hitelesítő: Steiner Dezső és Ambrózy István.

Protokoll

aufgenommen in der, am 7. Juli 1919, abgehaltenen ausserordentlichen Generalversammlung des bel. Tschechischer Filharmonischen Vereines.

Anwesende:

Kosta Turovic Präses, Oskar Tolmeth Vizepräses, Emerich Ripka Kapellmeister, Karl Kramberger, Klavier, Zela Grollshammer Frelivar, Mathias Zeller, Hugo Weiss, Istvan Grob, Geza Nagy, Elek Almasy, Camillo Ripka, Desider Steiner, Franz Rüss, Stefan Gläug, Michael Bauer, Johann Hammes, Kessi Csabi, Stefan Polk, Geza Barmancic, Stefan Ambrozy, Koloman Stefkovich, Wenzel Korb, Anton Leukardt, Franz Fekete, Soudor Bernasich, Zela Geri, Stefan Kalasa, Soudor Kapholtz, Terese Jagel, Magda Jagel, Amy Sebastian, Elsa Grob, Ida Grob, Erzi Csanyi, Kato Murbach, Anna Feitel, Kariska Csanyi. Ermittelten, der Polizei: Vojin Bedic n. Mita Turovic.

Präses begrüsst die Anwesenden Mitglieder und die Ermittelten der Polizei-Behörde und eröffnet die Generalversammlung. - Erwähnt sich, das am 22. Juni d. Jahres, abgehaltenen Symphonischen Konzertes, bei welchem der Vereinsvorsteher n. Chor den Beweis seiner Tauglichkeit erwiesen hat, und wenn auch der materielle Erfolg nicht ganz befriedigend war, um so grösser war der moralische Erfolg. - Sowohl den Mitwirkenden Mitglieder wie auch den Kapellmeister H. Ripka dankt er für die erwiesene Tätigkeit.

Žepišnik.

sastavljen na savrednoj glavnoj skupštini
bel. Bečkerečkog Filharmonijskog društva, održana
7. jula 1929. god.

Prisutni:

Janković Kosta predsednik, Tolmetz Oskar
potpredsednik, Ripka Inre. Kapelnik, Kramerberger Karlo
blagajnik, Grolshammer Zela arhivar, Zeler Kacás,
Weiss Hugo, Grob Istvan, Nagy Zsa, Almásy Elek,
Ripka Kamilo, Fleiner Ferő, Riesen Franz, Glauig Istvan,
Beno Mihály, Hammes János, Čabi Rész, Tóth István,
Farmance Zsa, Ambrozi István, Šteflovic Kálmán,
Korb Deusel, Lohardt Antal, Šeketić Franz, Ter-
masic Saodor, Gerő Béla, Kalesa Istvan, Kágholtz
Laudor, Jegel Terera, Jegel Magda, Lebestian Anna,
Opřob Zlra, Opřob Zsa, Čányi Erő, Kurbasch Kati,
Šeitel Anna, Čányi Kariska, - Kaslavici policije:
Keclic' Vojin i Janković hita.

Predsednik pozdravlja prisutne članove i iz-
javljuje policiji, da otvara skupštinu. Leća se 22. jula
održausj simfonijskog koncerta, na kom je društveni
orkestar i jevački kor, das dokata svojoj podobnosti,
pa i mada materijalni uspeh nije bio savom
zadovoljavajući, tim je veći bio moralni uspeh.
Zahvaljuje se na radu kako sudelujućim članovima,
tako i Kapelniku g. Ripki. - Propostava, da je
sekretar kotvinski Ivan morao hitno otkižovati
i zato nije mogao učestvovati na skupštini,
moli Kapelnika Ripku Inre, da na mesto

OSZKÁR PÁNDI: FROM THE HISTORY OF THE NAGYBECSKEREK PHILHARMONIC SOCIETY

Data on the Nagybecskerek orchestras and the concerts they performed in the town go back to 1860 in the daily papers. Upswings and declines alternated in the musical life of the town and then in 1899 musical life began to flourish with the foundation of the Zenekedvelő Egylet (Society of Music Lovers) and the Filharmonikus Társaság (Philharmonic Society) respectively. Musical life was also enlivened by several other local or visiting orchestras.

Keywords: the Nagybecskerek Philharmonic Society, Society of Music Lovers, orchestras

Bálint István

A VAJDASÁGI MAGYAR TUDOMÁNY SEREGSZEMLÉJE

*A délvidéki magyar tudományosság, 2005 és 2006.
Atlantis Kiadó, Újvidék, 2007*

Gazdagok vagyunk, gazdagabbak, mint gondolnánk. Szinte el sem hisszük, milyen gazdagok. A vajdasági magyar tudományosság tekintetében erről a gazdagságról tanúskodtak azok a tudományos tanácskozások, amelyeket a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság a Magyar Tudomány Napja – A délvidéki magyar tudományosság címmel 2005. december 10-én és 2006. november 4-én Újvidéken szervezett. Mind a két tanácskozás anyaga az év első felében látott napvilágot könyv alakban. Ezek a könyvek azért érdemelnek figyelmet, mert képet adnak a vajdasági magyar tudományosság mai helyzetéről, ízelítőt abból, hogy ennek a tudományosságnak a képviselői mivel foglalkoznak, milyen eredményeket tudnak felmutatni.

A VAJDASÁGI MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG TEVÉKENYSÉGE

A kisebbség szellemi élete alapjában irodalomközpontú. Így volt ez nálunk is a két világháború között és a II. világháború után is, egészen a rendszerváltásig. Ennek több oka van. A legfőbb ok, hogy a kisebbség alapvető megnyilatkozási formája a nyelv. Mint erőfeszítés és mint eszköz egyaránt. Mint erőfeszítés: a kisebbség alapvetően nyelvének megőrzésére kell hogy összpontosítson, mert ez a megmaradásának záloga és feltétele. Mint eszköz: a nyelv akkor is a kisebbség rendelkezésére áll, ha már a megnyilatkozás, tevékenység minden más formájától megfosztják is, és ez egyben a magától adódó és semmivel nem korlátozható módja az anyanemzettel való kapcsolat fenntartásának is. Az irodalomközpontúságra magyarázatul szolgál továbbá, hogy a kisebbség minden más tevékenysége nem saját nemzetközösségének keretében folyik, hanem képviselői nagyobb – hazai vagy nemzetközi – közösség keretében fejtik ki munkásságukat. Nálunk a két világháború között az irodalom annak eszköze, egyszersmind bizonyítéka volt, hogy a vajdasági magyarság lassan magához tér abból a levertségből, amelyet a Magyarországtól elszakítás váltott ki. A II. világháború után pedig itt születhettek szellemi életünk nagy sikerei – az írói

alkotóképesség kibontakozásától addig, hogy új utakat törhettünk az összmagyar irodalomban, alkotóink új fejezetet nyithattak az összmagyar irodalomtörténetben és szemléletben –, már annak eredményeként is, hogy közelebb álltunk Európához, mint a Kárpát-medencei magyarság többi része.

A rendszerváltás után azonban alapjában megváltoztak a körülmények. Részben annak folytán, hogy – jobbra az elszegényedés következményeként – csökkent az irodalom szerepe szellemi életünkben, másrészt a Vajdaság elveszítette addigi kiváltságos helyzetét: az itteni eredmények elérésének útja is a magyarországi elismerés, megjelenés lett. De ennél is fontosabb tény, hogy szükségessé, egyben lehetővé vált a nemzeti kisebbség egész életének megszervezése. Közösségünknek saját pártjai, szervezetei jöttek létre, megteremtve az igényt a tudomány képviselőinek jelenlétére is. (Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyes tudományágak művelői mind nagyobb szerepet töltenek be a vajdasági magyar politikában – erről tanúskodik e szellemi élet alkotóinak közvetlen vagy tanácsadói ténykedése politikai pártjainkban, a magyar önkormányzatok munkájára vonatkozó kutatásaik és tanulmányaik – szép példa erre a részvállalásra pl. az Ada fejlesztési tervének kidolgozásába, a magyar követelések indoklásának, a megoldások felkutatásába való bekapcsolódásuk.)

Miután létrejöttek azok az intézmények és egyéb formák, amelyek lehetővé tették, sőt megkövetelték az önálló kutatómunkát, megalakultak azok a szervezetek is, amelyek az ilyen tevékenységgel foglalkozó alkotók összefogását, eredményeiknek a nyilvánosság elé tárását tűzték ki célul. E szervezetek között előkelő helyet foglal el a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, amelynek több mint 150 tagja van, közülük 121 a Magyar Tudományos Akadémia külhoni köztestületi tagja. (A 2005. évi tanácskozás anyagát tartalmazó kötet képet nyújt a Jugoszláviai Magyar Mérnökök és Építészek Egyesületének 2001–2005. évi tevékenységéről; ezt több szervezetről és intézményről szóló beszámoló is követhetné.) Az itteni magyar közösség tudományos tevékenységének ismertetésére irányuló munka során nyilvántartás készült tudósainkról, kutatóinkról. Könyvek egész sora jelent meg: *A reáltudományok jugoszláviai művelői* (1999); *Magyar tudomány a Vajdaságban* (1999); *A társadalomtudományok jugoszláviai magyar művelői* (2000); *A reál- és társadalomtudományok jugoszláviai magyar művelői* (2002); dr. Gulyás Gizella: *Kortárs magyar művészek lexikona* (2003). Napvilágot láttak továbbá azok a művek is, amelyekkel a tudomány hozzájárul problémáink megoldásához: *Délvidéki–vajdasági magyar helységnevek* (2000); *Környezetkímélő mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés a Vajdaságban* (2002); *A magyar tannyelvű oktatás helyzete, kulcskérdései és távlatai a Vajdaságban* (2002); *Ingatlan-nyilvántartás* (2002); *A nemzet könyvtárának szerepe művelődési életünkben* (2002); *A fenntartható fejlődés kérdései a Vajdaságban* (2003); dr. Tóth Lajos: *Történelemtanításunk alappillérei egy összehasonlító tanulmány tükrében – Nemzeti azonosságtudatunk alapkövei* (2003);

Vajdaság környezet-egészségügyi értékelése az ezredfordulón (2003); *Rémuralom a Délvidéken* (2004); dr. Csehák Kálmán: *Történelmi múltunk és jelenünk* (2004); dr. Szalma József: *Európai Unió – emberi és kisebbségi jogok* (2004); dr. Ribár Béla: *Megmaradásunk záloga* (2004); Putarich dr. Ivánszky Veronika: *A Vajdaság területén fekvő holtmedencék revitalizációs programja* (2005); dr. Szalma József: *A kettős állampolgárságról* (2006); *Magyar szaknyelv a Délvidéken* (2006).

A VMTT tevékenységének lényeges része továbbá, hogy tanácskozásokat szervezett, amelyeken a vajdasági magyar tudományosság képviselői felvonultathatták nézeteiket a legkülönbözőbb kérdésekről: A magyar államiság ezer éve (2001), Herczeg Ferenc-tanácskozások (1998–2002) (2003), A vajdasági magyarság és az autonómia (2003), A Nagy Fejedelem szabadságharca (2004), Vagyon-visszaszármaztatás a rendszerváltó országokban (2005), valamint Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulója (2006). A Magyar Tudomány Napja alkalmából 2005-ben és 2006-ban lezajlott tanácskozások képet adtak a délvidéki tudományosság jelenlegi helyzetéről és alkotótevékenységének eredményeiről.

AZ ÚJ HELYZET JELEI

A vajdasági magyar tudományosság seregszemléjének eredményei demonstrálásának szánt tanácskozások természetesen nem érinthetnek minden kérdést, de legalább betekintést nyújtanak abba, mi történik e fontos tevékenységben. Még az irodalomközpontú múltra való visszatekintést is megtaláljuk a tanácskozásoknak most könyv alakban megjelent anyagában. Dr. Káich Katalin a vizsgált korszakban fontos szerepet játszó Hungarológiai Intézetéről szólva hangsúlyozza: „A hetvenes években a Kárpát-medencében egyedülálló magyar intézmény nagy elismerésre tett szert abban az időben, hiszen voltak olyan kutatási területek, mint pl. a művelődéstörténet, amelyekkel csak ebben az intézményben lehetett foglalkozni.” Szól a későbbi gondokról: „korlátolt lehetőségek közepette lehetett csak részkutatásokat végezni”, „a kutatási eredmények publikálása is ellehetetlenedett”, „egyedül a bibliográfiai kutatások éltek át az idők viharát”. Végül megemlíti, hogy újabban kísérletek történnek a munka újraindítására, dolgoznak egy új projektumon.

Dr. Vajda Gábor pedig, aki a két tanácskozás között megjelentette *Remény a megfélemlítettségben* című hatalmas munkájának első kötetét, az elemzett korszak szellemtörténetének 1972-ig terjedő részét dolgozza fel. A 2005. évi tanácskozáson szólt arról a munkáról, amely ezt a – megítélésünk szerint – történelmi jelentőségű művet eredményezte. A választ erre a kérdésre kereste: „Hogyan maradhatunk meg európai magyarokként Szerbiában.” A körülményekről ez a véleménye: „Mivel kultúránkat irodalommá formálta a napi politikai ér-

dek, a szellemi életünkben a tágabb értelemben vett irodalmat kell értékelnem.” Hozzáállásáról így vall: „Nem lehetek jobb- vagy baloldali, tehát nacionalista, ill. talajtalan »általános ember« sem.” A 2006-os tanácskozáson pedig ennek a hatalmas munkának egyik tanulságát dolgozta fel: a nyelvi igénytelenséget, ennek okait és következményeit. De még jelentősebb, hogy az irodalomközpontú korszak eredményeinek ismeretében vázolja mai helyzetünket: „Szóval – hiába dolgozunk rendkívül sokat – sem a gazdaságban, sem pedig a kultúrában nem a saját lábunkon állunk. Az alanyiség tudatának hiányában mások által jól használható tárgyakként viselkedünk.” Végül néhány gondolatot fogalmaz meg az előállt helyzet leküzdésének lehetséges módjáról és irányáról.

Ehhez az irodalomközpontú korszakhoz kapcsolódnak továbbá azok a tanulmányok is, amelyek egy-egy tudományág jelentős eredményeiről tanúskodnak. Történelmi téma feldolgozásával dr. Hegedűs Antal állt elő a 2006. évi tanácskozáson: *Hittudomány a Vajdaságban 1945–2005*. Értékeink feltárása keretében 2005-ben dr. Gulyás Gizella Boromisza Tibor életútját és munkásságát ismertette. Dr. Hegedűs Kovačević Katalin pedig a Vajdaság történelmét és sajátosságait felvillantva ír Todor Manojlović-ról – ahogy ő mondja –, „egy elsüllyedt multikulturális társadalom egyik utolsó képviselőjéről”.

A rendszerváltás utáni változás egyik jele a társadalomtudomány felértékelődése, az ide tartozó kutatások kibontakozása és azoknak a tanulmányoknak a megjelenése, amelyekkel már a vajdasági magyar tudományosság képviselői is segítséget próbálnak nyújtani a magyar politikának, önkormányzatoknak, és szerepet vállalnak közösségünk életében, tevékenységében és politikájának alakításában. Természetesen nem lehetünk megelégedve a társadalomtudomány helyzetével. Dr. Szalma József, a VMTT elnöke így fogalmazott a tanácskozást értékelő nyilatkozatában: „A mindenkori hatalom háttérbe szorította a társadalomtudományt, megtúrta a természettudományt, hiszen ott minden »egzakt«.” Érzékelhető azonban, hogy a VMTT nemrég elhunyt elnöke, dr. Ribár Béla és új elnöke, dr. Szalma József mindent megtesz annak érdekében, hogy – dr. Szalma megfogalmazásában –: „tisztelőleg tartva a természettudós kollégák teljesítményét, erősítsük a társadalomtudományt, amelyben gyengébbek vagyunk, vagy legalábbis gyengébbnek tűnünk”.

A tanácskozáson természetesen nem volt ott ennek a tudományágnak minden képviselője. Hogy hányan maradtak távol, fel sem lehetne sorolni, de hadd említsünk meg közülük négyet: Losonczi Alpárt, aki a Vajdaságban filozófiával foglalkozó magyaroknak szerzett nemzetközi hírnevet, magának magyarországi tanszéket; Mirnics Károlyt, a vajdasági szociográfiai, demográfiai kutatások eredményes képviselőjét; Bozóki Antalt, aki a kisebbségi, általában az európai jog területére vonatkozó kiadványokkal szerzett elismerést; végül Ózer Ágnes, aki mind nagyobb sikereket mutat fel a történelmi kutatások terén. E jeles kutatók távolmaradása ellenére a társadalomtudomány is méltóan volt képviselve ezen a két tanácskozáson.

Mint kitűnt, különös jelentőségű az a kutatómunka, amely fordulatot jelent a vajdasági magyarság életében: kutatóink hozzáálltak a vajdasági magyarok ellen 1944/45-ben elkövetett bűncselekmények feltárásához, az áldozatok számbavételéhez, múltunk e szörnyű időszakának a megvilágításához. Matuska Márton ugyanis – bár hangsúlyozta, hogy „a feltárással tudományos szakmai intézmény nem foglalkozik módszeresen, ami eddig történt, az legfőképpen makacsul kitartó amatőr kutatóknak és néhány szakmailag képzett tudósok köszönhető” – átfogó képet adott a kutatás jelenlegi állásáról, és vázolta a további feladatokat. Dr. Szalma József pedig nemcsak hogy megfogalmazza a kérdést, amely jogtudományi munkálkodásának alaptémája, és amellyel szerinte a vajdasági magyar jogtudománynak is foglalkoznia kell: „Hogyan lehet előnyösebben érvényesíteni a kisebbségi jogokat, tilalmak vagy szabadságjogok útján”, hanem a vajdasági magyar jogtudomány területén működő tizenhárom kutató munkásságát számbavéve hangsúlyozza: „Jogtudósaink nemcsak itthon, hanem külföldön, az anyaországban és a világban (Németország, Ausztria, Egyesült Államok stb.) nemzetközileg elismert tudományos folyóiratokban publikálnak.” (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a két kötet áttekintést nyújt kutatóink nemzetközi és külön magyarországi kapcsolatairól. Többek között – a tanácskozásokon elhangzottak kiegészítésére – közreadják dr. Szalma Józsefnek *A Magyar Tudományos Akadémia határon túli programjának hatása a vajdasági magyar tudományosságra* címmel Budapesten elhangzott felszólalását és dr. Berényi Jánosnak az MTA szervezésében Kecskeméten tartott tanácskozásról szóló beszámolóját. De a jogtudomány terén megteremtett együttműködést mutatják be legrészletesebben, és közlik a külföldi résztvevők ezzel kapcsolatos előadásait is. 2005-ben dr. Karácsonyi Gábor, az ELTE tanszékvezető tanára *A jogi kultúra mint kutatási tárgy* és dr. Vörös Imre, az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos tanácsadója *Az EU jogának hatása a magyar jogrendszerre* címmel, 2006-ban pedig dr. Prugberger Tamás, a Miskolci Egyetem tanszékvezető tanára tartott előadást az újvidéki és a miskolci jogtudományi kar együttműködéséről.)

A társadalomtudományok megnövekedett jelentőségét az e tárgykörbe tartozó egyéb előadások is hangsúlyozzák. A vajdasági magyarság létkérdéseivel kapcsolatos kutatásokat 2005-ben Tóth-Glemba Klára taglalja: *Identitáskutatás a vajdasági szórványban*. Az európai integráció szempontjából újabban fontossá vált területtel dr. Sztojics-Karanovics Edit foglalkozik: *A határokon átívelő együttműködés jelentősége a vajdasági kistérségek fenntartható fejlődésében*. (Kevesen tudják, hogy egy olyan nagy nemzetközi hírnévvel dicsekvő nemzetközi tudományos fórumnak, mint *A Duna – az együttműködés folyója* nevű szervezetnek a megálmodója, létrehozója és elnöke vajdasági származású magyar.) A vajdasági magyar oktatás tudományos megalapozásában szerepet vállaló kutatómunkát képviselte 2005-ben dr. Göncz Lajos *Nevelői magatartás-*

formák a családban; dr. Gábrity Molnár Irén *Oktatáskutatási térségek*; 2006-ban dr. Tóth Lajos *Magyar nyelvű oktatásunk fejlesztésének lehetőségei és főbb irányai a Vajdaságban*. Végül, de továbbfejlődésünk szempontjából nem utolsósorban érdemel említést Putarics dr. Ivánszky Veronika *Vajdaság vizsgádzalkodási kérdései* címmel, majd 2006-ban unokájával, Mosóczi Erikával együtt írt tanulmánya: *Régi tanyák és a falusi turizmus*. Dr. Fehér Illésnek pedig *A Tisza ökológiai rendszerében bekövetkezett változások a cián- és nehézfémekkel való szennyezettség után a folyó martonos–becsei gátszakaszán* című előadása bizonyította, hogy a vajdasági magyar tudomány segítséget nyújthat olyan téren is, amelyről a rendszerváltást megelőzőleg nem is gondoltuk volna, hogy magyar ügy lehet. Olyan ügy, amelyhez nekünk vajdasági magyaroknak is tudományos alapossággal kell hozzájárulnunk, mert nem bízhatjuk másra.

A REÁLTUDOMÁNYOK VILÁGRASZÓLÓ EREDMÉNYEI

A két könyvből adódó igazán szenzációs felfedezés azonban az, hogy a reáltudományok terén a vajdasági magyar tudósok mily jelentős eredményeket tudtak felmutatni. Az ő munkájukat ismertük ugyanis a legkevésbé. Abban az időben, amikor szellemi életünk irodalomközpontú volt, ez a tevékenység kivülesett közösségünk érdeklődési körén. Már azért is, mert tudósaink a mi nemzeti közösségünkötől függetlenül, a jugoszláviai tudósok tevékenységébe beilleszkedve munkálkodtak, azokat az anyagi eszközöket, nemzetközi kapcsolatokat és egyéb kedvező körülményeket hasznosítva, melyeket a titói Jugoszlávia teremtett meg. A rendszerváltás után tudomásul vettük, hogy szellemi életünk irodalomközpontúsága megszűnt, hogy értelmiségünk a társadalom, külön a kisebbségi lét kérdéseivel is többet foglalkozik. Kitűnt továbbá, hogy a magyar pártok és a magyar önkormányzatok mindinkább felismerik: a sikeres politizálás és eredményes munka megköveteli, hogy jobban igénybe vegyék a szakemberek, egy-egy kérdéssel elmélyültebben, tudományos fokon foglalkozó értelmiségiek segítségét, elemzését, szaktudását. A reáltudósok azonban még ekkor sem kerültek reflektorfénybe. Pedig munkájukat folytatták, anyagi nehézségekkel küzdve, a meggyengült nemzetközi kapcsolatokat a magyarországi tudománnyal való együttműködés révén részben pótolva tovább dolgoztak. Így aztán a felfedezés erejével hathat, hogy ezen a két tanácskozáson számot adtak munkásságukról, és ezt a beszámolót most ez a két könyv közvéleményünk elé tárja.

A 2005. évi tanácskozáson ugyanis nemcsak az általános helyzetről kaptunk képet dr. Zavargó Zoltánnak az Újvidéki Egyetemről készített ismertetéséből, hanem a tudományos kutatások eredményeiről is értesültünk. Dr. Gyura Juliana a cukoroldati színyanyagok ultraszűrővel történő eltávolításáról, dr. Dimics Etelka a nyers és pörkölt proteindús napraforgóbél minőségének és tartósságá-

nak szavatolásáról értekezett, dr. Bikit István a vajdasági radioaktivitás mérésében, dr. Kiss E. Ernő a katalízissel, Biliczky László a csípős fűszerpaprikával kapcsolatban végzett munkának a sikereiről tájékoztatott. A 2006-ban tartott tanácskozáson hallhattuk dr. Lemberger János összefoglalóját a szabadkai izotópdiagnosztika 1971–2005. évi történetéről, valamint dr. Mészáros Szécsényi Katalinnak A termikus analízis lehetőségei és korlátai különböző összetett rendszerekben című előadását. Összefoglaló művel 2005-ben négy kutató állt elő: dr. Gaál F. Ferenc a kémiai, dr. Molnár Imre az agrártudományi, dr. Pap Endre a matematikai és dr. Dujmovics Ferenc az orvostudományi kutatásokról adott áttekintést.

Ezekből a beszámolókból értesültünk például arról, hogy van egy dr. Pap Endrénk, aki 267 tudományos cikket publikált, 5 monográfiát jelentetett meg külföldön, évente százszor idézik mások, több világhírű folyóirat szerkesztőbizottságának és számos nemzetközi tudományos tanácskozás szervezőbizottságának tagja, több szaktanulmányt, szócikket adott a világ legnagyobb matematikai enciklopédiájának stb. (A 2006-os tanácskozásra is egy külföldi folyóiratnak szánt, angol nyelvű dolgozatát nyújtotta be.)

Mint fentebb említettük, a 2005. évi tanácskozáson dr. Gaál Ferenc 8 kémiai, dr. Molnár Imre 9 agrártudományi, dr. Pap Endre 8 matematikai és dr. Dujmovics Ferenc 11 orvostudományi kutató munkájáról számolt be. Köztük van – hogy csak néhányat említsünk – dr. Balázs Ferenc, aki Európában először tanulmányozta a kukoricát károsító, vízhiány okozta stresszhatás, illetve a szár- és gyökérkorhadás összefüggését, hazánkban először értelmezte az árpa és a kukorica tömeges megbetegedésének az okát; dr. Berényi János, aki egyetemi tanár Budapesten, dr. Cindrity Péter, aki 12 új szőlőfajtát és két csemege-szőlőfajtát nemesített; dr. Madarász Szilágyi Rozália, aki 25, dr. Péics Hajnalka, aki 11 nemzetközi értekezleten vett részt.

Természetesen megközelítőleg sem teljes az a kép, melyet a vajdasági magyar tudományosság állapotáról ad ez a két kötet, hiszen a VMTT több mint 150 tagjának munkássága tágabb teret és nagyobb terjedelmet kíván. De az a tény, hogy az ismertett két könyv legalább érzékelteti, hogy milyen értékeink vannak, biztató, és optimizmusra ad okot. Nemcsak szellemi életünk irodalomközpontúságának megszűnését és íróink jelentős részének Magyarországra költözését vészeltük át, hanem tudatára ébredtünk, hogy az irodalmon és irodalomtörténeten kívül is vannak értékeink, amelyek eddig kevésbé lehettek részei közösségi életünknek, de most ezek az értékek a VMTT révén és más formában is jelzik, hogy léteznek, s mindinkább részei lesznek közösségi életünknek, táplálják a szükséges önbizalmat, és hozzájárulnak közösségünk problémáinak megoldásához.

*

Végül szóljunk arról, hogy a jelek szerint mindinkább szélmalomharccá válik az a törekvésem, hogy feltartóztassam azt az irányzatot, amely a Vajdaság helyett a Délvidék megjelölést használja. Nem vitás, hogy a Délvidék emlegetésének van egy kényes politikai vonatkozása, mert nem egyszerű földrajzi név, hanem utalás arra, hogy Magyarország déli része. Ez váltja ki, hogy a szerb sajtó néha hisztérikus hangon teszi szóvá: „Ezek a magyarok már megint Dél-Magyarországnak nevezik a Vajdaságot.” Ennek a politikai vonatkozásnak a mérlegelése magánügy, de lehet a „csakazértis” dac kiváltója is. A kételyt bennem az szülte, hogy a Vajdaság és a Délvidék egyformán használható földrajzi kifejezés, csak nem ugyanarra a területre vonatkozik. A Délvidéket ugyanis Trianon öt ország között darabolta szét. A wikipédia magyar internet lexikon szerint: „A trianoni békeszerződés életbe lépésétől, 1920-tól a Magyar Királyságtól Jugoszláviához csatolt Kárpát-medencei területeket nevezték Délvidéknek. Ez a következőket foglalta magába: a Vajdaság, a korábbi Horvát-Szlavónország északi része (Felső-Dráva-vidék, Muraköz, Szlavónia, Szerémség, Baranyai háromszög) és Muravidék (Szlovénia).” Azt tehát, hogy egy – kisebb – része Magyarországon maradt, egy – nagyobb – része pedig Romániához került, nem is említi.

Kénytelen vagyok azonban méltányolni azoknak az érvét, akik szerint ha mi használhatjuk a Bánát, a romániai magyarok a Bánság (a történelmi Bánát területén a törökök kiűzése után létesített Temesi bánság alapján) megnevezést, holott egyik sem az egykori Bánát, illetve Bánság, akkor miért ne vonatkozathatnánk a Délvidék nevet a Vajdaságra? Nyugodjunk hát bele az említett wikipédia meghatározásába: „Politikai jelentésében: a vajdasági magyarok és a horvátországi magyarok által lakott területek összefoglaló neveként, a köznapi beszédben a Délvidék kifejezést néha szűkebb értelemben a »Vajdaság« jelentésben is használják.”

Fogadjuk el, hogy a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság a délvidéki tudományosság seregszemléjét végezte el két tanácskozásán, ezt mutatja be két könyvben. Fő az, hogy ilyen tudományosság van, és a művelői nemzetközileg elismert, szép sikereket érnek el.

HELYESBÍTÉS

Csorba Béla *A nyúl helyett megevett macska* című írása folyóiratunk 2007. 2. számában sajnálatos módon nem a szerző által pontosított és kiegészített változatban jelent meg, amiért mind tőle, mind olvasóinktól elnézést kérünk.

1.

A 111. oldalról kimaradt a következő szövegrész:

Szembetűnő, hogy a feltálatl macska megidézése szinte minden esetben valamilyen módon a nyúllal, esetleg a birkahússal (vagy mindkettővel) összefüggésben kerül említésre: vagy ahhoz hasonlítják, vagy azzal együtt találják, vagy megnyugtatják az olvasót – mint az aposztrófált útikönyv –, hogy a coniglio nem macskahúsból készül. Mindennek lenyomatát a népi ihletésű klasszikus olasz vígjáték-irodalom is őrzi. Carlo Goldoni 1763/64-ben írt *Legyezőjében* (I. felvonás 4. jelenet) – mely a Milánó melletti Casenuove nevű faluban játszódik, vagyis Észak-Itáliában, amit „macskaevészetileg” ekkorra már különben is szájára vett a talján közvélekedés – Crespino suszter Coronato vendéglőssel veszekedve a következőket mondja: „Én se adok vizet bor helyett, se birkát bárány helyett, nem is mászkálok ki éjszaka, összelopkodni a macskákat, hogy aztán bárányhúsnak, nyúlpecsenyének adjam el.” Néhány jelenettel később a vádaskodást megismétli: „Majd rámsóz valami macskabőrt.”

(Lábjegyzet

Goldoni: *Vígjátékok*. Budapest, 1955., 536. és 538. Itt köszönöm meg Szörényi Lászlónak, hogy az idézett szövegre felhívta a figyelmem.)

2.

A gombosi riport a *Magyar Szó* 1954. március 28-i számában jelent meg, de nem a címlapon, hanem a napilap 5. oldalán.

3.

Csorba Béla írásának szerves kísérőelemét képezi a *Magyar Szó* fent idézett számából származó karikatúra, ami legutóbbi számunkból szintén kimaradt.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. –
1. évf., 1. sz. (1971)–.–
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Ügyvezető igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu. – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840–848668–83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26–09914–742131–00–04–820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 440 dinár. Egyes szám ára 120 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 20 EUR – Készült a Magyar Szó Kft. Forum Nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350–4158